

Zgodovinsko društvo Ormož

Zgodovinski zapisi

Letnik

XI/2014

ISSN 1581-9140

Zgodovinski zapisi XI

Izdalo: *Zgodovinsko društvo Ormož*

Zanj: *Predsednik Anton Luskovič*

Glavna in odgovorna urednica: *Manica Hartman*

Sourednica: *Nevenka Korpič*

Lektoriranje: *Nadica Granduč*

Grafična priprava in tisk: *Aleksander Kelnerič, s.p.,
Ptuj*

Naklada: *300 izvodov*

Ormož, 2014

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Spoštovana bralec, bralka

Zgodovinarji in vsi, ki se ukvarjajo s preteklostjo v sodobnejšem času, ko živimo v dobi računalništva, spletnosti, visoke informacijske tehnologije in drugih tehnologij, nam predstavljajo zgodovino na najprimernejši, širši množici všečen način, in tudi avtorji prispevkov se trudimo, da bi preteklost naših krajev iz različnih zgodovinskih virov našla pot do vas, bralcev, v letni izdaji publikacije Zgodovinski zapisi.

Najpogosteje nas zanima, kako je kdo ravnal, iščemo vzroke za tako ravnanje, zakaj je bila neka oseba pomembna za neko obdobje; ob tem pa se pogosto vprašamo, zakaj ni delovala drugače in kaj bi se v preteklosti utegnilo zgoditi, če bi neko dogajanje res ubralo druge poti. Predstaviti želimo dogodke, pomembne vire in osebe, torej tudi domače rojake, ki so sooblikovali zgodovino slovenskega naroda določenega obdobja.

Mednje zagotovo sodijo prleški rojaki Štefan Kočevar, Stanko Vraz in Franc Miklošič, ki so pomagali k vzpostavitvi sodobnega slovenskega naroda, ki se je kot tak začel oblikovati v prvi polovici 19. stoletja, ter krajevni zgodovinar in publicist ter pravnik dr. Alojzij Trstenjak, ki je opisoval zgodovino Ormoža in okolice ter običaje širšega ormoškega območja. Iz novejše hrvaške literature so za ljubitelje krajevine zagotovo zanimivi podatki, ki omenjajo delovanje nekdanjih ormoških manjših bratov observantov na področju rano-celništva, lekarništva, šolstva, glasbe itd. Omenjene podatke prinaša nova številka publikacije.

Na področje glasbe se nanaša prispevek, ki predstavlja tri glasbene avtomate, značilne za meščansko okolje 19. stoletja. Glasbeni avtomati predstavljajo del bogate Zbirke Sluga v Pokrajinskem muzeju Ptuj-Ormož in so na ogled v ormoškem gradu.

Sledi prispevek, ki obravnava nekdanjo zemljiško posest – dominij Veliki Kog, ki je bila vse do konca druge svetovne vojne v lasti avstrijskih veleposestnikov.

Nadalje se dva prispevka nanašata na bližnji Hum; v prvem je prikazana zanimiva življenjska pot humskega rojaka dr. Ivana Zorjana, ki je v času študija kot volonter delal v mariborski bolnišnici. Tako je postal drugi zdravnik slovenskega rodu, ki mu je to uspelo prav v Mariboru. Drugi prispevek s področja Huma je pripravila dijakinja, opisuje pa danes že skoraj pozabljeno dejavnost, kako so se v preteklosti ukvarjali s trenjem litavskega apnenca v humskem kamnolomu in z žganjem apna v apnenicah. Zadnji prispevek je obenem tudi raziskovalna naloga osnovnošolcev; opisuje življenje kmetov v Ivanjkovcih med svetovnima vojnama, kmečka dela in tudi viničarske odnose med lastniki vinogradov in viničarji. Upamo torej, da je kratek opis dovolj, da vas pritegnemo k branju in morda tudi k pisanju. Tako ali drugače, prijazno vabljeni v našo družbo.

Urednica

Manica Hartman

Prispevek prleških rojakov Štefana Kočeverja, Stanka Vraza in Franca Miklošiča k formiranju slovenskega nacionalnega gibanja in začetku oblikovanja moderne slovenske nacije v prvi polovici 19. stoletja

Zgodovinski viri izpričujejo, da so začeli prvi sodobni narodi nastajati ne prej kot pred približno 200 leti. To velja tudi za slovenski narod, ki ga gre potemtakem razumeti kot izrazito moderen fenomen, ki se je kot tak začel oblikovati v prvi polovici 19. stoletja. K njegovi vzpostavitvi so v tem obdobju pomembno prispevali tudi prleški rojaki Štefan Kočever, Stanko Vraz in Franc Miklošič. V pričujočem članku zato poskušamo na kratko opisati in povzeti njihov tozadevni doprinos.

1.

Pri vprašanju časovnega umeščanja začetkov oblikovanja modernih nacionalnih skupnosti se danes poklicni raziskovalci, ki delujejo znotraj družboslovnega raziskovalnega polja, tako rekoč v popolnosti strinjajo s trditvijo, da so sodobni (srednjeevropski) narodi kronološko gledano izrazito moderen historičen pojav. A po drugi strani, in v nasprotju s tovrstnim družboslovnim konsenzom, je v delu slovenskega poklicnega zgodovinopisja, kakor tudi na področju domoznanskega ukvarjanja s preteklostjo in še zlasti v splošni javnosti, močno zakoreninjena predstava o dokajšnji starodavnosti slovenske nacionalne skupnosti. Za tovrstne poglede na slovensko nacionalno preteklost je značilno, da »rojstvo« slovenskega naroda datirajo vsaj v zgodnji srednji vek, če že ne celo v več stoletij starejša obdobja – način mišljenja in rezultate tovrstnega pogleda lepo posebljata izraza Karantinja na eni in Veneti na drugi strani.

1 **Dr. Jernej Kosi**, raziskovalec, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Ker namen pričujočega prispevka ni podrobnejši prikaz kritike predstav o starodavnosti slovenskega naroda, bomo na tem mestu zgolj zapisali, da tudi za slovensko nacijo/slovenski narod oziroma, drugače povedano, nacijo/narod Slovencev in Slovenk v današnjem konvencionalnem, tj. zdravorazumskem pomenu teh dveh besednih zvez, velja trditev o kronološki nedavnosti njegovega nastanka.² Kot vsi ostali sodobni narodi je tudi slovenski narod moderen fenomen, ki se začne oblikovati ne prej kot pred približno 200 leti – in slednje nedvoumno izpričujejo zgodovinski viri. Za moderne nacije, torej tudi za slovensko, namreč v splošnem velja, da so kot entitete z družbenozgodovinsko relevantnostjo na prizorišče zgodovine stopile šele v obdobju političnih pretresov in vojaških spopadov, ki so se razvneli po izbruhu francoske revolucije (1789), predvsem pa v času napoleonskih vojn (1800–1814/15). Prav težnje Napoleona Bonaparta (1769–1821) po evropski hegemoniji so še zlasti pomembno spodbujale nastajanje srednjeevropskih modernih nacionalnih gibanj.

Moderna nacionalna gibanja, katerih vodilni motiv za politično delovanje je bilo prepričanje, da se morata politična in nacionalna enota na neki način in vsaj v neki kompromisni obliki ujemati, so se tako po celotni srednji Evropi začela oblikovati in razvijati nekako od začetka 19. stoletja naprej. Nekatera od tako zasnovanih nacionalnih gibanj so

2 Ko govorimo o zdravorazumskem razumevanju izraza slovenski narod/slovenska nacija oziroma narod/nacija Slovencev in Slovenk, merimo na opredelitev izraza narod/nacija v tistem smislu, kakor ga predlaga *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, torej kot »skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest«.

ščasoma pridobila množično podporo med prebivalstvom, ponekod pa tudi institucionalno oziroma kar državno oporo. Na področjih, kjer so do takrat sobivale številne in predvsem raznovrstne populacije na eni strani in se prepletale različne pravne norme, običaji in institucionalne ureditve na drugi, se je kot vodilni družbeni princip posledično vse bolj uveljavljala ideja naroda kot skupnosti govorcev istega jezika z enakimi političnimi pravicami in pravnimi obvezami oziroma dolžnostmi in hkrati kot skupnost, ki strnjeno poseljuje jasno določljiv in zaokrožen teritorij ter na njem uveljavlja lastno suverenost. Zato so politični programi posameznih nacionalnih gibanj v 19. in 20. stoletju kot končni cilj nacionalnega samouresničenja prinašali zahtevo po vzpostavitvi in oblikovanju nacionalne države, ki bi bila urejena po idealih francoske revolucije (svoboda, enakost, bratstvo).

Po tej poti je stopalo tudi slovensko nacionalno gibanje in pri tem, razumljivo, predvsem posnemalo sočasne oziroma kronološko zgodnejše, še zlasti nemške programske in ideološke zglede. Slednje nedvomno velja tako za letak *Kaj Slovenci terjamo?* Matije Majarja s konca marca oziroma začetka aprila 1848, ki skupaj s še dvema njegovima v tem letu formuliranima spisoma nekako zaznamuje začetek oblikovanja slovenskega nacionalnega gibanja in posledično tudi izhodiščno točko konstituiranja modernega slovenskega naroda, kakor tudi za najzgodnejše primere množičnejšega izražanja podpore slovenskim nacionalnim idejam in idealom iz istega obdobja.

2.

Spisi celovškega kaplana Matije Majarja (1809–1892) s konca marca oziroma začetka aprila 1848 pa ne zaznamujejo zgolj začetkov konstituiranja slovenskega nacionalnega gibanja. Njihovo vsebino gre namreč razumeti tudi kot nekakšen temel-

jni kamen ideologije slovenskega nacionalizma. Osrednjo idejo oziroma težnjo Majarjevih spisov, ki je pred tem v zgodovinskih virih ne najdemo, lahko v strnjeni obliki povzamemo takole: vsi Slovenci, ki so dotlej živeli v različnih habsburških deželah, naj bodo združeni v eni teritorialno-upravni enoti in naj si sami volijo svoje politične zastopnike.

Že 17. marca, torej dan po seznanitvi z odstopom kanclerja Metternicha in s preostalimi dunajskimi revolucionarnimi dogodki, je Matija Majar napisal prispevek, ki so ga *Kmetijske in rokodelske novice* z naslovom *Slava Bogu v višavah* objavile 29. marca. V članku je Majar, podobno kakor pred njim že urednik *Novic* Bleiweis, bralce seznanil, da je cesar Ferdinand napovedal oblikovanje in uvedbo ustave ter sklic zbora, ki naj bi se ga udeležili poslaniki vseh narodov, tudi Slovencev. Nad to novico je bil Majar navdušen, kajti zdaj »vsaki narod mora svojim poslanikom, odkritoserčno naročiti vse, kar želi, da bi se v deželi upeljalo, poravnalo in spremenilo. Zdaj – ne samo da smémo, temoč mi moramo odkritoserčno vse govoriti in povedati, kar za svoj narod – za svoje Slovence na Koroškem, Štajarskim, Krajnskem, Goriškem v Istrii in sicer po slovenskih deželah želimo«. ³ Nadalje je Majar tudi izrazil mnenje, da se s to vladarjevo odločitvijo končno »more začéti sreča našega naroda, zdaj moremo stopiti, kakor sloboden narod med druge slobodne narode – mi vsi slobodnim narodam enaki; zdaj smo k temu očitno in javno povabljeni; pre-svetli Cesar sami so ukazali! – Na Dunaji, mestu cesarskim, je mesto našim Slovenskim poslanikom med naj višji gospodo pripravljeno. Naši poslaniki se bodo poslušali, – kar bodo rékli, to bode veljalo za nas vse. Tako imenitnega časa za vse Slovence še ni bilo, kar sonce sije, in Bog sam vé, ali kadaj kaj takega za Slovence bode.« Po Majarju je najpomembnejša naloga tega trenutka, »da se iskreni domorodci in verli vlastenci k zboram deželskim in

³ *Kmetijske in rokodelske novice*, let. 6, št. 13 (1848), str. 50.

pa k velikimu zboru na Dunaj pošljejo, kateri naš materni jezik in ves naš narod ljubijo, da se bojo za nas serčno potegnili. Takim veliko čast skažimo; oni so podporniki naše sreče.« Ti predstavniki Slovencev pa naj bi si nato prizadevali za uveljavitev številnih reči, a vendar, »naj imenitnejši pak je: da bode nam slobodno, da moremo v Slovenii kadar koli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik, da nas ne sme noben narod siliti, ptuj jezik nam nametovati. Italijani imajo v vsih svojih šolah in kanclijah italijanski jezik, Nemci nemški, Magjari magjarski. To je pametno in prav. Nam mora biti naj ljubši pa naš Slovenski jezik! To pravico si moramo tudi mi zadobiti. To je prva potreba! Ako zdaj zamudimo, proti našemu narodu poguba; ali pak zdaj vsi naš jezik in narodnost branimo, čaka našiga naroda gospôska sreča!«⁴

Članek za *Novice* pa ni bil edini sestavek, ki ga je v tem obdobju pripravil Majar. V zadnjih dneh marca je namreč napisal tudi besedilo peticije cesarju, »jo dal prepisovati celovškemu bogoslovcem in jo poslal različnim slovenskim rodoljubom. Ti naj bi povedali, kaj bi bilo potrebno spremeniti ali dodati, in zbirali podpise. Ko bi se jih nabralo dovolj, bi poslali deputacijo k cesarju.«⁵ Majarjeva peticija je sestavljena iz osmih točk oziroma zahtev:

1. *Pri naši naciji naj bodo postavljeni samo možje, ki naš narod, našo narodnost in jezik zares ljubijo.*
2. *Treba je urediti, da se bodo Slovenci koncentrirali kot nacija in da bodo zastopani v skupnem deželnem zboru,*
3. *da pridemo s cesarski dinastiji vselej zvestimi in viteškimi brati na*

4 Ibid.

5 Melik, Vasilij, »Nacionalni programi Matije Majarja – Ziljskega«, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrtnjak (Maribor 2002), str. 58–65.

Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji v pravo zvezo. Dokler se to ne zgodi, nam more biti samo težko in malo pomagano.

4. *Slovenski jezik mora imeti v slovenskih krajih prav tiste pravice kot nemški v nemških in italijanski v italijanskih itd. Vsak narod ljubi svoj jezik, tudi mi; narode se more v skladu z naravo izobraziti le v materinskem jeziku; gorje narodu, ki tega zanemarja!*
5. *Mora nam biti prosto dano, ali, kdaj in kako uvedemo materinski jezik v šole in na sodišča. /.../*
6. *Vsakdo, ki je nastavljen na Slovenskem, mora naš jezik popolnoma obvladati. – To je star, dostikrat zabičan zakon, ki pa so ga pogosto v našo škodo in največjo žalost obšli in ga niso izvajali. Znanje jezika naroda lahko po pravici zahtevamo. /.../*

Kdor hoče opravljati službo v slovenskih krajih, mora znati slovenski jezik, saj nikakor ne moremo poslati vseh naših kmetov na univerzo, da bi se učili jezika, če nekaj nameščencev ne zna slovensko, pa vendar se znajdejo v slovenski deželi in hočejo živeti od podpore Slovencev.

7. *Na vseh gimnazijah naših pokrajin se morajo osnovati stolice slovenskega jezika in literature in po razpisu zasesti s profesorji, ki imajo razen slovenščine še potrebno znanje drugih slovanskih narečij.*

8. *Pri nemški zvezi nikakor nočemo biti. Vedno bomo kot doslej zvesti, neomajno zvesti podložniki Vašega Veličanstva, trdni privrženci naše ustavne vlade, vse narode avstrijske države bomo smatrali za svoje brate in bomo z njimi ozko povezani, toda z drugimi vladami Nemčije nočemo stopiti v nobeno zvezo, ker bi ta gotovo škodovala našemu narodu, naši narodnosti in jeziku.*⁶

In naposled, pred 5. aprilom, ko je bil natisnjen pri Blazniku v Ljubljani, je Majar pripravil tudi besedilo letaka *Kaj Slovenci terjamo?* Letak je izšel kot priloga *Novic* sicer šele 10. maja, obenem z manifestom dunajskih Slovencev z dne 20. aprila.⁷ Od cesarju namenjene peticije se letak razlikuje v stilu – pisan je bil za ljudstvo, zato so bile posamezne zahteve obrazložene bolj na dolgo in široko –, medtem ko se teze in načini argumentacije v obeh zapisih prekrivajo. Izjema je zahteva iz peticije o povezovanju s Hrvati, ki je v letaku več ne zasledimo.⁸ V letaku je sicer, podobno kot v točki 2 v peticiji, na prvo mesto postavljena zahteva, »da se vsi Slovenci, kakor najbližji brati, zjedini v jeden narod in da bi imeli vsi vkup jeden slovenski deželni zbor. Na Koroškem nas je 116,000, na Štajarskim 378,000, na Kranjskim 438,000, na Goriškem in Terzaškem 217,000, na Bantskim 22,000, na Vogerskim 60,000 in v Istrii 230,000. Tako na sedem strani razdeljeni in razcepljeni smo vsi in povsod siromaki, – kjerkoli se oglasimo, je nas premalo, karkoli rečemo, nam besedo lahko poderó; ako

bodemo pa zjedinjeni, nas bode blizo poldrugi milijon... naša beseda bode veljala in povsod lahko obstala; dobiček bodemo pa imeli vsi. Mi moramo imeti jeden zbor cele Slovenije, h kateremu morajo priti stališi in poslaniki iz vsih slovenskih krajev in seboj prinesiti vse pravice, ktere do zdaj imajo.« Majar, je skratka, »prvič natančno naštel vsa slovenska ozemlja z ogrskimi in beneškimi Slovenci, ki jih v peticiji še ni bil omenil in jih tudi pozneje v večini slovenskih razglasov ne najdemo imenovanih.«⁹

Če sklenemo: Majarjeve misli ob začetku marčne revolucije, da »/v/saki naj v svoji deželi domá živi, kakor mu je drago in ljubo«, ter njegova zahteva, da je treba urediti, »da se bodo Slovenci koncentrirali kot nacija in da bodo zastopani v skupnem deželnem zboru,« oziroma »da se vsi Slovenci, kakor najbližji brati, zjedini v jeden narod, in da bi imeli vsi vkup jeden slovenski deželni zbor,« so torej kronološko sploh prvi v virih izpričan izraz predstave o slovenskem narodu kot zamišljeni politični skupnosti, ki je omejena in suverena. Slovenski narod je torej marca in aprila 1848 prvič razumljen in predstavljen kot nosilec suverenosti na določenem ozemlju, kar pomeni, da Majarjevi publicistični posegi in javni pozivi ob začetku revolucionarnega vrenja označujejo izhodiščno točko slovenskega nacionalnega gibanja. O obstoju posameznega nacionalnega gibanja namreč lahko govorimo šele od tistega trenutka naprej, ko v virih zasledimo nacionalistično ideologijo oziroma nacionalistično politično doktrino. In omenjene Majarjeve misli, trditve in zahteve veljajo za kronološko prvi izpričan izraz tovrstne nacional(istič)ne ideologije oziroma politične doktrine, ki se nanaša na slovenski narod oziroma Slovence kot člane nacionalnega občestva.

6 Melik, Vasilij, »Majarjeva peticija za zedinjeno Slovenijo 1848«, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1–2 (1979), str. 286–294.

7 Melik, *Nacionalni programi*, str. 61.

8 Zahteva po povezovanju s Hrvati ni nenavadna, če si pred oči priključimo dejstvo, da je bilo pri Majarju ilirsko mišljenje prisotno skozi celotno predmarčno obdobje – a predvsem v zasebni korespondenci. O predmarčnem ilirizmu pri Majarju gl. Iskra Čurkina, *Matija Majar-Ziljski* (Ljubljana 1974), str. 13–21.

9 Melik, *Nacionalni programi*, str. 62.

3.

Ob vsem navedenem je seveda treba imeti ves čas pred očmi dejstvo, da slovensko nacionalno gibanje v realnost marčevskega revolucionarnega izbruha ni udarilo kot kakšna strela z jasnega. In tudi Matija Majar ni šele marca 1848 skonstruiral predstav o tem, kdo in kaj da so Slovenci, niti ni šele tedaj geografsko zamejil območja, kjer da naj bi Slovenci živeli. Zgodovinski viri namreč izpričujejo, da je že skozi celotno prvo polovico 19. stoletja nastajala oblika mišljenja, ki je Slovence opredeljevala kot narod in jih enakovredno umeščala med druge narode in ki je obenem predpostavljala, da so za slovenski narod kot celoto značilne nekatere objektivno zaznavne karakteristike, po katerih je mogoče prepoznati njegove člane in članice. Tovrstno mišljenje, ki ga opredeljujemo z izrazom (slovensko) nacionalno mišljenje, pa se je vzpostavljalo in uveljavljalo le zelo postopoma.

Že od samega začetka se je slovensko nacionalno mišljenje konstituiralo okrog verjetja, da so člani slovenskega naroda, skratka Slovenci, vsi tisti podložniki avstrijskega cesarja, ki govorijo slovenski jezik. Tovrstno postavljanje enačaja med slovenski jezik in slovenski narod pa je temeljilo na povsem novi vsebini izrazov slovenski jezik oziroma Slovenci, ki so jo na začetku 19. stoletja – opirajoč se na posebno interpretacijo protestantske tradicije – iznašli in začeli razširjati nekateri člani intelektualnega omizja, ki se je srečevalo pri baronu Žigi Zoisu (1747–1819) v Ljubljani. V resda maloštevilnem krogu notranjeavstrijskih izobražencev tako od konca prvega oziroma začetka drugega desetletja 19. stoletja naprej izraza Slovenec in slovenski jezik nista več služila zgolj za splošno označevanje slovanskega prebivalstva in njihovega jezika oziroma za posebno opredeljevanje slovanskega življa in njihovega jezika na Štajerskem oziroma Koroškem, temveč vse bolj tudi za poimenovanje Slovanov in njihovega jezika na ozemlju Notranje

Avstrije (in tudi kajkavskih področjih okrog Zagreba oziroma v nekaterih zahodnih predelih Ogrske). Sočasno se je do tedaj med izobraženci več stoletij prevladujoča oblika kolektivne identifikacije – namreč deželna zavest oziroma zavest o pripadnosti določeni historični deželi – pri nekaterih posameznikih postopoma začela umikati v ozadje, na njeno mesto pa je z velikimi koraki stopala ideja o pripadnosti občestvu Slovencev oziroma slovenski (nacionalni) skupnosti.

Intelektualni procesi in mentalne preobrazbe, o katerih smo govorili v prejšnjem odstavku, so v zgodovinski virih še zlasti lepo evidentirani v primeru Valentina Vodnika (1758–1819). V njegovih spisih, pesmih in korespondenci namreč začne kranjsko deželno identifikacijo oziroma prištevanje h Kranjcem prav v tem času nadomeščati zamišljanje nekakšnega notranjeavstrijskega (z dodatkom kajkavskih Hrvatov in »ogrskih Karantancev«) jezikovnega slovenstva. Slednje nadvse povedno ponazarjajo korekture Vodnikove *Péfma Na moje Rojáke*, ki so se ohranile v njegovi zapuščini. Če je pesem ob koncu 18. stoletja nastala znotraj izrazito kranjskega miselnega obzorja in konteksta, jo je Vodnik v enem od popravkov iz leta 1816 že naslovil kot *Dramílo mojih rojakov* ter predrugačil prvo vrstico prve kitice – in sicer iz »Krajnz! tvoja dežela je sdrava« v »Slovenz tvoja zemla je zdrava«. ¹⁰ Sicer pa to niti ni bilo prvič, da so v tej Vodnikovi pesmi Kranjci postali Slovenci: »Slovenz tvoja zemla je zdrava« oziroma »Slovene! dein Land ift gefegnet« najdemo že tri leta prej v berilu, ki ga je v Gradcu sestavil Vodnikov bivši učenec in tedanji korespondent Janez Nepomuk Primic (1785–1823). ¹¹

10 Gl. faksimile v Legiša, Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1. zv. (Ljubljana 1956), str. 417. Prim. Vodnik, *Zbrano delo* (Ljubljana 1988), str. 392–393.

11 Janez Nepomuk Primic, *Némshko-Slovénske branja = Deutsch-Slovenisches Lesebuch* (Gradec 1813), str. 61. – Omenjeno informacijo mi je posredoval prežgodaj preminuli prof. dr. Janez Cvirn. Njegovemu spominu posvečam pričujoči članek.

Tovrstna po vsebini drugačna opredelitev izrazov slovenski jezik in Slovenec je idejno temeljila na povsem novi in izvirni klasifikaciji slovanskih ljudstev, ki jo je na osnovi poprejšnjih zgodovinsko-pisnih dognanj Antona Tomaža Linharta (1756–1795) skonstruiral Jernej Kopitar (1780–1844) in prvič priobčil v svoji znameniti slovnici *Grammatik der Slavischhen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808). Temeljna izvirnost sheme, ki jo je Kopitar v naslednjih letih in desetletjih še dodatno nadgrajeval in utemeljeval, je bila, na kratko, v tem, da je Kopitar, sledeč nekaterim Linhartovim trditvam, zavrnil tezo znamenitega češkega filologa Josefa Dobrovskega (1753–1829), ki je zatrjeval, da je treba slovenščino na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem prištevati k hrvaščini kot enemu od petih poglavitnih slovanskih narečij (ob ruščini, poljščini, ilirščini in češčini).¹² Čeprav se je namreč Kopitar strinjal s trditvijo, da sta (kajkavska) hrvaščina in notranjeavstrijski slovenski jezik del istega slovanskega narečja, pa je nasprotno menil, da bi morali ta jezik opredeljevati kot karantanski jezik oz. jezik karantanskih Slovanov, ali pa, po nemško, kot *windisch*. Karantanci naj bi namreč bili najstarejše oziroma najdlje živeče slovansko ljudstvo na tem območju, ki mu zato kot takemu pripada pravica, da se po njem imenuje tudi jezik. In res, že kmalu po izidu *Slovnice* se je najprej pri Kopitarju, nato pa pri njegovih korespondentih za poimenovanje tovrstnega jezika začel uveljavljati izraz slovenski jezik, marca 1811 pa je Kopitar v pismu svojemu mecenu baronu Žigi Zoisu (1747–1819) prvič tudi povsem jasno definiral geografsko razprostranjenost tako zamišljenega posebnega slovanskega jezika: »Torej: 1. slovenščina na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, 2. tako imenovana hrvaščina okoli Zagreba itn. in 3. slovenščina (stari slovanski jezik) v ogrskih županijah pri Blatnem jezeru so tri

variacije *eusdem speciei*«,¹³ tj. iste vrste. In s tem je bilo na začetku 19. stoletja sploh prvič v modernem smislu opredeljeno, kdo so Slovenci: to so tisti podložniki avstrijskega cesarja, ki govorijo slovenski jezik znotraj zemljepisnih meja, ki jih je temu jeziku določil Kopitar.

Nadgrajevanje in razširjanje te izhodiščne ideje slovenskega nacionalnega mišljenja je v obdobju do srede 19. stoletja potekalo zelo postopno. V avstrijskem cesarstvu namreč v dveh desetletjih po Dunajskem kongresu (1814–1815), na katerem so si vodilni evropski državniki prizadevali najti sredstva in načine za povrnitev evropske politične in socialne realnosti v čas pred francosko revolucijo, ni bilo na voljo institucionalnih pogojev za opozicijske oblike političnega delovanja. Šele nekako po smrti cesarja Franca I. leta 1835 je v Avstriji po dolgem času prišlo do izražanja prvih javnih nasprotovanj in pomislekov zoper uradno cesarsko politiko in vodenjem države.

Ideje, ki so značilne za slovensko nacionalno mišljenje, in tudi slovensko nacionalno mišljenje samo, so se tako posledično lahko širile le v zasebnih pogovorih in korespondenci ter v znanstvenih besedilih, in to znotraj številčno majhnega kroga ljudi, ki so delili navdušenje za raziskovanje in kultiviranje slovenskega jezika: med dijaki in študenti, slovničarji in prevajalci, duhovniki, zbiratelji ljudskih pesmi, časnikarji itn. V skrajno neugodnih razmerah za javno politično in intelektualno mišljenje oziroma delovanje se je namreč le v takih miljejih lahko izoblikovalo slovensko nacionalno mišljenje in le tukaj so se očitno lahko formirali posamezniki, ki so ob primernem trenutku izoblikovali slovensko nacionalno gibanje. In k tej široki in nadvse ohlapni skupnosti predmarčnih navdušencev za slovenstvo, slovenski jezik oziroma slovenski

12 Kos, Janko (ur.), *Izbrano delo / Jernej Kopitar, Matija Čop* (Ljubljana 1973), str. 35–36.

13 Kidrič, France, *Zoisova korespondenca (1809–1810)*, 2. zv. (Ljubljana 1941), str. 144. Prevod po Vidmar, Luka, *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerodne korespondence Žige Zoisa*, disertacija (Ljubljana 2009), str. 223.

narod, kakor nasploh za ves slovanski svet, pa so sodili tudi prleški rojaki Štefan Kočevar (1808–1883), Stanko Vraz (1810–1851) in Franc Miklošič (1813–1891).

4.

Na začetku tridesetih let 19. stoletja se je namreč v Gradcu izoblikovala in organizirala majhna skupnina za slovansko literaturo in literarno ustvarjanje v maternem jeziku navdušenih študentov, ki so vsi prihajali iz vzhodnih predelov Spodnje Štajerske. Z izjemo Stanka Vraza in Franca Miklošiča ter Štefana Kočevarja, ki je z njimi sicer sodeloval na daljavo, saj je že od leta 1829 naprej študiral medicino na Dunaju, so bili vsi ostali (Josip Muršec, Ivan Klajžar, Jurij Matjašič, Lovro Vogrin idr.) v deželnem glavnem mestu vpisani na bogoslovje. Svoj pogled na slovanski svet so si ti mladi študentje izoblikovali pod neposrednim vplivom panslavističnih idej Čelakovskega, Šafařika in Kollárja, obenem pa so sledili tudi nazorom v tem istem obdobju (1832) izdane slovnice njihovega štajerskega rojaka in znanca Antona Murka (1809–1871), tj. *Theoretisch-praktische slowenische Sprachlehre für Deutsche nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Districten*. Murko je v svoji slovnici sledil Kopitarjevemu stališču, češ da so štajerski Slovenci v jezikovnem smislu tesno povezani s Kranjci in da bi tako moralo biti tudi v bodoče. In prav pod Murkovim vplivom so se omenjeni prleški študentje tako že na samem začetku svojega literarnega in znanstvenega ustvarjanja odvrnili od slavističnih in literarnih podvigov zemljepisno in po jeziku sicer nadvse bližnjega duhovnika Petra Dajnka (1787–1873), ki mu je uspelo prav v tem času govor vzhodnoštajerskih Slovencev povzdigniti v poseben slovenski knjižni jezik.

V tem obdobju so tako Vraz in družčina prebirali slovenske knjige, pisali slovenske pesmi in spise in se ob Kollárjevi pesnitvi *Slávy dcera* navduševa-

li za slovansko vzajemnost, vzpostavili pa so tudi skupno organizacijo za nakupovanje in izposojanje knjig, ki jo je Vraz imenoval *Slovenska družba*. Za njihov pogled na svet je bilo nadalje značilno silno patriotsko in domovinsko čustvovanje, »ki jim je narekovalo, da so si dajali neprestano nova imena, kakor so ›Slovenopoliti‹, ›vsa trdna Slovenšina‹, ›slovenski bratje‹«. ¹⁴ Še več, med njimi se je širil tudi povsem nov odnos do rabe slovenskega jezika, saj so med seboj vzdrževali pisemske stike v slovenskem jeziku. Tovrstna pisemska slovenščina, ki je zasedla dotlej privilegirano mesto nemškega jezika, je bila seveda polna okornosti in dialektalizmov, kar pa je razumljivo, saj slovenski knjižni jezik še globoko v 19. stoletje ni premogel orodij in sredstev za bolj izborno izražanje abstraktnejših misli. Če torej sklenemo: pregledani zgodovinski viri napeljujejo k sklepu, da so bila v letih 1832 in 1833 pri njih že povsem jasno navzoča patriotska čustvovanja, ki so bila usmerjena v Slovence in slovenstvo v današnjem pomenu besede, pa obenem tudi v širše slovanstvo.

Med omenjenimi prleškimi študenti se je do izčiščenega razumevanja razmerja in razločkov med (notranjeavstrijskimi) Slovenci in preostalimi Slovani najprej dokopal Štefan Kočevar. Ta bodoči zdravnik in pomembni narodni politik, ki se je rodil v Središču ob Dravi, obiskoval gimnazijo v Mariboru (1821–27) ter licej v Gradcu (1827–29) in potem študiral medicino na Dunaju, kjer je leta 1834 tudi promoviral, se je namreč v času svojega študija v cesarskem glavnem mestu veliko družil s češkimi in slovaškimi študenti, ki so ga seznanili z idejami Čelakovskega in Kollárja. Prav pod njihovim vplivom je postal navdušen domoljub, začel pa je uporabljati tudi češki črkopis – in to veliko let prej, preden se je ta ortografija kot gajica ustalila med slovenskimi izobraženci in nadomestila boho-ričico.

14 Petre, Fran, *Poizkus ilirizma pri Slovencih : (1835-1849)* (Ljubljana 1939), str. 22.

Kočevarju gre zasluga, da je bila po češkem zgledu v slovenščino vpeljana v 19. stoletju zelo priljubljena beseda *domorodec*, ki označuje tisti nazor oziroma občutje, ki ga dandanes opredeljujeta izraza rodoljub oz. domoljub.

Sicer pa njegovo strastno zavezanost slovenstvu izpričujejo pisma, ki jih je z Dunaja pisal Stanku Vrazu. Konec julija 1833 mu je pisal takole:

Lubljeni prijatelj!

Vašo pismo dobivši 10ga rožen-cveta razveselih se tako, da solze mi oči polivahu. Oj da bi takih več Slovincov bilo, kak ste Vi!! Vas greje čutenje, čes kero ni ga vekšoga na sveti, bes kero-ga ni kreposti, ni velikoče, ni hrabrosti, kera pevca oživi, ter njegovim pesmam duha podaje, ker ovsom našom djanju pravo cenu pripravi. Mojo serce se raduje, da znam, kaj Vi tak čutljivo za slovenstvo jačite. Tak bode naša dika na skorem v' Evropi poznana, tak bodo Slovenci pokazali ptujskim narodom da i v' nih žereča lubav ze velikočo plameni!¹⁵

Kočevarjev patriotski zanos nad dosežki in številom *krepostnih Slovencev* je še izraziteje prisoten v pismu Vrazu iz oktobra 1833:

Kolko krat mislim na moje domorodstvo! Kolko krat na moje slovenske brate! To Vam ne treba povedati, da znate, zakaj življenja duhi moje čutnice (nervos) giblejo, ter kerv goreča moje

žile zbudža. Zamaklivešoga ni na sve-ti, kak je narodolubav, ona nam jakost podaje, vse posvetno zaničvati, ona nas v naši voli okrepi, vse zavzeti, kaj našoj domovini čast in haska donese, v noj mi moč najdemo našo življenje za dobra naroda prodati. Kaj Vam tu pišem, iz mojega serca ide, in rado ide, kajti znam, da i Vi narodolubno zamaknenje že dobro poznate. Kak je to meni vgodno, da znam, kaj da takše zemljake mam, kajti narod, ker take sine rodi, častni je, ter vreden imenitno mesto med drugimi narodi za se vzeti. Mali je naš narod, (govorim od pravih Slovincov), ali da bi vsikdar take narodolubce mel, zdaj to zobraženejši bil, kak so galjani. Vi krepostni Slovenci! Ste mojo žalost u veselje obrnili, Vam morem hvaliti kaj mojo življenje, kero pred štiremi leti tužno je bilo, vugodno mi biva. Teda se mi je vidlo, kaj jas slab u vsakoj moči sam gorečo za mojo domorodstvo čutim, teda se mi je vidlo, kaj moj narod zmirom tam ostal bode, kdi tak dolgo že biva. Nikdar nebom pozabil na pervo leto mojoga prebivanja v' Beči; ali teda ni sem poznal Vas, Miklošiča, Kležera, Muršeca, malo sem poznal Murka, ni sem poznal Cvetka, znal sem do Matjašiča in Knupleša, kaj li malo sta topla; ni sem čul od Cafa, ni sem štel pesme od Prešerna, Zlomšeka, Zupana i t. d. V' štireh letih se je to vse zgodilo, v' štireh letih se je tolko i več pravih Slovincov pokazalo, kaj pa še dočakati znamo za osem i več let. O da bi dober duh zmirom naš narod ravnal na dobro!!! Je li še je družba za zbiranje slovenskih knjig?¹⁶

15 Ljubomir Andrej Lisac, Ljubomir Andrej (ur.), *Slovenska korespondenca Vraz – Kočevar* (Ljubljana 1961), str. 21.

16 Lisac (ur.) *Slovenska korespondenca*, str. 22–23.

Da je Kočevar v tem času že zelo jasno razlikoval med Slovani (*Slaveni*) in Slovenci ter ostalimi slovanskimi narodi, pa je mogoče povsem nedvoumno razbrati tudi iz naslednjega odlomka iz pisma Vrazu (julij 1834):

Dragi Brate!

Vašeg lista na zadni den rožencveta pisanoga sem dobil. Li pridte i Vi naskorom, kajti mnogo Slavenov zdaj z 'Beča odhaja, z kerimi se zjti more vsakomu velika čast biti. Oj! da bi Vi Verhovska poznali, on je Slovak ali Slaven, kak se malo kdi znajde. Kaj pa bi rekel od Dvorzačeka, ki je Moravec, ni jačega med Čehih! I naši slovenski brati, Krajnci, so lepe hvale vredni, poznam njih tri, eden je glasovitog Čopa brat. Tak jagnite, kaj nezamudite veselja, kero Vas čaka v Beči.¹⁷

5.

Medtem ko je Kočevar na Dunaju pridno študiral in se močno predajal patriotskemu sanjarjenju, pa je njegov korespondent Stanko Vraz (takrat še Jakob Frass) – prav tako kot on navdušen slovenski domoljub, a bolj slab študent – v Gradcu prebiral slovansko literaturo, zbiral ljudske pesmi in se predvsem preskušal v pisanju poezije. Vraz, ki je bil rojen v družini premožnega vinogradnika iz Cеровca, je v tem času že bral kritiko Čelakovskega in na ta način postal pozoren na *Krajnsko čbelico* ter še zlasti na Prešernovo poezijo. Leta 1833 se je prvič srečal tudi z Ljudevitom Gajem (1809–1872), avtorjem dela *Kratka osnova horvatsko-slavensko pravopisanja* – v tem delu se je Gaj pod vplivom Kollárja zavzel za vpeljavo češkega pravopisa

med Hrvate, in sicer iz želje po jezikovno-literarnem zedinjenju vseh slovenskih bratov. S tem srečanjem med Gajem in Vrazom se je začelo obdobje njunega dolgoletnega sodelovanja.

Poleti 1834 je Vraz prvič obiskal tudi Ljubljano, kjer je z Matijo Čopom (1797–1835) razpravljal o razlikah med slovenščino kranjskega kroga in Vrazovim pokrajinskim prleškim govorom, ter se ob tej priložnosti tudi dogovoril, da bo pripravil nekaj pesmi za *Krajnsko čbelico*. Med pesmimi, ki jih je poslal Kastelicu, se je ohranila tudi taka, ki, posnemajoč vsebino Prešernovega soneta o kaši, z naštevanjem krajev in pokrajin opisuje ozemlje, kjer po mnenju Vraza prebivajo Slovenci:

*Ak hočeš znat' kak pisala bo kaša
Akademija zdajna slovo »kaša«
kaj bo povsod Slovencom razumeti »Kaša«
Prav pazi. – Ne verh krivoverno »kafsha« –
ne po Vogerskem dolgim gnusnem »kasha« –
Po Štajarskem ne, novem kratkem »kaya«,
ne Kranjsko po estetsko – gladkem »kauua«;
kaj od Gorice do Šoprona kaša,
in od Bilaka do Lotmerga »kaša«
bo razumeti vsim Slovencom »kaša«
Ne bo pisala kafa, neti kasha,
Ampak pisat bo mogla zdajna naša
Akademija, vsim Slovencom kaša,
de razumet' bo, kaj nekdanja kaša,
fh
sh
na mesto štireh kaš le kratka ka a.
γ
uu¹⁸*

17 Id., str. 28.

18 Petre, *Poizkus ilirizma*, str. 78.

Vendar pa se je začel Vraz sočasno spogledovati tudi s hrvaškim literarnim krogom, in ko so mu v zagrebški *Danici* (36. številka, 12. september 1835) po poprejšnjih zavrnitvah navsezadnje vendarle sprejeli v objavo prvo pesem, tj. *Stana in Marko*, pod katero ga je urednik Gaj podpisal kot *Stanko Vraz, Ilir iz Štajera*, je bil Vraz tako navdušen, da se je takoj ponudil, da bo pisal pesmi v ilirščini tudi v prihodnje. Pri tem se očitno ni zavedal, da je Gaj njegovo pesem objavil iz precej preračunljivih razlogov – s tem je namreč želel pokazati, da prihajajo njegovi sodelavci in somišljeniki z vseh področij in pokrajin *Velike Ilirije*. In medtem ko je bil Miklošič nad tem početjem svojega prijatelja izjemno ogorčen in ga je proglasil za izdajalca, pa je po drugi strani Kočever na vse skupaj gledal s precejšnjim razumevanjem. Tudi on je namreč nekako v teh letih, tako Petre, postal pristaš ilirizma: »Oboje, njegova vroča ljubezen do razvoja Slovencev in individualnosti njih jezika ter vseslovansko čustvovanje, je izviral iz istega domoljublja, ki ga je sedaj oklenil v ilirstvo, kar mu je pomenilo toliko kot močnejše, večje, samozavestnejše slovanstvo.«¹⁹ O tem govori tudi Kočeverjevo v pismu izraženo strinjanje z Vrazom, češ »dobro bi bilo, da bi se vsi južni Slavenci bar dušno zjediniли« (december 1835):

Kdo se vnogo izgovarja, je veči del krivec! Zato pismo mojo Vam nedonese izgovora, zakaj tak dolgo od mene neste nikšoga glasa dobili. Že lani sem Vam pisal, kaj moja ljubav do domorodstva je beskončna; kak ste Vi tak ali dvojiti mogli, kaj moje prijateljstvo proti Vam bi se kda zadušiti moglo? Vsaki Slovenec je moj prijatelj, tolko boljše Vi, ki ste močna podpora naše narodnosti, ki kak en apostol od slovenskega duha poslan med Slovencih pravo vero razširjavate; na Vas bi jas pozabil?

Vi kak en božji sejavec čelo zernje vu slovenska persa séjate! Jel že Vam je kda na misel prišlo, da bi pravica na sveti zginiti mogla? O za resen ne; tak tudi moje prijateljstvo proti Vam nikdar zginilo nebo. Vaš Cilj je tudi moj, ako ravno po različnih potih idema; najno prijateljstvo slovenski duh potverdja, ki nama je sveto naprevzetje, kero ni je dim!

Kaj sem v 'Danici nekaj Vašoga stvarénja čital, se mi je dopalo, škoda kaj sem vsake besede ne razumil. Gospod Miklošič tomu dobro nedela, kaj Vas ovadlivcem imenuje, dé je drugo ne, kak zkušnja. Dobro bi bilo, da bi se vsi južni Slavenci bar dušno zjediniли; kaj pa drugač doveršeno ne bo, kak da pokažemo, da so vseh stvorenja in lastnosti enim kak drugim važna. Vi ste z 'Vašoj pesmjo pokazali, da smo mi pripravljene, se z 'Horvati zjediniti, ako ravno drugo narečje govorimo. Da bi li Horvati naše lastnosti poštuvali? Gaj se tomu dober kaže, njega tudi misel na nikaj drugo bole netira, kak na zjedinenje Slovencev. Moram reči, da je to tudi moja naj večjo želénje. Zato li razprostirajmo rodolubav med Slovincih, in njim povedajmo, da smo vsi Iliri.«²⁰

A kljub temu je Vraz v teh letih še zmeraj močno nihal med pripadnostjo slovenski kulturni oziroma jezikovni skupnosti na eni strani ter ilirizmom Gajevega kroga na drugi. Avgusta 1837 se je tako na popotovanju po Koroškem in Štajerskem ustavil v župnišču v Solčavi, tam napisal nekaj verzov o lepoti Savinjskih planin in jih podpisal z dvojnimi

19 Petre, *Poizkus ilirizma*, str. 107.

20 Lisac (ur.) *Slovenska korespondenca*, str. 35.

podpisom, namreč *Jakob Cerovčan Slovenec z Slovenie in Stanko Vraz Ilir iz Velike Ilirije*. Zdi se, da se je ta dvojnost hitro za tem vsaj za nekaj časa končala. Ko so začele od septembra 1837 naprej v zagrebški *Danici* brez prekinitve izhajati njegove ljubezenske pesmi (*Djulabije*), se je namreč Vraz odločil za ilirizem. O tem je obvestil tudi Prešerna (19. 11. 1837):

*Računal sem na tvoj pristanek k mojim nazorom in na tem gradil možnost, da bo slovenska literatura životarila dalje. Ker pa se to ni zgodilo, sem se od pretekle pomladi sem umaknil z nehvaležnega polja, ki sem ga pet let z vso ljubeznijo obdeloval, in se pridružil navdušenim mladim Ilircem. Nimam se namena vrniti. S Slovenijo sem opravil, zlasti, ker sem na zadnjem popotovanju izgubil, kar sem med leti 1832–36 slovenskega napisal. Od preteklega leta pišem le ilirsko, kar ima mojega g. Kastelic, je zato smatrati za opera posthuma.*²¹

Vendar pa je Vrazovo razumevanje ilirizma, tako Petre, ves čas ostajalo na literarnem polju. Iz virov namreč ni mogoče razbrati, »da so njegov miselni svet prevzemali še kaki drugi valovi sodobnih evropskih miselnih tokov kot Kollárjev slovanski mesijanizem.«²² Sicer pa po mnenju Petreta Vraz ni posvečal pretirane pozornosti niti aktualnim političnim, družbenim, socialnim in svetovnonazorskim vprašanjem. Še več, skozi svoje celotno življenje naj bi ostal predan državljan in podložnik absolutističnega avstrijskega cesarja.²³

V pismu Prešernu izražena Vrazova eksplicitna odločitev za ilirizem bi lahko dala slutiti, da je prleški pesnik za zmeraj opravil s slovenstvom. A temu ni

bilo tako. Cvirn tako opozarja, da se Vraz slovenstvu ni odrekel – in to je bil tudi eden od poglavitnih razlogov, da je v štiridesetih letih zašel v spor z Gajem. Sodeč po različnih virih, se namreč Gaj »ni nikoli odrekel trditvi, češ da so Slovenci zgodovinsko (etnično) sestavni del hrvaškega naroda.«²⁴ A Vraz je temu od konca tridesetih let naprej javno oporekal – in to prav s sklicevanjem na Kopitarjevo teorijo o posebnem slovenskem jeziku, ki jo je (leta 1843 ob recenziji druge izdaje Murkove slovnice) razumel tako, da je ta celotni slovenski jezikovni kompleks razdelil na karantanski in panonski del, ter mejo med njima »določil s črto, ki je potekala od Rabe do Radgone na Muri, po Slovenskih goricah do Maribora, dalje po desnem bregu Drave do Ptuja, proti jugu na Rogatec, v bližino mesta Krapine in sredi po Zagorju med rečicama Krapino ter Sotlo na Savo pri Samoboru in še dalje proti Gorjancem in Gorskem Kotaru do Hrvatskega Primorja.«²⁵ Panonski del je, skratka, pojmoval kot območje kajkavščine, kjer živijo kajkavski Slovenci, ki jih potemtakem, tako Vraz, najdemo »po čitavoj Horvatskoj izmedju Drave, Save i Kupe, a odtuda u severni kraj Slavonije do blizu Požege, a s one strane Kupe u bansku regimentu do Petrinje, a više Karlovca daleko u gorske kotare.«²⁶ Tovrstno stališče je leta 1843 zapisal tudi v pismu Ivanu Macunu, češ: »Znajte, Zagreb stoji na slovenskom zemljištu. Oko Zagreba govori prosti su čisto slovenski. Samo višnja izobražena vrsta naroda govori ilirski, premda i prosti človik razumi svoga gospodina i suseda varošana.«²⁷

21 Nav. v Petre, *Poizkus ilirizma*, str. 136.

22 Id., str. 168.

23 Gl. id., str. 168–169.

24 Cvirn, Janez, »Stanko Vraz in Ljudevit Gaj«, v: Manica Hartman (ur.), *Stanko Vraz: zbornik referatov ob dvestoti obletnici rojstva* (Ormož 2010), str. 118.

25 Petre, Fran, »Vpliv karantansko-panonske teorije na razplet ilirizma«, v: Fran Petre, *Tradicija in inovacija: izbrane študije in eseji* (Ljubljana 1990), str. 68.

26 Nav. v Zajc, Marko, *Kje se slovensko neha in hrvaško začne : slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja* (Ljubljana 2006), str. 66–67.

27 Nav. v id., str. 67.

6.

Če sta Kočever in Vraz potemtakem v predmarčnih letih pod vplivom panslavističnih stremljenj in motivov najprej soustvarjala ter razširjala slovensko nacionalno mišljenje in mu na neki način ostala zvesta tudi kasneje, ko sta resda postajala vse bolj dovzetna za ilirsko miselnost, pa se je njun v Radomerščaku pri Ljutomeru rojeni prleški rojak Franc Miklošič v tem obdobju posvečal predvsem študiju. Miklošič je po končani gimnaziji, ki jo je najprej obiskoval v Varaždinu in kasneje v Mariboru, odšel študirat pravo in filozofijo v Gradec. Bil je bleščeč študent, kot domači učitelj v družini grofa Ostrowskega pa se je imel v štajerskem deželnem glavnem mestu priložnost seznaniti tudi z manirami avstrijskih plemiških in višjih meščanskih krogov. Septembra 1838 se je odpravil na Dunaj, da bi tam z doktoratom končal juristične študije in se posvetil odvetništvu. A tam je njegova kariera pot doživela presenetljiv preobrat. Na Dunaju je namreč spoznal Jerneja Kopitarja, ki je zaznal Miklošičevo jezikoslovni talent in podkovanost v slavistiki ter postal njegov mentor in že zelo kmalu tudi dosegel, da so ga zaposlili v dunajski dvorni knjižnici.

Tako se je Miklošič navsezadnje povsem usmeril v jezikoslovje. Po smrti Kopitarja je leta 1844 zasedel še izpraznjeno mesto državnega cenzorja za slovanske, romunske in novogrške spise, v istem letu pa je izšla še njegova znamenita ocena Boppove primerjalne slovnice. Vse to je predstavljalo trden temelj in izhodišče za njegov sunkoviti družbeni vzpon ter izjemno kariero znanstvenika svetovnega slovesa.

A tudi Miklošič, podobno kot njegovi študijski kolegi in prijatelji, v svojem predmarčnem graškem obdobju ni ostal nedovzetan za romantično navdahnjena slavistična in literarna stremljenja. Nasprotno, v duhu časa se je tudi sam navduševal za domovino in ves slovanski svet. Vendar

pa teh nazorov ni toliko usmerjal v lastno besednoumetnosno ustvarjalnost – iz tega obdobja sta tako ohranjeni le dve Miklošičevi pesmi, ki sta leta 1840 izšli v Gajevi *Danici* –, pač pa predvsem v vnet študij slovanskih jezikov, zgodovine in literature. Vsekakor pa je Miklošič že v tem obdobju zavračal ilirizem. Znana so njegova norčevanja iz Vrazovega izumetničenega ilirskega pesniškega jezika, kakor tudi dejstvo, da je Miklošič Vraza po tem, ko je bil slednji leta 1835 pod svojo v zagrebški *Danici* objavljeno pesem podpisan kot Ilir iz Štajerja, proglasil za izdajalca, prijatelje, ki so se postavili na Vrazovo stran, pa za »*delirne Ilirce*«. V odklanjanju ilirizma je Miklošič sledil Kopitarjevi ideji o jezikovni in kulturni individualnosti Slovencev, na katero je še toliko bolj pristajal po odhodu na Dunaj in začetku sodelovanja s tem slavnim in uglednim znanstvenikom. Miklošič je potemtakem na Dunaju povsem ponotranjil slovensko nacionalno mišljenje.

Iz tega ozira zato ne preseneča, da je že kmalu po izbruhu marčne revolucije leta 1848 začel aktivno sodelovati pri organiziranju slovenskega nacionalnega gibanja ter posledični artikulaciji »slovenskonacionalnih« *političnih zahtev in pričakovanj*. Njegovo ime tako že v tem mesecu najdemo med podpisniki poziva (*Adresa*, 29.3.), ki jo je na kranjske deželne stanove naslovlilo 44 dunajskih Slovencev in v kateri so le-ti zahtevali zavarovanje slovenske narodnosti na Kranjskem, Primorskem in po slovenskih krajih Štajerske in Koroške, pa tudi prevajanje zakonov v slovenski jezik, ustanovitev stolic za slovenščino in slovanske jezike, razširitev šolske mreže, v kateri bi ustrezno plačani učitelji upoštevali tudi slovenski jezik itn. Ko pa je bilo 20. aprila na Dunaju ustanovljeno še *študentsko politično društvo dunajskih Slovencev Slovenija*, je bil Miklošič imenovan za predsednika. Društvo je še isti dan sestavilo svoj program Zedinjene Slovenije – po pričevanju tajnika društva Antona Globočnika naj bi ga napisal Miklošič osebno –, v

katerem se je močno zgledovalo po na tem mestu že omenjenih formulacijah kronološko nekoliko zgodnejše Majarjeve peticije cesarju. V programu so slovenski dunajski študentje utemeljevali upravičenost treh temeljnih zahtev, in sicer, (1) da »se politiško razkropljeni narod Slovincov na Kranjskim, Štajerskim, Primorskim in Koroškim kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenom **''Slovenja''** zedini, in da ima za-se svoj deželni zbor«; da (2) »ima slovenski jezik v Sloveniji popolnoma tiste pravice, ktere ima nemški jezik v nemških deželah, da bode tedaj naši volji pripušeno, kdaj in kako hočemo slovenski jezik v šole in pisarnice (kanclije) upeljati«, ter (3), da »bode naša Slovenija obstojni del Avstrijanskiga ne nemškiga cesarstva. Mi nočemo, da bi bila naša dežela pri nemškemu zboru namestvana, le tiste postave nas bodo vezale, ktere nam bode Cesar z našimi poročniki dal«. ²⁸

Miklošič je predsedoval dunajski Sloveniji vse do njene razpustitve jeseni 1848, ko je postalo jasno, da je revolucije konec in je le še vprašanje časa, kdaj bo dokončno zadušena. Je pa bil v tem letu zaradi svojega nespornega ugleda in zavzetega nacionalnopolitičnega delovanja Miklošič predlagan tudi za kandidata na volitvah junija 1848 v dunajski ustavodajni državni zbor, kjer naj bi izvoljeni poslanci sestavili sploh prvo ustavo avstrijskega cesarstva. Kandidiral je v lenarškem okrožju (Sv. Lenart v Slovenskih goricah), bil izvoljen med poslance ter se vse do razpustitve zbora 7. marca 1849 vestno udeleževal zasedanj najprej na Dunaju in kasneje, ko se je moral državni zbor umakniti iz glavnega mesta, tudi v Kroměřížu na Moravskem.

Miklošičevo aktivno udejstvovanje v slovenskem nacionalnem gibanju se je z razpustitvijo ustavodajnega državnega zbora nepreklicno končalo. A *četudi* se po letu 1849 ni nikoli več vrnil v vrste slovenskih nacionalnih političnih prvakov, je njegovo javno, kakor tudi poklicno delovanje ostalo

politično funkcionalno za slovensko nacionalno gibanje.

28 Faksimile v Vrbnjak, Viktor (ur.), *Miklošičev zbornik* (Maribor 1991), str. 90.

Ključne besede

Štefan Kočever, Stanko Vraz, Franc Miklošič, slovensko nacionalno gibanje, prva polovica 19. stoletja .

Literatura

- Benedict Anderson: Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma, (Ljubljana 2007).
- Bojan Cvelfar: »Dr. Štefan Kočever – Krunoslav, okrajni zdravnik v Podčetrtku«, v: Janez Cvirn (gl. ur.), Štefan Kočever – rodoljub slovenski (Celje 2006), str. 55–68.
- Janez Cvirn: »Meščanstvo na Slovenskem in proces nacionalne diferenciacije«, v: Aleš Gabrič (ur.), 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik. (Ljubljana 1994), str. 67–73.
- Janez Cvirn: »Stanko Vraz in Ljudevit Gaj«, v: Manica Hartman (ur.), Stanko Vraz: zbornik referatov ob dvestoti obletnici rojstva (Ormož 2010), str. 113–122.
- Janez Cvirn: (ur.), Štefan Kočever - rodoljub slovenski (Celje 2006).
- Iskra V. Čurkina: Matija Majar-Ziljski (Ljubljana 1974)
- Teodor Domej: »Slovenci v 19. stoletju v luči svojih lastnih oznak«, v: Bogo Grafenauer idr. (ur.), Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (Ljubljana 1995), str. 83–93.
- Patrick J Geary: Mit narodov: srednjeveški izvori Evrope (Ljubljana 2005).
- Stane Granda: »Ob 200-letnici prve omembe Slovenije«, v: Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu (Celovec 2010), str. 72–76.
- Eric J Hobsbawm: Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost. (Ljubljana 2007).
- Joachim Höslner: Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848 (München 2006).
- Miroslav Hroch: Social Preconditions of National Revival in Europe (New York 2000).
- France Kidrič: Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe (Ljubljana 1930).
- Jernej Kosi: »Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete?«, v: Zgodovinski časopis, let. 64, št. 1/2 (Ljubljana 2010), str. 154–175.
- Jernej Kosi: Nastanek slovenskega nacionalnega gibanja in njegov razvoj do srede 19. stoletja, disertacija (Ljubljana 2012).
- Joep Leersen: National thought in Europe : a cultural history (Amsterdam 2006).
- Vasilij Melik: »Majarjeva peticija za zedinjeno Slovenijo 1848«, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1–2 (1979), str. 286–294.
- Vasilij Melik: »Nacionalni programi Matije Majarja – Ziljskega«, v: Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918: razprave in članki, ur. Viktor Vrtnjak (Maribor 2002), str. 58–65.

- Robin Okey: *The Habsburg Monarchy c. 1765–1918* (New York 2001).
- Martina Orožen: »Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja«, v: Martina Orožen, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju* (Ljubljana 1995), str. 121–134.
- Jože Pogačnik: »Jernej Kopitar in nastanek karantansko-panonske teorije«, v: *Godišnjak filozofskog fakulteta*, knj. 13/1 (Novi Sad 1970), str. 421–431.
- Hagen Schulze: *Država in nacija v evropski zgodovini* (Ljubljana 2003).
- Peter Štih: »Nacionalizem kot zgodovinski nesporazum« (spremna beseda), v: Patric
- J. Geary, *Mit narodov: srednjeveški izvori Evrope* (Ljubljana 2005), str. 221–237.
- Jože Toporišič, ur.: *Miklošičev zbornik* (Ljubljana 1992).
- Viktor Vrbnjak: *Miklošičev zbornik* (Mari-bor 1991).
- Marko Zajc: *Kje se slovensko neha in hrvaško začne: slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja* (Ljubljana 2006).

Povzetek

Zgodovinski viri potemtakem izpričujejo izjemen prispevek prleških rojakov Štefana Kočevarja, Stanka Vraza in Franca Miklošiča k formiranju slovenskega nacionalnega gibanja in začetku oblikovanja moderne slovenske nacije v prvi polovici 19. stoletja.

Prav in na mestu je, da tega ne pozabimo in da smo kot Prleki na delovanje teh mož tudi ponosni.

Rokopisi dr. Alojzija Trstenjaka

Avtorica predstavlja v prispevku življenje in delo krajevnega zgodovinarja in publicista ter pravnika dr. Alojzija Trstenjaka, ki je napisal številne prispevke o zgodovini Ormoža in okolice. V svojih člankih je obravnaval ljudsko pravo ter opisoval običaje širšega ormoškega območja. V Pokrajinskem muzeju Ptuj – Ormož, Enoti Ormož, so ohranjeni rokopisi dr. Alojzija Trstenjaka iz let 1907–1920, kjer je v treh poglavjih obravnaval pravni položaj kmetijskega podložništva v ormoški okolici, narodne običaje v ormoški okolici, zbrane pa so tudi različne ljudske pesmi s tega območja.

Kdo je bil dr. Alojzij Trstenjak?

Dr. Alojzij Trstenjak² je bil krajevni zgodovinar in publicist. Rodil se je 14. junija 1887 v Pušencih pri Ormožu kmetu Filipu in Alojziji, rojeni Rizman; umrl je 25. januarja 1964 v Mariboru. Po končani osnovni šoli v Ormožu je med letoma 1889 in 1907 obiskoval gimnazijo v Mariboru in leta 1907 odšel na študij prava v Gradec. V Gradcu je leta 1914 končal pravo ter opravil doktorat. Že v času študija v Celju je delal kot pomožni uradnik: med letoma 1907 in 1909 pri Zadružni zvezi, ter od 1909. do 1910. leta pri odvetniku J. Kukovcu. Julija 1914 je bil vpoklican k vojakom, med letoma 1915 in 1918 bil v ruskem ujetništvu in od 1918. do 1919. leta v jugoslovanski legiji. Po vrnitvi iz Rusije 1920. leta je služboval v različnih krajih: v Mariboru, na Ptuj, v Slovenj Gradcu, Lendavi, Ljutomeru, Splitu. Med letoma 1935 in 1945 je služboval pri banovinski oziroma pokrajinski upravi v Ljubljani, med drugim kot načelnik oddelka za trgovino in

obrt. Po upokojitvi leta 1946 je do 1958. živel pri Miklavžu pri Ormožu, nato pa do smrti, leta 1964, pri sinu Zdravomilu v Mariboru.

Trstenjak je napisal številne prispevke in članke o zgodovini Ormoža in okolice, med drugim: Po stopinjah prvih sodelavcev LdP v Prekmurju (V Mariboru, 1954, št. 232; 1959, št. 138); Že v svobodo zlato so zrlí ... Ob 10-letnici streljanja talcev na Moti (Obmurski tednik, 1955, št. 19); Kje je bila Pribinova Businica (Svet ob Muri, 1956, 90–6); Kruci v Ormoško-Ljutomerskih gorica v l. 1704–1771 (Ptujski tednik, 1956, št. 31); Kulturni in gospodarski stiki med obrobno slovenskim in hrvaškim ozemljem pri Ormožu (TurV, 1959, 201 do 202); Ormoški grad in njegov park (ib. 99–101); Od kod ime Ormož (Ptujski tednik, 1959, št. 11); Iz zgodovine Temnarja (Ptujski tednik, 1960, št. 3–5).³

V prispevkih je obravnaval tudi ljudsko pravo: Klada – nekdanji sramotilni les v Prekmurju (Topoli, 1956, št. 1); O davkih, kakršni so bili nekdanj (Ptujski tednik, 1957, št. 36–7); Lendavske drobtine k zgodovini agrarnega prava (Svet ob Muri, 1957, 53–5); Kako so nekdanj odkrivali coprnice (Svet ob Muri, 1958, št. 6, 12).⁴

Običaje je opisoval v prispevkih: Ob trgatvi (7 dni, 1955, 633–4); Za pusta (Ptujski tednik, 1958, št. 4). V ČZN (1920/1, 118–21) je objavil članek Slovenska protestantska knjiga, oznanjevalka protestantizma v Rusiji.⁵

1 Nevenka Korpič, kustosinja etnologinja, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, OE Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

2 Slovenski Biografski Leksikon: Trstenjak, Alojzij - IJS-nl.ijs.si/fedora/get/sbl:3971/VIEW/oktober 2013.

3 S.n.

4 S.n.

5 S.n.

NARODNI OBIČAJI V ORMOŠKI OKOLICI

V Pokrajinskem muzeju Ptuj – Ormož, Enoti Ormož, imamo ohranjen rokopis dr. Alojzija Trstenjaka, kjer med drugim opisuje narodne običaje v ormoški okolici. Pravi, da so zanimive šege in običaji, ki »spremljajo naše ljudstvo v njegovem vsakdanjem življenju. Ni ga skoraj pomembnejšega dneva ali cerkvenega praznika, ki bi ga ljudstvo ne praznovalo še po svoje«. Omenja, da ti običaji »segajo daleč nazaj v minula stoletja, so žive priče njegove prve kulture, ki si jo je ob življenju z naravo ustvarilo z lastnim umom in srcem«. Opaža, da življenje zadnjega stoletja⁶ tem običajem več ne prizanaša, ker je »pač prehitro in ljudje v velikih skrbah za ostanek na rodni zemlji nimajo časa, da bi se vdajali starim šegam in navadam, ki jim v tej borbi nič ne koristijo«. Sicer pa jih po njegovem mnenju danes ni več in ljudje se jih komaj še spomnijo.

Trstenjak navaja, da je bilo v začetku tega stoletja⁷ še mnogo običajev, ki so se »nam ohranili v svojih najstarejših oblikah. V kolikor so tu opisani, so nabrani iz življenja naših ljudi v Pušencih pred 1. svetovno vojno in so znani tudi v drugih krajih niže (vzhodno) od Ormoža.«

Kresovanje na predvečer sv. Janeza Krstnika (24. junij)⁸

Trstenjak navaja, da so »vsi arijski narodi: Indi, Perzi, Egipčani, Rimljani, Slovani in Germani častili od pamtiveka luč in ogenj. Solnce, izvor vsega življenja so spoštovali in ga vsled te čudotvorne moči oboževali ter mu določili posebne praznike. Naši pradedi, poganski Slovenci so slavili dva taka praznika v slavo solnca in solnčnemu bogu (Svarog, Svarožič). Po zimi, o času solnčnega rojstva,

je bil zimski solnčni kres. Ta čas se krije z našim božičem. Letni solnčni kres, ko je sonce popolnoma premagalo zimo, se je obhajal ob času našega kresa. Na večer pred obema praznikoma so naši praočetje zažigali grmade po gričih in vrtih, krog ognja so plesali ter ga preskakovali. Vriskanje in vesele pesmi so se razlegale od ognja do ognja ter oznanjevale solnčnemu bogu vdanost in hvaležnost zemljanov. Božična in kresna noč sta postali bajni noči, v katerih se gode čudeži, govore živali, kresne rastline pa pridobe posebno čudotvorno moč.«

Nato nadaljuje: »Ko pa je zasijala Slovencem luč prave vere rimske cerkve, so se pustili narodom razni običaji in tisočletne navada, a jih je cerkev prikrojila po svoje in v svoje namene. Papež Gregor Veliki je sam ukazal, da se poganski prazniki sčasoma prevračajo v krščanske svetke, da pa jih je treba kolikor toliko posnemati, da bi se preobrnjenci lažje privadili nove vere. Tako sta bila stara poganska praznika prekrščena v Božič in praznik sv. Ivana. Poganski običaji, ki so se ohranili, so:

- zažiganje grmad, kar je dobilo sčasoma ime kresovanje (kuriti kres),
- plesanje krog zadnjega ognja ter preskakanje istega,
- bajke o kresni noči. Kdor hoče slišati in vedeti, kaj govori živina to noč, mora imeti s seboj praprotno seme, ki cvete in gori na Ivanovo noč, ter iti poslušati v hlev. «

Vsi ti običaji so se ohranili iz predkrščanske dobe. Za ormoški okraj Trstenjak navaja, da so tukaj »goreli posebno imenitni kresovi v čast sv. Ciriilu in Metodu: v Središču, na Humu, na treh krajih na Hardeku, pri Sv. Tomažu in v Ivanjkovcih. Na Plešivici pri Jeruzalemu so vžigali umetni ogenj in spuščali v zrak rakete. Streljalo se je pri več kresih,

6 V 20. stoletju. Op. avtorice.

7 V začetku 20. stoletja. Op. avtorice.

8 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 1. Hrani PMPO.

prav krepko. V Pušencih so priredili narodni fantje in narodna dekleta poseben kres s petjem in godbo na čast sv. Ivanu.«⁹

Ljudski običaji ob cerkvenih praznikih in godovih¹⁰

Alojzij Trstenjak jih opisuje le nekaj:

»K novemu letu (1. januarja) hodijo vaški muzikantje (*kjer so in tudi izven svojega domačega kraja*) igrat novo leto. Gredo od hiše do hiše, navadno samo h kmetom, kjer vedo, da kaj dobijo.«

»Na predvečer sv. Treh kraljev (6. januarja) napiše gospodar na hišna vrata začetke črk sv. treh kraljev z letnico in s tremi križi. Na vsa druga vrata naredi samo po tri križe, navadno z voglenom¹¹. Na dan sv. treh kraljev se v cerkvi blagoslovi voda in sol. Ko ju prinesejo iz cerkve, poškropi gospodinja z blagoslovljeno vodo vso hišo, hleve in živino, a gospodar (navadno popoldne po obedu) njive in polja, ki so zasejana z ozimščino (rž in pšenica), da bi bolj obrodila. Blagoslovljeno vodo shranijo za slučaj bolezni in za blagoslavljanje proti vsem slabostim, sol pa za živino, če je bolna, devajo jo tudi v skledo, v katero vlijejo kri od svinj, ko jih zakoljejo.

Pred sv. Pavla spreobrnjenjem (25. januarja) na večer pokadi hišna gospodinja vse hišne prostore, hleve, in živino. Na žareče oglje natrosi suhega borovničnega zrnja in s tem kadi.«

Vremenska prerokovanja¹²

V zvezi z vremenskimi prerokovanji A. Trstenjak našteje tri pregovore:

9 Domovina. Celje, šte. 28, 14. julij 1899, IX. letnik.

10 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 2. Hrani PMPO.

11 Z ogljem. Op. avtorice.

12 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 3. Hrani PMPO.

»Če gre na Lovrenčevo (10. avgusta) dež, potem je grda jesen. Kakšno je vreme na dan sv. Barbare (4. decembra), takšno je na Božič. Kdor po mali maši (8. septembra) kosi, na peči suši.«

Šege in navade¹³

»Na novega leta dan se morajo umivati z denarjem (kovancem največje vrednosti), da ne poide in da ga je med letom čim več v žepu. Dekleta se morajo umivati z rdečo jabolko, da so bolj rdečih in svežih lic. Za novo leto se mora nastaviti na studenec rdeče jabolko.«

Zanimiva je tudi naslednja šega: «Ko požanjejo pšenico, pletejo žanjice venec iz pšeničnega klasja ter ga, ko pridejo zvečer s polja k večerji, položijo za likof¹⁴ gospodinji na glavo, nakar tudi ona te-žakom za likof primerno postreže.«

Pustni dan (fašenk)¹⁵

Obsežen je Trstenjakov opis šeg in običajev na pustni dan (fašenk):

»Na pustni dan ljudje vstajajo navadno že ob 4. uri zjutraj in si prižgejo luč. V hišo znosijo semensko koruzo, ki se je do sedaj še sušila, in priprave (hrstače) za robkanje (luščenje). Nato ugasnejo luč in jo robkajo v temi. Pogovarjati se med seboj ne smejo. Z robkanjem morajo biti gotovi še v temi pred jutranjo zarjo. Zato hitijo, da delo čim prej opravijo, to zaradi tega, da bi vrane koruze na njivi ne videle. V nasprotnem slučaju jo namreč na njivi vidijo, četudi je posejana v zemljo, jo ruvajo, čim je vsklila, ko gre v klasje in zori.

13 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 4. Hrani PMPO.

14 Likof: nekoč na podeželju pojedina, pitje po končanem večjem delu ali po sklenjeni kupčiji. Op. avtorice.

15 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 5. Hrani PMPO.

Ko sonce vzhaja, mora gospodinja hišo devetkrat pomesti in smeti odnesti v vrt na gredo, kjer namerava posaditi zelje. Da zraste debelejšje, morajo še pred soncem zapeljati na gredo tolige¹⁶ gnoja. Kokošim se mora ta dan nasipati zrnja na dvorišču v obroče, da bolj skupaj nesejo, t.j. da ležejo jajca v skupnih gnezdih.

Ko se zdani, mečejo storže (rucke) od zdrobkane koruze na sadno drevje, da je v jeseni več sadja. Ta dan tudi najrajši čistijo sadno drevje. Ponekod posadijo v tri lonce tudi nekaj zrnja koruze: v enega zjutraj, v drugega opoldne, a v tretjega zvečer. V katerem loncu boljše in lepše vsklije, tako jo v pomladi sejejo, npr. najbolj uspevajo ona zrna, ki so bila dana v lonec zjutraj, potem jo sejejo, kolikor mogoče rano, še preden sonce vzhaja, drugače pa ob času, v katerem je dana v loncu najbolje uspevala.

Gospodinja pripravlja v kuhinji ves dan razne jedi: kuha in peče meso, pogače ter praži krape (kroflje). Obvezna hrana ta dan je kislo zelje in svinjsko meso. Od tod šaljiva in nagajiva zbadljivka: ali si si danes pri fašenku zelja zagrabil?

Zvečer, ko so vsi povečerjali, začnejo zbijati razne burke in šale: eni doma rihtarja stavijo, brusijo škarjice, igrajo slepe miši, podirajo peč ali kvartajo, drugi se preoblečejo v pustne šeme (maškorje) in hodijo po vasi. Ako se jih zbere več skupaj in imajo s seboj godca (muzikaša) gredo tudi po hišah in plešejo. Tako jim hitro mine in o polnoči se razidejo po svojih domovih.

V četrtek po pustu je »mali« fašenk. Ponekod še pokopajo na ta dan fašenka z raznimi burkami. To navado pa so v zadnjih letih že precej opustili, ker jo je okrajno glavarstvo leta 1909 prepovedalo, češ da se z njo daje lahko povod k napačnemu razlaganju in pohujšanju.«

Cvetna nedelja: presmec¹⁷

O presmecih je Trstenjak podal naslednji opis:

»Kmalu po fašenku si fantje narežejo šibe od crense (čremsa/prunus padus) in meprike (viburnum lantana) ter jih denejo doma v vodo, katero večkrat menjajo, da jim do cvetne nedelje ozelenijo in poženejo cvetje. Iba (iva/salix caprea) in dren (cornus mascula) se razcveteta do takrat že v naravi.

Na cvetno nedeljo zvežejo crenso in mepriko, katerima še dodajo šibe od ive in drene, v daljše ali krajše butare, ki jih vežejo s škrobotijem (srobot/clematis vitalba). V vrh vtaknejo še vejico borovice (brin/juniperus communis). To je presmec. Presmec nesejo k pozni maši otroci, ki gredo na cvetno nedeljo, ko že navadno zima mine, prvič tega leta v cerkev, ali pa pastirji oz. hlapci. Imeti morajo obvezno ta dan novo obleko, ki jo imajo prvič na sebi.

Ko prinesejo presmec iz cerkve, strgajo najprej z njega vse zelenje, ki ga dajo goveji živini, da ga poje, potem pa ga vtakne gospodinja na nahižju (podstrešje) za špero ali lato, da zavaruje s tem hišo pred strelo in ognjem.¹⁸

Ko se poleti bliža huda ura, ko bliska in grmi in se pripravlja k toči, vzame gospodinja nekaj vejic od presmeca in z njimi v peči zakuri. Ako to stori o pravem času, toča kraju prizanese. Ako začne padati toča, vrže gospodinja iz kuhinje na dvorišče pred hišna vrata navskriž dve burklji, da prej preneha.

Ako imajo pri hiši roje (čebelnjak), nesejo v cerkev več presmecev. Enega dajo potem, ko se vrnejo pod čebelji panj. Tisti pa, ki ga prinese iz cerkve, ne sme pod domačo streho, dokler ni položil presmeca

17 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 6. Hrani PMPO.

18 Običaj se je ohranil iz poganske dobe. Takrat so govorili, da Perun orje z ognjem in mečem«. Perunu, povzročitelju bliska in groma, je bil posvečen praprot. Zato so ga poleti zatikali za podboje vrat, da bi Perun ne poslal nad hišo pogubonosne strele. V: Rokopis dr. A. Trstenjaka. PMPO, Enota Ormož, str. 4. Op. Trstenjak.

pod roje. Zaradi tega stori to, ko gre od maše, šele nato gre v hišo. Govorijo, da potem čebele naberejo med letom več meda.«

Bakle na velikonočno soboto zvečer in vuzmenice na velikonočno nedeljo zjutraj¹⁹

»Dva ali tri tedne pred veliko nočjo ali vuzmom se v nedeljo popoldne zberejo vaški fantje in gredo v gozd sekati (kopati) smolenjakov (suho borovo štorovje). Če so jih prvič premalo nakopali, še gredo prihodnjo nedeljo enkrat po nje. Štore razsekaajo na drobne kose in jih posušijo na peči.

Na veliko soboto popoldne zložijo na bregu, kjer mislijo kuriti bakle, navadno na Vogrinovem, od koder je najlepši pogled proti Ormožu in onstran Drave na Hrvaško. S seboj prinesejo črepinje (črepje) potrtih loncev ter jih zložijo na zemlji v podobi križa, v obliki polkroga ali pa tudi v popolnoma ravni črti. Zvečer jih napolnijo s smolenjaki in ko začnejo ljudje prihajati od vstajenja (okoli sedme ure zvečer), jih zažgejo. Ogenj v črepinjah skrbno vzdržujejo, zraven pa streljajo iz možnarjev, pojejo in se zabavajo, dokler ne pokurijo vseh smolenjakov. Nato se razidejo po svojih domovih.

V nedeljo zjutraj, ko je še tema, zažgejo vuzmenice (vüzmenice), večje kupe šibja in nestrohnelega dračja, ki ga nagrabljaajo pri pomladanskem čiščenju travnikov in sadovnjakov ter znosijo na njive ali travnike. Ko se ljudje vračajo od jutranje maše, zabobnijo zopet možnarji in se streljanje ves dan nadaljuje. Streljajo še v ponedeljek, ako fantom in možem ne zmanjka prej smodnika. Velikonočni prazniki brez streljanja niso pravi prazniki. Na vuzem se mora streljati, pravi ljudstvo. Če je katero leto okrajno glavarstvo velikonočno streljanje prepovedalo, kakor npr. leta 1908, so zato prihodnje leto bolj streljali.«

V nadaljevanju Trstenjak pravi, da sta »dve stvari za moj domači kraj značilni za velikonočni čas. Po vrtilih, pred hišami in vobče na osojnih krajih, bujno cvetejo rumene vuzmenke. Včasih, kadar je velika noč zgodaj, ko še komaj čutimo prve dihlaaje pomladi, cvetejo te cvetke takorekoč proti volji narave. In drugo znamenje so velikonočne bakle in kresovi, imenovani vuzmenice. Misli si, da greš z menoj na veliko soboto zvečer na bližnji hrib, tako le o prvem mraku. Vidiš čudovit prizor: na nebu se vžigajo milijoni svetlih zvezd, po zemlji pa velikonočne bakle. Tu tri, tam šest, drugod dvanajst in še več: te v ravnih vrstah, druge v polkrogu, tretje v križu.

Na veliko soboto zvečer so razsvetljeni naši bregi, kamor ti sega oko. Praznično razsvetljeni, ne le v spomin vstajenja Kristusovega, temveč tudi v proslavo vstajenja narave, v proslavo njene zmage nad zimo, ki se bo kmalu s svojim dihom dotaknila naših bregov in grab, da bodo zazeleneli in se razcveteli.«²⁰

Jurjevo²¹

Zanimivo je A. Trstenjak podal opis jurjevanja na ormoškem.

»Meseca aprila so slavili naši predniki, ko so še bili pogani, zmago svetlobe nad zimsko temo in mrazom. Bil je to prvi pomladanski praznik, katerega so proslavljali z raznimi daritvami, petjem in igranjem. Nanj nas spominja današnje Jurjevo 24. aprila, ki se nam je ohranilo kot dan pastirskega veselja. Na Jurjevo so nekdaj gnali v letu prvič živino na gmajno na pašo, sedaj pa jo ženejo že prej, ker navadno nimajo ob tem času doma za njo več krme.

19 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 7.

20 Na velikonočno nedeljo rano zjutraj, ko zazvonijo zvonovi, zagorijo na poljih kresovi – vuzmenice. V: »Domovina«. Celje, šte. 44, 17. april 1908, XVIII. letnik.

21 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 8. Hrani PMPO.

Dan pred samim Jurijem imajo pastirji mnogo posla. Iz vrbja, ki je še v mezgi, si stružijo ličje ter režejo crensove in brezove vejice, ki so navadno že v bohotnem cvetju in zelenju, ter pletejo iz njih vence ter jih povezujejo z ličjem. Napravljene vence shranijo skož noč v grmovju.

Na dan svetega Jurija jim mora gospodinja naložiti masti in jajc, da si na paši pražijo cvrtje. Včasih jim ga speče gospodinja že doma, da si ga nesejo na pašo že narejenega. Vsak pastir gleda, da pride na pašo prvi, ali čim prej mu je le mogoče, samo da ni zadnji. Kdor pride namreč zadnji, mora vleči iz zemlje klin, katerega oni, ki so prej prišli, namažejo s kravjim blatom. To se vrši med veselim krikom in smehom, ako ni ta, ki ga mora vleči tako močan, da se drugih, ki ga k temu silijo in priganjajo, z ruvanjem in metanjem otrese.

Potem si napravijo velik ogenj in pražijo cvrtje, če si ga niso prinesli že od doma. Ko so ga pojedli, začnejo opletati svojo živino. Vence, ki so si jih napravili že prejšnjega dne, vežejo kravam na rogove in pri tem tekmujejo, kateri bode svojo živino lepše opletel.

Opoldne, ko priženejo živino domov, jo morata gospodinja in gospodar pogledati in izraziti nad lepim opletanjem živine svoje zadovoljstvo in pohvalo.

Ko sname pastir živini vence z rogovja, obere iz njih listje in cvetje ter da živini v jasli, vence pa zmeče na streho nad kravjim hlevom. Pri tem skrbno pazi, da mu kateri ne pade na tla. Kakor ga vrže, tako mora na strehi ostati. Ako mu pade na tla, bo to leto živino zapasel, t.j. na paši jo bo izgubil²², in sicer tolikokrat, kolikokrat mu venci padejo na tla.

Po Jurjevem prvo nedeljo popoldne imajo pastirji na gmajni svoje goščanje. Ker so na Jurjevo prignali domov krave, opletene s prvim pomladanskim cvetjem in zelenjem, jih gospodinja v znak priznan-

ja, ko gredo na pašo, založijo s kruhom in mesom, krapo, pogačami ipd., gospodar pa s kakšno merico vina ali jabolčnika. Čim več imajo pastirji teh dobrot, tem večje je njihovo petje in vriskanje na gmajni.«

Svinjkanje²³

Opis tega zanimivega običaja, ki se je odvijal med otroki, se je ohranil le v Trstenjakovem rokopisu:

»Pastirji imajo na trati izkopano veliko jamo, ki ji pravijo grad. Okoli te jame so v 2- metrski razdalji majhne jamice (jajčke). To je gradbišče.

Ko se hočejo pastirji zabavati s svinjkanjem²⁴, vzamejo svinjkeriče (na spodnjem delu zakrivljene palice), kij ih imajo shranjene v grmovju. Potem se postavijo ob eni jamici v ravno črto in vsak drži svojo palico z obema rokama na rami tako, da visi z daljšim in zakrivljenim delom nazaj, nakar jih začnejo s te lege z obema rokama metati v eni smeri v daljavo. Ko so jih vsi odvrgli, gredo gledat, katera palica je od grada najmanj oddaljena. Ta je potem gonjač ali priganjač, drugi pa se postavijo k jamicam, ki so okoli gradu in držijo v njih svoje palice. Vsak igravec mora imeti svojo jamico in je med igro ne sme zapustiti. Priganjač vzame svinjo (okrogel kamen srednje velikosti, ki pri odbijanju ne odleti predaleč, jo vrže od grada tako daleč, da je ostali s palicami od svojih jamic ne morejo doseči. Nato jo začne gnati proti gradu in čim se svinja (kamen) približa igralcem, da jo lahko dosežejo, jo začnejo odbijati s palicami od grada v stran. Vsak, kdor jo odbije, mora zopet takoj podpreti svojo svinjkeričo nazaj v jamico, ki si jo je izbral. Če ga priganjač pri tem prehití in doseže s svojo palico prej njegovo jamico kakor sam odbijalec, potem ostane ta brez jamice in mora nato svinjo pomikati v grad odbijalec, prejšnji priganjač pa je

22 Kar je bilo zaradi gostega grmovja in slabo ograjenega travnika prav mogoče. Op. Trstenjak, v: Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 8.

23 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 9–10.

24 Svinjkanje: pastirska igra. Op. avtorice.

sedaj lastnik njegove jamice. Če se priganjaču ne posreči prehiteti odbijalca, potem jo pač mora tako dolgo goniti, dokler je ne spravi v grad.

Ko je priganjač spravi svinjo srečno v grad, s čemer se igra konča, se polasti najbližje jamice, če je dovolj uren, in tudi drugi igralci jih morajo takoj zamenjati in vtakniti v nje svoje palice. Kdor je ostal brez jamice, je prvi priganjač v novi igri: iz grada vzame kamen, ga vrže na igrišče ter ga začne zbijati proti gradu in igra se nadaljuje kakor prej.

Med igro nastanejo tudi večkrat prepiri. Že v samem začetku se lahko pripeti, da si pastirji niso enotni, katera palica je od grada bolj oddaljena, posebno če ležijo tako ena poleg druge, pa se to ne more z očmi presoditi. Med igro pa včasih tudi nastane prepir med odbijačem in priganjačem, če se ne ve, kateri od njiju je prej podržal svojo svinjkeričo v odbijalčevo jamico.

Da se doseže, na čigavi strani je v teh slučajih pravica, naredi eden od igralcev s palico po steni grada ravno črto in ona dva, ki se prepirata, morata po tej črti udariti. Kdor udari po črti ali najbližje nje, se v prvem slučaju smatra, da je njegova palica od grada bolj oddaljena, v drugem pa sme zasedeti jamico kot odbijač. Drugi igralec se mora tej razsodbi brez ugovora ukloniti. Če pa se ne ukloni in noče naprej igrati, ga soigralci kaznujejo. Dva ga primeta, da ne more odbežati, ostali pa hitro položijo navskriž čez grad svoje svinjkeriče, prinesejo brinja in ga namečejo na police. Nato posadijo neposlušneža na bodeče brinje (borovica). Seveda se on temu z vsemi močmi upira in, če je dovolj močan, odbije druge od sebe in zbeži. Če pa je slab, pa mora med splošnim smehom in krikom na bodečem brinju nekaj časa sedeti.

Igra je jako zabavna, polna bučnega krika in smeha, ker igralci ne smejo biti počasni, pa tudi malo nevarna, ker svinja lahko tudi koga »ugrizne«, t.j.,

če komu prileti kamen v nogo, če je nepazljiv. Svinjkajo se lahko najmanj trije.«

Praznoverje²⁵

Trstenjak je govoril tudi o praznoverju:

»V neki hiši v grabi (kmdv.h.št.24) so imeli nekoč »včinjeno«²⁶ dete. Domači so bili prepričani, da je kriv otrokove bolezi tisti, ki bo prvi prišel k hiši, odkar je otrok zbolel. Ko si je sosed prišel k tej hiši sposodit sveder, je našel hišna vrata zaklenjena in nikdo mu jih ni hotel odpreti. Moral je oditi. Šele pozneje je izvedel, zakaj ga niso pustili v hišo.

Pozimi je čas kolin. Nekoč so bližnjim sorodnikom in sosedom pošiljali na krožniku koline in poleg še kos kruha, češ da se potem svinje bolje redijo.

Lupine od blagoslovljenih jajc, ki se na vuzem jedo pri žegnu, se morajo raztresti po trati okoli hiše, da kače zgubijo moč, da bi prišle k hiši.

Če kdo pade ko gre na sveti večer k polnočnici, o tem govorijo, da bo prihodnje leto umrl.

Če se dene volčje meso pri vozu na rud ali kam drugam na vozu, se živina na noben način ne da vpreči.

Če se potresi po sejmišču volčja dlaka, postana živina divja in pokolje vse ljudi.

V gozdu se ne sme spati, ker je nevarno.«

25 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 11.

26 Včinjen: bolan. Op. avtorice.

V nadaljevanju poglavja o praznoverju pa govori o starih, grdih ženskah in pravi:²⁷

»O starih grdih ženskah v vasi so mislili še do konca minulega stoletja²⁸, da znajo coprati (čarati). Govorili so o njih, da so v zvezi s samim vragom, da napravijo drugim, ki jih zasovražijo, zlo. Njihova dejanja, ki si jih niso mogli razlagati, so spravljali s tem v zvezo.

Ko so v grabi nekoč videli staro žensko (km-dv.h.št.21), da si je na binkoštno nedeljo pred sončnim vzhodom z ruto zajemala s trave jutranjo roso, so takoj o njej raznesli, da zna coprati. Dolžili so jo, da je ona kriva, če je pri kakšnem sosedu krava naenkrat zgubila mleko, če svinje niso hotele več jesti itd. Sploh je bila kriva vsega, česar si ljudje niso mogli razlagati.

Neka druga ženska na bregu (želdv.h.št.30) se je nekoč s svojim sosedom prepirala, pri čemer ji je ta zabrusil v obraz, da je coprnica. Ona mu je odvrnila, »kaj je tebe briga, če jaz kaj znam.« Ta ženska si je torej sama domišljala, da res zna coprati.«

V rokopisu dr. A. Trstenjaka je ohranjen tudi narodna pripovedka iz kraja Pušenci z naslovom **Sedem laži**²⁹:

»Bila je enkrat ena baba, kera je mela tak grubo³⁰ hčer, da ji neje v celem kraju para bilo, pa so joj čüda v ogledi hodili. Baba pa je rekla: kerl če mojo hčer dobiti, more se tak dugo z menoj spominjati, kaj bom jaz rekla, da je laž. Eden gospod mejo je tri hlapce, med temi tremi sta mlajšega ova dva za norca mela. En den so pelali na jivo tri voze gnoja mimo tiste babe. Vütro je reko ta starši hlapec:

gnes mi pelamo gnoj mimo tiste babe, gnes bomo gučali s tistoj baboj, da babo na laž postavimo, da bo rekla: to je laž. Naj ti mlajši reče: jaz bom tüdi gučo z joj. Zaj reče ti starši hlapec: Dobro jutro bog daj, mati, kaj delate mati? Baba reče: glavaticce³¹ plejem. Zaj dale neje zno kaj ž joj gučati, da bi baba rekla, kaj je laž. Za ovin prfora ti srednji hlapec, tüdi on reče: Dobro jutro bog daj, mati, kaj delate mati? Bab mu reče: glavaticce plejem. Zaj on ne ve dale ž joj gučati, da bi baba rekla, da je laž. Zaj se dopela najmlajši hlapec, on reče: Dobro jutro bog daj, mati, kaj delate mati? Baba mu reče: glavaticce plejem. On pa joj reče: mi že smo ga dugo devet kadi naribali. Baba mu reče: to je dobro. A hlapec reče: neje dobro, da nam je vso splesnelo. Baba reče: to je žleht. A hlapec reče: neje žleht, pa smo ga na jivo zvozili, pa je debelo hrastje zraslo. Baba reče: to je dobro. A hlapec reče: neje dobro, hrastje je vso votlo bilo. Bab reče: to je žleht. A hlapec reče: neje dobro, da je puno meda bilo. Baba reče: to je dobro. A hlapec reče: neje dobro, je medved prišo, pa je vsega pojo. Baba reče: to je žleht. A hlapec reče: neje žleht, smo medveda dobili, pa smo devet kadi meda ž njega naprešali. A baba reče: to pa je sakramenska laž.

Te je ti najmlajši dobjo hčer, če sta ga glih ta starša dva hlapca za norca držala«.

27 Rokopis dr. A. Trstenjaka, str. 12.

28 Do konca 19. stol. Op. avtorice.

29 Narodna pripovedka Sedem laži je bila objavljena v Kresu, št. IV., 1884, str. 246, od koder jo je A. Trstenjak tüdi prepisal.

30 Gruba deklina: lepa, simpatična. V: Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom, str. 55.

31 Glavatica: sadika zelja. V: Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom, str. 52.

Ključne besede

Pravnik, publicist, rokopis, običaji, pripovedka.

Viri, literatura

- Časopis za zgodovino in narodopisje. Ivanjski kres v ormoški okolici. Letnik VI, 1909, str. 157–163.
- Domovina. Letnik IX, šte. 28, 14. julij 1899.
- Ciril Vnuk: Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom. 2012.
- Rokopis dr. A. Trstenjaka. Hrani PMPO, Enota Ormož.

Spletni vir

- Slovenski biografski leksikon. Trstenjak, Alojzij - IJS-nl.ijs.si/fedora/get/sbl:3971/VIEW/§ oktober 2013.

Povzetek

Šege so tesno povezane z ljudmi in naravo. So del in odraz kulturne dediščine, tradicije nekega kraja in ljudi na določenem območju. Imajo simbolni pomen.

Na širšem ormoškem območju imamo zelo bogato dediščino šeg in navad, za katere so značilne krajevne posebnosti. Šege še danes zavzemajo pomembno mesto v življenju tukajšnjih ljudi, ki je tesno povezano z njihovim odnosom do sveta, z različnimi oblikami verovanja, čustvovanja in pripadnosti okolju ali pokrajini.

V Pokrajinskem muzej Ptuj – Ormož, Enoti Ormož, imamo ohranjene rokopise Alojzija Trstenjaka, v katerih med drugim opisuje narodne običaje v ormoški okolici. V njih nam živo in nazorno prikaže, kako so tukajšnji ljudje nekoč živeli, delali, praznovali ... Pričajmo nam o bogati dediščini. Številne šege in običaji se žal niso več ohranili ali pa se jih spominjajo samo še redki posamezniki. Marsikaj o načinu življenja nekoč, šegah in navadah, vsakdanjiku in prazniku so otrokom in vnukom pripovedovale babice in dedki, stare tete in strici. Prav zato so pomembni ohranjeni rokopisi Alojzija Trstenjaka, ki so vir za spoznavanje vsakdanjega in prazničnega življenja na ormoškem območju v preteklosti.

Nekdanji ormoški samostan manjših bratov observantov v novejši hrvaški literaturi

V članku želim ljubiteljem krajevne zgodovine predstaviti nekaj novejše hrvaške literature, ki sporadično omenja delovanje nekdanjih ormoških manjših bratov observantov na področju ranocelnitstva, lekarnitstva, šolstva, glasbe itd. Ormoški samostan je bil leta 1661 skupaj s samostani iz severozahodne Hrvaške vključen v novoustanovljeno provinco sv. Ladislava in tako hrvaški članki ob obravnavi drugih samostanov province omenjajo tudi ormoškega.

Uvod

Zgodovino nekdanjega ormoškega samostana od njegove ustanovitve dalje je predstavil že p. Marjan Vogrin (Vogrin 1993) in pri tem upošteval vire, Slekovčevo rodopisno razpravo o Sekeljih (Slekovec 1893), delo p. Hadrijana Kokola o frančiškanskih samostanih na južnem Štajerskem (Kokol 1915) ter novejšo, v nemščini napisano Zgodovino frančiškovega reda (Iriarte 1983).

Tako vemo, da je prošnjo za postavitve samostana poslal papežu v Rim njegov ustanovitelj Jakob Szekely (kasneje Zekel in podobno), gradnjo je z dekretom, izdanim 16. 04. 1493, odobril papež Aleksander VI, temeljni kamen je bil položen 1495., gradnja je bila končana leta 1504, samostan pa posvečen na praznik sv. Frančiška Asiškega, četrtega oktobra. Samostan je bil najprej vključen v avstrijsko observantsko provinco »Provincia Austriae S. Bernardini Senensis«, kasneje je bil priključen madžarski Provinci sv. Odrešenika »Provincia SS Salvatoris in Hungarija«, še kasneje Provinci sv.

Marije in končno Provinci sv. Ladislava (Vogrin 1993, str. 10 in opombe). Ustanovni datum province je 18. oktober 1661, združuje pa samostane v Zagrebu (od 1223), Varaždinu (1239/1270), Remetincu pri Varaždinu (1467–1787), Ivanić Kloštru (1508), Križevcih (1627–1795/96), Krapini (1641) in Ormožu (1495–1786) in ima rezidence v Koprivnici (1292) in v Džakovu (1695). Po miru v Sremskih Karlovcih 1699., ko so bili od Turkov osvobojeni veliki deli ozemlja, pridobi Provinca sv. Ladislava še več samostanov v Slavoniji in na Madžarskem (Blažeković 2013, 249). V glavnem na čas od 1661. dalje se nanašajo članki v hrvaški literaturi.

Lekarnarji in ranocelniki

Božidar Tomašić, lekarniški tehnik, je napisal serijo devetih člankov, ki govorijo o lekarništvu v frančiškanski provinci sv. Cirila in Metoda I–IX, 2010 (Tomašić 2010), ki je med drugimi tudi naslednica Provincie sv. Ladislava. Nekdanja Provinca sv. Ladislava (*hrv. Provinca sv. Ladislava Kralja*) je bila poimenovana po ogrskem kralju Ladislavu (*madž. Laszlo*), ki se je rodil okrog leta 1040, bil oklican za kralja 1177. in umrl leta 1095 na Slovaškem. Med drugim je bil tudi utemeljitelj zagrebške nadškofije (Schauber – Schindler 1995).

V Tomašičevi seriji je vsak članek namenjen po enemu samostanu. Med njimi ni nekdanjega ormoškega samostana, vendar so navedene tudi osebe, ki so nekoč delovale v njem. Za nas je zanimivo tretje nadaljevanje, kjer navaja Tomašić (Toma-

1 **Mag. Brane Lamut**, kustos arheolog – muzejski svetovalec, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, OE Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

šić 2010, III) podatke iz nekoliko starejšega dela Paškala Cvekana (Cvekan 1979) o samostanu v Kloštar Ivaniću. Gre za dopolnila k podatkom, ki sta jih omenila že p. Janko Barlè (Barlè 1897, str. 14) in p. Hadrijan Kokol (Kokol 1915, str. 88). Navajata, da je leta 1695 umrl v ormoškem samostanu br. Maksimilijan (oz. Maximilian) Gorsichky/Korssickhy, ki je potem v hrvaško pisanih člankih transkribiran kot Maksimilijan Goršitsky/Koršitsky. K temu za p. Paškalom Cvekanom (Cvekan 1979) Božidar Tomašić doda še br. Janeza Krstnika (*hrv. Ivan Krstitelj*) Hirschla (Tomašić 2010, III). Doma je bil iz Spodnje Avstrije, z Dunaja, in je kot izučen lekarnar leta 1747 vstopil v ormoški samostan, kjer je deloval do leta 1749, kasneje pa še v samostanih v Peči (*madž. Pecs, hrv. Pečuh*, 1750–1753) ter v Varaždinu (1754–1762) in Križevcih (1763–1768) na Hrvaškem (*Priloga 2*).

Med kirurgi oz. ranocelniki, ki so umrli v Ormožu, omenjata p. Janko Barlè (Barlè 1907, str. 14) in za njim p. Hadrijan Kokol (Kokol 1915, str. 88) tri laične brate (*Priloga 1*). K temu dodajata Paškal Cvekan (Cvekan 1979) in po njem Božidar Tomašić (Tomašić 2013, III) še brata Servula Kollmanna, po rodu tudi Avstrijca. Rojen je bil 1706 leta in je vstopil v red 1730., ter potem deloval v raznih samostanih na Hrvaškem in v Ormožu (1736–1741). Za nas sta poleg laičnih bratov, ki so delovali v ormoškem samostanu, iz tega članka zanimiva še dva, ki izhajata z ozemlja današnje Slovenije.

To je najprej br. Izidor Gering (in ne Gernik), Štajerec s Ptuja, rojen leta 1663, ki je v red vstopil v Križevcih na Hrvaškem leta 1699 in potem deloval kot kirurg oz. ranocelnik (?) (termin v *hrv. = ranarnik*) v raznih samostanih Province sv. Ladislava (Tomašić 2010, III).

Drugi je po rodu Kranjec iz Šentvida, Janez Krstnik Gartner (*hrv. = Ivan Krstitelj*), rojen leta 1688. Zanj je navedeno, da je vstopil v noviciat že kot izšolan lekarnar ter služboval v samostanih v Varaždinu,

Peči (*madž. Pecs, hrv. Pečuh*) in Mohaču (*madž. Mohacs*) (Tomašić, ibidem.).

Pravilo, da so bili kirurgi (in v glavnem tudi lekarnarji) laični bratje, je sledilo odločitvi papeža Honorija III, ki ni želel, da bi bilo nenamerno napačno delovanje posvečenih duhovnikov lahko vzrok smrti. Zato je prepovedal, da bi duhovniki opravljali kirurški poklic (Barlè 1097, str. 5, op. 2).

Skrb za bolne sobrate nalagajo že napotki sv. Frančiška Asiškega (Hoško 2011, str. 265–266). Za celotno redovno skupnost je bilo potem to načelo urejeno s pravilniki z napotki o samostanskih bolniških sobah, lekarnah in provincialnih bolnišnicah. Tovrstni pravilniki pa so obstajali tudi za posamezne province.

Svet novoustanovljene Province sv. Ladislava je imel svoj prvi sestanek šestega januarja leta 1662 prav v ormoškem samostanu. Med drugim so na njem sklenili, da ustanovijo za provinco dve bolnici (termin v *lat. = infirmariae*; v *hrv. nemočišče*), v Varaždinu in v Zagrebu. Znani sta celo imeni dveh bratov, ki sta bila imenovana za bolničarja: br. Fr. Bassin in br. Adam Dragić. Zagrebška bolnica je delovala le kratek čas, varaždinska pa vse do 1786 leta.

Noviciat

Pravila reda in province so nalagala, da se noviciati osnujejo v manjših, odmaknjenih krajih, kjer je bilo manj možnosti za komunikacijo z zunanjim svetom, in tako je bil eden od noviciatov Province sv. Ladislava tudi v Ormožu. Novinci so bili deležni vzgoje in šolskega pouka, kar pa moramo ločiti od občasne šole (*hrv. = učilište*), ki je vsaj štiri leta delovala tudi v Ormožu in pripravljala slušatelje za teološki in filozofski študij.

V letu 2001 je bil na spletu objavljen »Hrvatski franjevački biografski leksikon-u izradi«, ki je po-

tem dokončan izšel v knjižni obliki v Zagrebu leta 2011. K publikaciji se bomo še vračali; naj omenim, da knjiga navaja več vzgojiteljev iz ormoškega noviciata. Najprej je tu Anton (*hrv. Antun*) Blacheus, verjetno Irec po rodu, ki je bil v Ormožu vzgojitelj novincev in samostanski starešina v letih 1661–1663, v letih 1660–61 je predaval moralno bogoslovje ter bil kasneje profesor skotistične filozofije (Janez Dunn Skot, *angl. John Dunn Scot*) v Zagrebu in Varaždinu. Vzgojitelj novincev je bil tudi dolgoletni gvardijan ormoškega samostana *Priloga 5*) in provincial (*Priloga 6*) Josip Brandenberg, ki ga leksikon omenja kot vzgojitelja v letih 1731–1733. Prav tako je bil vzgojitelj novincev v letih 1779–1780 kasnejši dvakratni provincial Inocentius Herzer (*Priloga 6*), Madžar po rodu. Vzgojitelj novincev v letih 1778–1779 je bil še Apolinarj Horjats, prav tako Madžar, kasneje v dveh mandatih provincial (*Priloga 6*).

V noviciatu v Ormožu so bili po navedbah v leksikonu (HFBL, 2001 in 2011) kasnejši vidni člani reda, med njimi: Mavricij Bednjak (p. Jakob), profesor teologije in filozofije, Adalbert Bellay, filozofski in teološki pisec, Antun Fabšić in Kerubin Fabšić, oba Hrvata z Gradišćanskega, ki sta postala provinciala, Danijel Ključarić, ki je deloval 1706. v ormoškem samostanu, Aleksander Negovec, kasnejši provincial, in Benevent Antun Orlić, kasnejši dvakratni provincial v času, ko je bil ormoški samostan že ukinjen (*Priloga 6*).

Glasbeno delovanje, petje, organisti (=órglarji)

Na spletu je objavljen članek muzikologa Zdravka Blažekovića (Blažeković 2013) o delovanju organista Konrada Potočnika, v katerem pa se avtor ne omejuje le na njegovo delo, temveč pregledno predstavi glasbo v observantskih samostanih na Hrvaškem, posebno v Provincii sv. Ladislava. Avtor navede, da so že od začetkov bogoslužja prepevali

gregorjanski koral. Petje je bilo urejeno s pravili, ki jih je izdal general reda M. A. B. da Sambuca leta 1663; sledeči generali so jih še nekajkrat potrdili (Blažeković, 2013, str. 250). Tudi Provinca sv. Ladislava je leta 1687 v svoja pravila vnesla določbo o dolžnostih, ki jih ima v vsakem samostanu vodja zbora (*lat. chori director*). Pri tem je izrecno navedeno, da mora biti zmeraj imenovan v samostanih z noviciati (torej v Križevcih in v Ormožu), kjer morajo poskrbeti za poučevanje novincev v petju in bolj nadarjenih v igranju na orgle (Blažeković, str. 250 in op. 7). Orgle so bile tudi edini dovoljen instrument za spremljavo. Pravila so bila tako natančna, da so določala, naj pouk glasbe poteka zjutraj med 9. in 10. ter popoldne med 13. in 14. uro (Blažeković 2013 in op. 12).

V 2. četrtini 18. stoletja so glasbeni repertoar v obravnavanih samostanih poenotili. Najprej se je to zgodilo v Provincii sv. Ladislava, kjer so za to imenovali v Zagrebu organista Konrada F. Potočnika, med leti 1724–1725, za pisca oz. prepisovalca glasbenih koralov (*lat. constrictor musicalium choralium*) (Blažeković 2011, 255–266). Potočnik je sestavil repertoar in prepisane kantuale poimenoval po mestih, v katerih so bili samostani. Mesta z važnejšimi samostani so dobila po dva zvezka, med njimi tudi Ormož (Blažeković 2013, 256–257). V opombi avtor navede kratek organistov življenjepisa. Konrad (Franz) Potočnik (Pototschnig, Pototchnig) (Leibniz-Lipnica, 4.10.1687–Ormož, 20.08.1737). Stopil je v red v Ormožu leta 1707 in kot organist deloval v več samostanih province, v Ormožu v letih 1716 in 1732, bil pisec koralov (*lat. scriptor choralium*) v Ormožu (1731, 1733 do 1734), pisar (*lat. scriptor matriculorum*) v Ormožu (1735) in vikar v Ormožu (1736 do 1734) (Blažeković 2013, op. 34 na str. 256). Omeniti velja, da leksikon navaja za Konrada F. Potočnika drug kraj rojstva, namreč Ljubljano (HFBL² 2011, str. 456). Kaj dejansko piše v rokopisnih virih, ali *nem*:

2 Hrvatski franjevački biografski leksikon.

Leibniz ali Leibach, bi bilo torej še treba preveriti.

Glede na to, da je bil v Ormožu poleg Križevcev edini noviciat v provinci, so morali biti organisti prisotni v samostanu ves čas. Poleg Potočnika navaja Blažeković vsaj še dva. Prvi je Franz A. (*hrv. Franjo Andrija*) Vogtperger (Vogtsberger, ?, 01.11.? – Križevci 01.06.1735), ki je bil po poreklu s Štajerske; glasbeno je deloval v več samostanih, med drugim je bil vikar in organist (*lat. vicar et organista*) v Ormožu (1720) ter učitelj novincev v petju in igranju na orglah (*lat. instructor novitatorum in cantu et organo*) v Ormožu (1711, 1714, 1718–1719) (Blažeković, 2013, op. 28 na str. 253).

Drugi je Václav Walenta (?, 07.07.1713 – Kloštar Ivanić 13. 07. 1766), po rodu Slovak; glasbeno je deloval v več samostanih in bil v Ormožu učitelj novincev v petju in v igranju na orgle (*lat. instructor novitatorum in cantu et organo*) v letih: 1744, 1750–1751 (Blažeković 2013 op. 58 na str. 261) *Priloga 3*.

Orglárji in orglárška delavnica v Ormožu

Blažeković navaja, da je v prvi polovici 18. stol. glasbeno življenje v Provinci sv. Ladislava precej napredovalo, med drugim je več samostanov pridobilo nove orgle. Anton (*hrv. Andrija, Antun*) Schumann (1705–1752) z Bavarske, Vital (Franz) Zolner (tudi Zelner, 1707–1756) s Tirolske in Ciriak (Georg) Jäger (1708–1756) iz južne Nemčije so bili istočasno v ormoškem samostanu. Schumann se takrat omenja kot profesionalni orglár (*lat. organifex*), med tem ko je Zolner naveden kot mizar (*lat. arcularius*), ki je očitno izdeloval ohišja orgel. Ker so vsi trije do leta 1737 živeli v Ormožu, Blažeković upravičeno meni, da je delovala tu orglárška delavnica (Blažeković, 2013, str. 261–262) (*Priloga 4*).

Šolstvo v ormoškem samostanu, filozofska šola skotistične smeri

Poleg vsakoletnega šolanja in novincev v ormoškem samostanu je tu nekaj let delovala tudi šola (*hrv. učilište*) s poukom skotistične (Janez Dunn Skot, *angl. John Dunn Scot*, škotski ali Irski srednjeveški filozof) filozofske smeri, ki je pripravljala kandidate za univerzitetni teološki študij. Ta šola je izmenično delovala v različnih samostanih Province sv. Ladislava. V članku: »*Skotistička filozofija zagrebačkog kruga 17. i 18. stoljeća*« je pater Emanuel Hoško navedel, da je delovala takšna šola v Ormožu že leta 1655, torej že pred ustanovitvijo Province. Prav delovanje te šole po Hošku nakazuje željo po samostojnosti in po ustanovitvi lastne province (Hoško 1970). Tudi v nekaterih svojih sledečih člankih Hoško govori o vlogi skotistične filozofije v šolstvu province (Hoško 1992, Hoško 2002). Na njegovo delo se je med drugim oprl tudi br. Daniel Patalfa v članku »*Franjevci i znanost*«, ki ga je objavil na spletu (Patalfa 2013). V poglavju o šolstvu pravi, da je temelje za pouk v teh šolah določil »Ratio studiorum, 1603«, ki ga je odobril papež Klement VIII. Kasneje so sledila dopolnila, nazadnje generalnega ministra Klementa iz Parme leta 1757, ki je vzpostavil tudi šole govorništva. V Provinci sv. Ladislava so se v različnih obdobjih zvrstile tri bogoslovne fakultete, v Zagrebu (1670–1683), v Varaždinu (1696–1712, 1721–1783) in v Peči (*madž. Pecs, hrv. Pečuh*: 1727–1783). Poleg tega pa še šole moralnega bogoslovja, ki so po nekaj let delovale v posameznih samostanih province, med temi tudi 4 leta v ormoškem samostanu (Patalfa 2013).

Med profesorji, ki so delovali na frančiškanski visoki filozofski šoli v Zagrebu, je bil tudi Leonard Potočnjak, rojen v Ormožu. Na podlagi njegovih predavanj v letih 1763–1765 je nastalo rokopisno delo »*Institutiones universae philosophiae*«. Njegovi filozofski pogledi so bili blizu pogledom

Tycha Brahe-ja (ibidem). Potočnjak je bil pridigar v Ormožu v letih 1765–1766. Več njegovih filozofskih in teoloških del je tudi natisnjenih. Njegov življenjepis in literaturo navaja Emanuel Hoško v leksikonu (HFBL 2011, str. 457). Nekoliko podrobneje pa je predstavil filozofijo Leonarda Potočnjaka Žarko Dadić v drugem volumnu časopisa »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, v članku z naslovom »Prirodnofilozofski rukopisi u franjevačkim samostanima u Zadru, Varaždinu, Košljunu i Kamporu« (Dadić 1976).

Med predavatelji na ormoški šoli sta v leksikonu omenjena vsaj še dva. Pedagoški delavec Antun Orlovčić (? , 1667–Zagreb, 01. 02. 1703) je predaval na filozofskih šolah v Varaždinu in v Ormožu v letih 1693–1694, kakor piše Emanuel Hoško (HFBL 2011, str. 422). Drugi je bil teološki pisec Venacije Vrtarić (? , 1694–*Peč/madž. Pecs/hrv. Pečuh*, 14. 02. 1730), ki je predaval v Ormožu moralno bogoslovje v letih 1725–1727 (F. E. Hoško v HFBL 2011, str. 568). Šola v ormoškem samostanu je morala delovati tudi kasneje, saj leksikon na primer navaja, da je kasnejši izredni univerzitetni profesor na Zagrebški kraljevski akademiji Figurer Benignus (Koprivnica, 01. 05. 1751 – Zagreb, 14. 09. 1791) tam v letih 1772–1773 poslušal predavanja iz filozofije (HFBL 2011, str. 167).

Gvardijani ormoškega observantskega samostana manjših bratov

Že pater Ferdinand Kokol je v svojem doktoratu navedel seznam gvardijanov ormoškega samostana od leta 1750 pa do ukinitve (Kokol 1915, str. 117), na podlagi podatkov iz omenjenega leksikona pa ga lahko dopolnimo z nekaj biografskimi podatki in še dvema zgodnejšima gvardijanoma, kar predstavljamo tu v seznamu (*Priloga 5*).

Predstojniki (provinciali) Province sv. Ladislava

Seznam predstojnikov (provincialov) Province sv. Ladislava od ustanovitve, leta 1661, dalje je prav tako objavil že p. Hadrijan Kokol (Kokol 1915, str. 111–112), tu ga dopolnujem po HFBL 2001, 2011 z nekaj biografskimi podatki, s hrvaškimi verzijami imen in včasih priimkov ter s stolpcem, ki prikazuje njihovo delovanje v ormoškem observantskem samostanu manjših bratov. H Kokolovem seznamu je dodano še nekaj kasnejših provincialov iz časa, ko je bil ormoški samostan po letu 1786 že ukinjen, a dodani so bili s svojim delovanjem povezani z njim v zgodnejšem obdobju (*Priloga 6*).

Med večkratnimi gvardijani ormoškega samostana je naveden tudi kasnejši provincial Josephus Brandenburg, za katerega je (v HFBL 2011, str. 82) navedeno, da je bil rojen v Ljutomeru, 15.01.1704, in da je umrl v Ormožu, 20.09.1767. Po vsej verjetnosti gre za isto osebo, ki jo Matej Slekovec zapiše kot (Slekovec 1902, str. 81–82) Mihael pl. Prantenberg, p. Jožef, Središče ob Dravi, 24.08.1729, Ormož, 20.09.1767. Kraj in datum rojstva se sicer ne ujemata, pač pa funkcija provinciala v istem obdobju ter kraj in datum smrti. Enake podatke za to osebo navaja kasneje v monografiji o Središču tudi Fran Kovačič (Kovačič 1910, str. 239).

Med provinciali, ki so bili rojeni na Štajerskem, je znamenit še Anton Simunarič, rojen v Zgornji Polskavi pri Sl. Bistrici, 08.03.1721, umrl pa je v Zagrebu, 28.08.1773. Hrvaška verzija njegovega imena je Antun Šimunarić (HFBL 2011, str. 519). Diplomiral je iz filozofije in teologije in bil kasneje profesor. V rokopisu je zapustil latinsko pisana priročnika filozofije »*Logica*« in »*Metaphysica*«, ki sta najstarejša ohranjena učbenika s filozofske šole v Zagrebu, hranijo pa ju v knjižnici frančiškanskega samostana v Varaždinu (ibidem). Te osebe pa ne smemo zamenjevati z nekaj let prej rojenim Štefanom Simunaričem, p. Antonom, ki je bil rojen 16. februarja 1714 v Grabah pri Središču; vstopil

je v frančiškanski red in leta 1740 je postal duhovnik ter bil v letu 1766 kustod Province sv. Ladislava (Slekovec 1902, str. 81). Enaki podatki o njem so tudi pri Kovačiču (Kovačič 1910, str. 239), vendar ga HFBL 2011 ne omenja ne pod Simunarič ne pod Šimunarić. Da je bil priimek Simunarič v 18. stoletju na Štajerskem običajen, kažejo še omembe različnih oseb, na primer pri Kovačiču (Kovačič, 1910, str.: 424, 425, 546).

*Izsek iz bakroreza: Georg Matthäus Vischer: *Statt und Schloss Friedav (Mesto in grad Ormož)*,
iz: *Topographia Ducatus Stiriae*, Graz 1681.*

Svetleje je prikazan zahodni trakt nekdanjega observantskega samostana manjših bratov, ki je danes še edini ohranjen.

Zahodni trakt nekdanjega observantskega samostana manjših bratov v Ormožu, posnetek od jugozahoda. Nekdanje mestno obzidje tik pred samostanom so porušili v času reform cesarja Jožefa II. ob koncu 18. stoletja, strmina, na kateri stoji samostan, pa je nekdanji prazgodovinski obrambni nasip. Foto: Brane Lamut, december 2013.

Zahodni trakt nekdanjega observantskega samostana manjših bratov služi danes kot stanovanjski objekt, posnetek s severovzhoda. Foto: Brane Lamut, december 2013.

Priloga 1: Seznam ranocelnikov, ki so delovali ali umrli v Ormožu.

(Po: Barle 1907, Kokol 1915, Cvekan 1979, Tomašić 2010, III)

Brat, ime, priimek	Leta delovanja ali smrti
br. Egidij Ritter	1701
br. Servul Kollmann	1736–1741
br. Rafael Kirschner	1760
br. Pantaleon Reysner	1760
br. Krispin Oswald	1769

Priloga 2: Seznam lekarnarjev, ki so delovali ali umrli v Ormožu.

Brat, ime, priimek	Leta delovanja, leto smrti
br. Maksimilijan Goršitsky (Koršitsky)	1695
br. Janez Krstnik Hirschl	1747–1749

Priloga 3: Seznam órglarjev oz. organistov v Ormožu

(Po Blažeković 2013 in HFBL 2011)

Ime, priimek	Kraj in leto rojstva, kraj in leto smrti	Deloval v Ormožu kot:
Konrad (Franz) Potočnik, tudi Pototschnik, Pototchnik	Leibniz - Lipnica 4.10.1687 Ormož 20. 08. 1737 (po HFBL 2011, str. 456, je kraj rojstva Ljubljana)	organist v letih 1716 in 1732, pisec koralov (<i>lat. scriptor choralium</i>) v letih 1731, 1733–1734 (<i>lat. scriptor matriculorum</i>) 1735
Franz A. Vogtperger (Vogtsberger) (<i>hrv. Franjo Andrija</i>)	?, 01.11.? Križevci 01.06.1735	vikar in organist (<i>lat. vicar et organista</i>) 1720. ter učitelj novincev v petju in igranju na orgle (<i>lat. instructor novitatorum in cantu et organo</i>) v letih 1711, 1714, 1718–1719
Václav Walenta	Slovaška, 07.07.1713 Kloštar Ivanić 13.07.1766	učitelj novincev v petju in igranju na orgle (<i>lat. instructor novitatorum in cantu et organo</i>), v letih 1744, 1750–1751

Priloga 4: Seznam orglárjev v Ormožu

(Po Blažeković 2013)

Ime, priimek	Kraj in leto rojstva, kraj in leto smrti	Deloval v Ormožu kot:
Anton (<i>hrv. Andrija, Antun</i>) Schumann	Bavarska 1705–1752	orglár (<i>lat. organifex</i>), 1737.
Vital (Franz) Zolner	Tirolska 1707–1756	mizar, izdelovalec ohišij orgel (<i>lat. arcularius</i>), 1737
Cirijak (Georg) Jäger	Južna Nemčija 1708–1756	1737

Priloga 5: Seznam gvardijanov ormoškega samostana

(Po: Kokol 1915, HFBL 2001, 2011 in delno po: Blažeković 2013, Slekovec 1902)

Ime, priimek kraj in leto rojstva, kraj in leto smrti	gvardijan v letih
Rafael Cziboczy (Ciboci) Vinica,? Varaždin, 10.12.1676	1668–1671
Ivan Kapistran Styber, prvič Varaždin, 14.01.1684 Ormož, 27.05.1749	1733–1736
Ivan Kapistran Styber, drugič Varaždin, 14.01.1684 Ormož, 27.05.1749	1740–1743
Laurentius Klaudi (tudi Claudi) 02.12.1702 06.02.1761	1750

Josephus Brandenburg, prvič Ljutomer, 15.01.1704 Ormož, 20.09.1767 (po Slekovec 1902. Mihael pl. Prantenberg, p. Jožef, Središče ob Dravi, 24.08.1729, Ormož, 20.09.1767)	1751–1753
Bonaventura Jenewein, prvič ?,1720–?,1790	1754
Josephus Brandenburg, drugič Ljutomer, 15.01.1704, Ormož, 20.09.1767 (po Slekovec 1902. Mihael pl. Prantenberg p. Jožef, Središče ob Dravi, 24.08.1729, Ormož, 20.09.1767)	1755–1757
Pius Schmidt	1758
Bonaventura Jenewein, drugič ?,1720–?,1790	1759–1761
Casimirus Franzl, prvič	1762
Bartholomeus Strauss	1763–1764
Josephus Brandenburg, tretjič Ljutomer, 15.01.1704, Ormož, 20.09.1767 (po Slekovec 1902. Mihael pl. Prantenberg p. Jožef, Središče ob Dravi, 24.08.1729, Ormož, 20.09.1767)	1765
Maximus Geller	1766
Casimirus Franzl, drugič	1767
Bonaventura Jenewein, tretjič ?,1720–?,1790	1768–1770
Alexander Reiner	1771–1772
Placidus Gogg	1773–1775

Franciscus Kristl (Christl), Linz, 24.04.1738, Peč (<i>madž. Pecs</i>), 15.08.1810	1776
Sigismundus Schwab	1777–1778
Polikarpus Löffler	1779–1781
Chrysogonus Croiss (Csoiss)	1782

Priloga 6: Seznam provincialov Province sv. Ladislava

(Po Kokol 2015, HFBL 2001, 2011, Slekovec 1902)

Ime, priimek (po Kokol, 1915, str. 111–112), <i>kraj in datum rojstva,</i> <i>kraj in datum smrti (po HFBL 2011)</i>	hrvaška oblika imena, priimka (po HFBL 2011)	leto nastopa	v Ormožu <i>(po HFBL 2011)</i>
Timotheus Medjurečky, prvič <i>Varaždin, 1610</i> <i>Varaždin, 06.03.1678</i>	<i>Timotej Međurečki</i>	1661	<i>na 1. sestanku sveta province v Ormožu</i> leta 1662
Elias Jambrušić, prvič <i>Varaždin, 1629</i> <i>Krapina, 10.07.1698</i>	<i>Ilija</i>	1664	sam. st. v Ormožu <i>1661–1663, 1668– 1671, 1676–1677</i>
Maximillianus Tkalčević <i>?, 1.pol.17.st.</i> <i>Čakovec, 25.12.1685</i>	<i>Maksimilijan</i>	1668	
Raphael Ciboci <i>Vinica, ? –</i> <i>Varaždin, 10.12.1676</i>	<i>Rafael</i>	1671	gvard. v Ormožu <i>1668–1671</i>

Fridericus Stolnić ? <i>Zagreb, 26.01.1684</i>	<i>Fridrik</i>	1674	<i>gvard. v Ormožu</i> <i>1659–1660</i>
Timotheus Medjurečky, drugič <i>Varaždin, 1610</i> <i>Varaždin, 06.03.1678</i>	<i>Timotej</i>	1677	
Elias Jambrošić, drugič <i>Varaždin, 1629</i> <i>Krapina, 10.07.1698</i>	<i>Ilija</i>	1680	<i>sam. st. v Ormožu</i> <i>1661–1663,</i> <i>1668–1671,</i> <i>1676–1677</i>
Alexius Buzjaković <i>Krapina, 1642</i> <i>Zagreb, 13.11.1706</i>	<i>Aleksa</i>	1684	
Elias Jambrošić, tretjič <i>Varaždin, 1629</i> <i>Krapina, 10.07.1698</i>	<i>Ilija</i>	1687	<i>sam. st. v Ormožu</i> <i>1661–1663,</i> <i>1668–1671,</i> <i>1676–1677</i>
Aegidus Vučić		1690	
Alexius Buzjaković, drugič <i>Krapina, 1642</i> <i>Zagreb, 13.11.1706</i>	<i>Aleksa</i>	1693	
Maximillianus Klarić <i>?, 1647</i> <i>Varaždin, 01.01.1715</i>	<i>Maksimilijan</i>	1696	
Antonius Partlec <i>Koprivnica, 1661</i> <i>Varaždin, 28.10.1701</i>	<i>Antun Stjepan</i>	1699	
Alexius Buzjaković, tretjič <i>Krapina, 1642</i> <i>Zagreb, 13.11.1706</i>	<i>Aleksa</i>	1702	

Hilarion Sviličić <i>Šćitarjevo pri Zagrebu, 1648</i> <i>Remetinec, 27.10.1712</i>		1705	
Elzearius Lučić <i>Kastav, 1667</i> <i>Zagreb, 14.03.1709</i>	<i>Elzear</i>	1708	predaval v sam. šoli v Ormožu v letih: <i>1698–1699</i>
<i>vicarius provinciae: Maximillianus Klarić</i> <i>?, 1647</i> <i>Varaždin, 01.01.1715</i>	<i>Maksimilijan</i>	1709	
Ladislauš Szenté		1712	
Chrysostomus Kovacsics <i>Szombathely/Sabaria, 1672</i> <i>Zagreb, 14.02.1722</i>	<i>Ivan Krizostom</i>	1715	
Alexius Puc <i>Zagreb, 1670</i> <i>Varaždin, 10.04.1731</i>	<i>Aleksa</i>	1718	
Ladislauš Szenté, drugič		1721	
Elezarius Besediček (<i>Beszedichek</i>), prvič <i>Zagreb, 30.11.1680</i> <i>Zagreb, 27.03.1746</i>	<i>Elzear</i>	1724	
Ambrosius Sakacsics <i>Donja ili Gornja Pulja u Gradišću, 08.03.1684</i> <i>Varaždin, 28.02.1730</i>	<i>Ambroz</i>	1727	
Capistranus Styber <i>Varaždin, 14.01.1684</i> Ormož , 27.05.1749	<i>Ivan Kapistran</i>	1730	gvard. v Ormožu <i>1733–1736,</i> <i>1740–1743</i>
Antonius Fabsics (<i>Fabšić</i>) <i>hrv. Vincjet (Gradišćansko)/nem. Dürnbach, 09.11.1682</i> <i>madž. Máriagyúd, 12.02.1751</i>	<i>Antun</i>	1733	Pristopi v red v Ormožu leta 1706

Elezarius Besediček (Beszedichek), drugič <i>Zagreb, 30.11.1680</i> <i>Zagreb, 27.03.1746</i>	<i>Elzear</i>	1736	
Aleksander Negovec <i>Bela pri Radovanu, 02.07.1692</i> <i>Varaždin, 28.08.1749</i>	<i>Aleksander</i>	1740	<i>V Ormožu začne noviciat leta 1711.</i>
Cherubinus Fabsics, prvič <i>hrv. Vincjet(Gradišćansko), 12.02.1696</i> <i>Čakovec, 01.04.1776</i>	<i>Kerubin Fabšić</i>	1743	<i>Pristopi v red v Ormožu 1717.</i>
Aloysius Babics <i>Némethujvár, 08.10.1692</i> <i>Peč (madž. Pecs/ hrv. Pećuh), 25.03.1751</i>	<i>Alojzije Babić</i>	1746	
Joannes Baptista Bellanović <i>Ivanec, 30.11.1705</i> <i>Zagreb, 26.02.1751</i>	<i>Ivan Krstitelj</i>	1749– 26. feb. 1751	
<i>vicarius provinciae: Cherubinus Fabić</i>	<i>Kerubin Fabšić</i>	1751	<i>Pristopi v red v Ormožu 1717.</i>
Cherubinus Fabsics (Fabšić), drugič, <i>hrv. Vincjet (Gradišćansko), 12.02.1696,</i> <i>Čakovec, 01.04.1776</i>	<i>Kerubin Fabšić</i>	1752	<i>Pristopi v red v Ormožu 1717.</i>
Franciscus Rogec <i>Varaždin, 16.01.1705</i> <i>Varaždin, 06.06.1763</i>	<i>Franjo</i>	1755	<i>namestnik sam. st. v Ormožu 1744–46</i>
Bernardinus Mayor, prvič <i>Peč (madž. Pecs, hrv. Pećuh), 19.01.1706</i> <i>Peč (madž. Pecs, hrv. Pećuh), 22.12.1774</i>	<i>Bernardin Major</i>	1758	

Josephus (Jožef) Brandenburg <i>Ljutomer, 15.01.1704</i> <i>Ormož, 20.09.1767</i> <i>(po Slekovec 1902. Mihael pl. Prantenberg, p. Jožef, Središče ob Dravi, 24.08.1729, Ormož, 20.09.1767)</i>	<i>Josip</i>	1762	gvard. v Ormožu: <i>1751–1757, 1765,</i> vzgojitelj nov. Ormožu 1731–33, kostod v Ormožu <i>1759–1762</i>
Cherubinus Fabsics (Fabšič), tretjič <i>Vincjet (Gradiščansko), 12.02.1696</i> <i>Čakovec, 01.04.1776</i>	<i>Kerubin Fabšič</i>	1765	Pristopi v red v Ormožu 1717.
Bernardinus Mayor, drugič		1768	
Antonius (slo. Anton) Simunarič <i>Zgornja Polskava pri Sl. Bistrici, 08.03.1721</i> <i>Zagreb, 28.08.1773</i>	<i>Antun Šimunarič</i>	1771	<i>V rokopisu je zapustil priročnika filozofije »Logica« in »Metaphysica.«</i>
Bonaventura Jenewein <i>?, 1720</i> <i>?, 1790</i>		1774	gvard. v Ormožu: <i>1754, 1759–1761,</i> <i>1768–1770</i>
Cherubinus Dellamartina, prvič <i>Čakovec, 28.09.1734</i> <i>Čakovec, 22.09.1800</i>	<i>Kerubin</i>	1777	pridigar v Ormožu: <i>1741–1745</i>
Leonardus Potochnyak (slo. Leonard Potočnjak) <i>Ormož, 06.02.1734</i> <i>Koprivnica, 19.03.1804</i>	<i>Leonard</i>	1780	pridigar v Ormožu v letih: <i>1765–1766,</i> <i>letopisec, filoz. in teol. Pisec</i>
Apollinaris Horjats, prvič <i>? (Madžarska), 26.10.1732</i> <i>Szeget (Madžarska), 07.04.1792</i>	<i>Apolinar</i>	1783	vzgojitelj nov. v Ormožu v letih <i>1778–1779</i>

Apollinaris Horjats, drugič ? <i>(Madžarska), 26.10.1732</i> <i>Szeget (Madžarska), 07.04.1792</i>	<i>Apolinar</i>	1785– 1791	
Cherubinus Dellamartina, drugič Čakovec, 28.09.1734 Čakovec 22.09.1800	<i>Kerubin</i>	1791– 1794	<i>pridigar v Ormožu:</i> <i>1741–1745</i>
Sabin Sekovanić <i>Varaždin, 26.09.1748</i> Čakovec, 26.01.1815		1797– 1800	<i>v Ormožu 1773–76</i>
Evgenius Klimpacher <i>Varaždin 26.07. 1738</i> <i>Varaždin, 25.01.1817</i>	<i>Eugen Ignacije</i> <i>(Eugenij)</i>	1803– 1806	<i>Vstopil v red</i> <i>v Ormožu leta 1756.</i>
Benevent Antonius Orlić, prvič <i>Hrvatska Kostajnica, 07.01.1758</i> <i>Varaždin, 28.05.1829</i>	<i>Benevent Antun</i>	1809– 1812	<i>Začel leta 1774 v</i> <i>Ormožu noviciat,</i> <i>profesor filozofije v</i> <i>ormoški sam. šoli.</i>
Benevent Antonius Orlić, drugič <i>Hrvatska Kostajnica, 07.01.1758</i> <i>Varaždin, 28.05.1829</i>	<i>Benevent Antun</i>	1827– 1829	<i>Začel leta 1774 v</i> <i>Ormožu noviciat,</i> <i>profesor filozofije,</i> <i>predavatelj v ormoški</i> <i>sam. šoli.</i>

Iz zgoraj navedenih letnic lahko vidimo, da sta organista z znanimi letnicami rojstva in smrti dočakala 50 in 53 let, povprečna življenjska doba treh orglarjev je bila le 48 let. Povprečna življenjska doba 27 provincialov med leti 1661 in 1829 (seznam ni popoln), pri katerih imamo zanesljive letnice rojstva in smrti, pa je bila 62 let.

Omenjeni članki so pisani na podlagi literature in predvsem originalnih latinsko pisanih virov, ki jih hrani v glavnem »Knjižnica franjevač kog samostana u Varaždinu«. Med njimi bi bilo za lokalno zgodovino zanimivo pregledati vsaj samostansko kroniko v Varaždinu, z naslovom: »Liber Notitiarum« p. Leonardi Potochnyack, Franciscani Prov. S. Ladislai in Slavonia, kjer so po Kokolu le skromni zapisi o samostanu (Kokol 1915, str. XVI).

Okrajšave

slov. = slovensko, *hrv.* = hrvaško, *lat.* = latinsko, *madž.* = madžarsko, *nem.* = nemško, *angl.* = angleško, *pl.* = plemeniti, *br.* = brat, *p.* = pater, *filoz.* = filozofija, *teol.* = teologija, *sam. st.* = samostanski starešina, *gvard.* = gvardijan, *nov.* = novincev.

Ključne besede

Lekarnar, ranocelnik, skotistična filozofija, bl. Janez Dunn Scot (*angl.* John Dunn Scot), samostan manjših bratov observantov, frančiškani, Ormož, organist, orglar, orglár, noviciat, gvardijan, provincijal, provinca sv. Ladislava.

Viri, literatura

- Janko Barle: Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda (Zagreb 1907).
- Zdravko Blažeković: Glazbeni repertoar u kantualima Konrada Potočnika sastavljenima za sjevernohrvatsku franjevačku Provinciju Svetog Ladislava Kralja, 2013 (na spletu: http://www.academia.edu/2941430/Glazbeni_repertoar_u_kantualima_Konrada_Potocnika_sastavljenima).
- Paškal Cvekan: Franjevci u Ivaniću (Kloštar Ivanić 1979).
- Žarko Dadić: Prirodnofilozofski rukopisi u franjevačkim samostanima u Zadru, Varaždinu, Košljunu i Kaboru, v: Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Vol. 2, No. 3–4, Zagreb 1976, str.: 177–188. O Ormožanu Potočnjaku posebej na str. 183–186.
- Hrvatski franjevački biografski leksikon, u izradi, 2001, dva dela: 1.=A–K in 2.=L–Ž (na spletu v pdf).
- Hrvatski franjevački biografski leksikon (Zagreb 2011).
- Franjo Emanuel Hoško, Skotistička filozofija zagrebačkog kruga 17. i 18. stoljeća, v: Bogoslovska smotra, 40 2/3, 1970, 210–218 (tudi na spletu).
- Franjo Emanuel Hoško: Doprinos franjevačkih visokih škola skotističkoj filozofiji i teologiji, u: Franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1992. 57–61.
- Franjo Emanuel Hoško: Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb, 2002., 31–39.
- Emanuel Hoško: Briga hrvatskih franjevaca za bolestne članove od. 17.–19. stoljeća, v: Acta medico-historica Adriatica Vol. 9/ No. 2, Rijeka 2011, str.: 265–278.
- Iriarte Lazaro: Die Geschichte der Franziskusorden (Altötting 1983).
- p. Hadrijan Kokol: Die Geschichte der Franziskanerklöster in Untersteiermark in der Aufsklangperiode und in der Zeit des Absolutismus (ca. 1751–1850) (Görsz 1915).
- Fran Kovačič: Trg Središče. Krajepis in zgodovina Maribor 1910, ponatis 1986.. Poglavlje VI. Odlični rojaki Središke županije. Podpoglavlje: A. Odlični rojaki duhovskega stanu, na str. 239 pod zap. št. 11: Simunarič, Štefan, p. Anton in pod zap. št. 15: pl. Prantenberg, Mihael, p. Jožef.
- br. Daniel Patafta: Franjevci i znanost, On-line časopis juniora hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, 14. 10. 2013.
- Vera Schaubert-Michael Schindler: Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan (Ljubljana 2013).

jana 1995), str. 387 s, geslo: Ladislav Ogrski (Laszlo).

- Matej Slekovec: Sekelji. Rodopisna in životopisna rasprava. Ljubljana 1893 (ponatis iz časnika „Slovenec“).
- Matej Slekovec: Kapela žalostne matere božje v Središču in njen častni venec, Maribor 1902.
- Božidar Tomašič: Ljekarništvo u franjevačkim samostanima provincije sv. Ćirila i Metoda, I–IX, posebno št. III, Franjevci i Kloštar Ivanić, (Kloštar Ivanić 2010), na spletu.
- p. Marjan Vogrin: Samostan manjših bratov observantov v Ormožu, v: Ormož skozi stoletja IV, Ormož 1993, str.: 9–14.

Povzetek

Leta 1661 je bil ormoški samostan manjših bratov observantov vključen v Provincio sv. Ladislava skupaj z drugimi samostani istega reda v Hrvaškem Zagorju. V članku predstavljam nekaj novejših hrvaških člankov o nekdanji dejavnosti tamkajšnjih samostanov, samostanskih bratov na področju lekarništva, ranocelništva in patrov na področju vzgoje in šolstva, ki ob obravnavi hrvaških samostanov omenjajo tudi ormoškega (glej seznam literature). Ormoški samostan se navaja pogosto že zaradi tega, ker je bil le še tu (poleg Križevcev na Hrvaškem) noviciat za provinco. V noviciatu so se učili med drugim tudi petja, bolj nadarjeni pa igranja na orgle, kar predstavi v članku Zdravko Blažeković (Blažeković, 2013 –na spletu), ki meni, da je bila določen čas v ormoškem samostanu tudi orglarska delavnica (ibidem). Poleg tega pa je ormoški samostan zanimiv še zaradi delovanja šole s predavanji iz moralnega bogoslovja in filozofije skotistične smeri (po škotskem ali irskem srednjeveškem filozofu Johnu Dunn Scotu, +1308). Nadalje sta tu seznama ormoških gvardijanov (Priloga 5) in predstojnikov Provincie sv. Ladislava (Priloga 6), ki ju je sestavil že pater Hadrijan Kokol, nekoliko dopolnjena in opremljena z biografskimi podatki iz dela: Hrvatski franjevački biografski leksikon (Zagreb 2011).

Glasbeni avtomati iz Zbirke Sluga Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož

Prispevek obravnava glasbene avtomate iz Zbirke Sluga, ki jo hrani Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož. Avtorica se osredotoči na značilnosti mehanizmov in glasbenih zapisov pri treh eksponatih, sliki Napoleonova bitka (druga četrtina 19. stoletja), ki ima na zadnji strani vdolan mehanizem glasbenih valjev, glasbeni skrinjici švicarske delavnice Langdorff & Fils iz druge polovice 19. stoletja, prav tako z mehanizmom cilindričnih valjev, kot tretji predmet obravnave pa je glasbena skrinjica s kovinskimi ploščami iz konca 19. stoletja.

na zbirka umetnin zasebnega zbiralca in ljubitelja umetnosti Marka Sluge, ki predstavlja izvorno opremo meščanskih bivalnih prostorov 19. stoletja. Umetelno izdelano pohištvo salonov, spalnic in delovnih sob, slike s takrat modno tematiko ter stoječe in namizne ure, dopolnjuje vrsta drugih okrasnih in uporabnih predmetov, med katerimi so tudi glasbeni avtomati. Razgledano in premožno meščanstvo je med predmeti umetne obrti, ki so dopolnjevali udobje vsakdanjosti, zbiralo tudi raznovrstne glasbene avtomate, ki so se širše priljubili od sredine

*Napoleonova bitka, druga četrtina 19. st., Zbirka Sluga, PMPO, foto:
Nina Mertik.*

V Pokrajinskem muzeju Ptuj-Ormož je ohranje-

¹ **Dr. Darja Koter**, Univerza v Ljubljani, Akademija za glasbo, Stari trg 34, 1000 Ljubljana.

18. stoletja in bili posebno razširjeni v času bidermajerja in do prvih desetletij prejšnjega stoletja. Izdelovanja avtomatov, ki je že od antičnih časov navduševalo številne znanstvenike, umetnike in rokodelce, je v času Mozarta polno zaživelo s tako imenovanimi »pojočimi ptički« in z »glasbenimi urami«, med katerimi so bile najpopularnejše ure s pojočo flavto. Sčasoma so uram dodajali mehanizme s cilindričnimi valji s kovinskimi peresci, kakršni so nekoliko kasneje značilni tudi za glasbene skrinjice. Z 19. stoletjem je nastopil čas, naklonjen optičnim iluzijam, kot so gibljive lutke in igrače, h katerim je sodil tudi glasbeni zvok. Med njimi najdemo tudi tako imenovane »gibljive slike« z različnimi motivi in s pogosto naslikano stolpno uro s kazalci. Te upodobitve so na prvi pogled »zgolj« slike krajin, žanrski ali drugi prizori iz vsakdanjega življenja, vendar ima poslikava tudi plastične, gibljive dele in delujočo uro, kar lahko aktiviramo s posebnim mehanizmom, pritrjenim na hrbtnem delu slike. Ko je ura bila ali igrala melodijo, so se hkrati premikale tudi figure oziroma določeni motivi slike.

Na takšne glasbene ure spominja tudi oljna slika iz muzejske Zbirke Sluga z naslovom *Napoleonova bitka* (avtor ni znan, druga četrtina 19. st., inv. št. ZS 48). Delo predstavlja Napoleona ob nekem bojnem pohodu, ko obdan z oficirji in moškimi v kmečki opravi z daljnogledom z vzpetine opazuje tabor svojih vojaških enot. Slika sicer nima motiva ure in ne premikajočih se motivov, vendar je na njeni hrbtni strani pritrjen urarsko natančen kovinski mehanizem z glavničasto lamelo in s cilindričnim valjem s kovinskimi peresci, ki se ob vrtenju aktivira in igra zvončkljajočo melodijo. Za takšne glasbene slike in druge glasbene avtomate s podobnim mehanizmom so običajno imeli več valjev z različnimi melodijami, ki so jih aktivirali s ključem in po želji tudi menjavali. Skladbe sicer niso prepoznane, vendar kažejo verno podobo mode tedanjega časa oziroma običajno sliko repertoarja

glasbenih avtomatov. Večina skladbic ima značaj ljudskih pesmi in plesov, rodoljubnih napevov in pogosto tudi popularnih opernih in operetnih melodij. Med priljubljenimi skladbami so tudi priredbe meščanskih plesov in koračnic.

Napoleonova bitka, druga četrtina 19. st., detajl z mehanizmom za navijanje, Zbirka Sluga, PMPO, foto:

Boris Farič.

Drugi primerek je glasbena skrinjica s cilindričnimi valji, katerih mehanizem je leta 1796 izumil Antoinette Favre v Ženevi. V modo so prišle po letu 1825 v času bidermajerja in postale običajni del opreme meščanskih bivališč. Mehanizem glasbenih skrinjic je vpet v dokaj majhno leseno in furnirano skrinjico, ki služi kot resonator. Primerek iz Zbirke Sluga je izdelek priznane ženevske delavnice Langdorff & Fils (inv. št. ZS 10a). Tovrstni glasbeni avtomati so večinoma izdelani v švicarskih delavnicah, kar povezujemo s tamkajšnjim mojstrstvom

Glasbena skrinjica s cilindričnim valjem, Langdorff & Fils, ok. 1870, Zbirka Sluga, PMPO, foto: Nina Mertik.

Glasbena skrinjica s cilindričnim valjem, detajl z mehanizmom, foto: Nina Mertik.

Glasbena skrinjica s cilindričnim valjem, Langdorff & Fils, detajl: seznam skladb na cilindričnem valju, foto: Nina Mertik.

urarske obrti. Začetnik omenjene manufakture je David Landorff (1804–1873), ki je uspešno sodeloval z nekaterimi drugimi mojstri svojega okolja. Njegova delavnica, sčasoma so jo prevzeli sinovi, je imela največji uspeh od leta 1840 do 1870, po prelomu stoletja pa se je združila z dvema drugima uspešnima delavnicama.

Lesena skrinjica je obdana s furnirjem iz palisandra, na pokrovu pa ima značilno intarzijo, ki predstavlja tamburin, kastanjete in vrtnico. V notranjosti je mehanizem z glavničasto lamelo in s cilindričnim valjem s kovinskimi peresci, ki ga aktiviramo ali izklopimo s posebno ročico, podobno pa lahko izbiramo ponavljanje skladbe ali drugo melodijo. Na valju je namreč kar osem melodij. Na notranjosti pokrova je pritrjen listič z imenom delavnice in repertoarjem osmih skladb. Ročno izpisan seznam skladbic kaže na tirolski ljudski napjev (*Alpenblumen Tyrolienne*), arijo s švicarskimi motivi (naslov ni jasno čitljiv), značilen tirolski gorski odmev (*Schluchten-Echo Tyrolienne*), molitev švicarskega junaka Wilhelma Tella (*Wilhelm Tell, Gebet*), pesem z naslovom Slovo od Alp (*Ab-*

schied von der Alp), skladbico o kravji čredi (naslov ni jasno čitljiv), domoljubno pesem (naslov ni jasno čitljiv) in valček (*Lauterbacher Walzer*). Vse skladbice so melodične, kratke, prijetne za uho in skladne z okusom tedanjega meščanstva.

Zbirka Sluga vsebuje tudi glasbeno skrinjico z mehanizmom s kovinskimi diski oziroma ploščami (inv. št. ZS 6a), ki se je razvil okrog leta 1880 in predstavlja naslednjo stopnjo razvoja glasbenih avtomatov. Prav ta tip avtomatov vodi do vse večjih glasbenih skrinj in končno do izuma gramofona. Za njegovega izumitelja velja Paul Lochmann iz Leipziga, prvi modeli pa so se imenovali »Symphonium« in »Polyphon«. Njihova priljubljenost je kmalu spodbudila izdelovanje v Združenih državah Amerike, kjer je od konca 19. stoletja kot ena prvih delovala firma Regina Musical Box v New Jerseyu, posamezne podobne delavnice pa so vzniknile tudi drugod po Evropi.

Glasbena skrinjica s kovinskim diskom, konec 19. st., Zbirka Sluga, PMPO, foto: Nina Mertik.

Tako kot cilindrični avtomati imajo tudi ti glasbeni predmeti v svojem jedru glavničasto lamelo, nad katero pa je namesto cilindričnega valja pritrjen tanek kovinski disk z ustrezno melodiji razporejenimi majhnimi žeblički. Disk pritrdimo s posebno ročico in ga aktiviramo z navijalnim mehanizmom. H glasbeni skrinjici je sodil izbor več deset diskov z različnimi melodijami, ki se od starejših

bistveno ne razlikujejo. Ljudskim in domoljubnim napevom so proti izteku 19. stoletja dodajali vse več valčkov in drugih plesov ter opernih melodij. Predstavljena muzejska glasbena skrinjica ima tri-deset plošč, vendar razen ene izjeme, njihovi napevi po naslovih niso prepoznani, saj so zapisi na diskih izbrisani. Med vsemi prepoznamo le znano božično pesem *O Tannenbaum*. Glasbena skrinji-

Detajl: kolorirana risba z žanrskim prizorom, foto: Nina Mertik.

ca v kvadratni obliki in v premeru okrog trideset centimetrov je prav tako služila kot resonančno telo. Ohišje obdaja orehov furnir z intarziranimi linijami ob robovih, slogovno pa kaže, da je bila izdelana ob koncu 19. stoletja. Delavnica sicer ni prepoznana ali označena, vendar aludira na običajne izdelke širšega prostora nekdanjega nemškega prostora in avstrijskega cesarstva. Na notranji strani pokrova je pritrjena kolorirana risba z veselim žanrskim motivom in plesom otrok, kar kaže na to, da so podobne glasbene skrinjice starši kupovali otrokom za zabavo. Otroške glasbene skrinjice, ki so pogosto služile kot pripomočki za uspavanje, so običajne še danes.

Glasbeni avtomati so na začetku 20. stoletja izgubljali svojo vlogo, saj jih je nadomestil leta 1877 iznajdeni fonograf kot cilindrična naprava za zapisovanje zvoka, ki je iznajdba Tomasa Edisona. To napravo so Edisonovi nasledniki razvijali naprej, dokler ni na pragu 20. stoletja nastala

gramofonska plošča, ki je plod raziskovanja Emila Berlinerja (1851–1929), ki je bil rojen v Hanovru, večino izumov in njihovih izboljšav pa je uresničil v Združenih državah Amerike. Berliner velja za utemeljitelja največjih gramofonskih hiš v Berlinu, Londonu, Hanovru, Montrealu in drugod. Z njegovimi izumi je dobil glasbeni zapis nove oblike in postal resnična podoba v živo izvedenih glasbenih del. Danes je tudi desetletja priljubljeni gramofon že stvar preteklosti in del zgodovine glasbenih avtomatov. Prav zato je treba poskrbeti za ohranjanje tovrstnih naprav in gramofonskih plošč, sicer jih bomo z desetletji komajda poznali oziroma poslušali le v okviru glasbene dediščine muzejskih zbirk. Ormoški muzealci so s pomočjo radijskih tehnikov rekonstruirali melodije glasbenih avtomatov Zbirke Sluga in jih pretvorili v digitalno obliko, kar je vzoren primer oživljanja tovrstne glasbene dediščine, ki s tem ostaja živa in dostopna vsem muzejskim obiskovalcem.

Detajl: kovinski disk z ročico, povezano z navijalnim mehanizmom, foto: Brane Lamut.

Detajl: glavničasta lamela, nad katero namestimo kovinski disk, foto: Brane Lamut.

Ključne besede

Zbirka Sluga, glasbeni avtomat, glasbena skrinjica.

Literatura

- Antony Baines: The Oxford Companion to Musical Instruments, London: Oxford University Press, 1992.
- David Bowers: Encyclopedia of Automatic Musical Instruments, Vestal Press, 1997.
- Daniel Troquet: The Wonderland of Music Boxes and Automata, Ste-Croix: Les Editions du Cochet, 1989.

Povzetek

Prispevek predstavlja različne tipe glasbenih avtomatov iz Zbirke Sluga v Pokrajinskem muzeju Ptuj-Ormož, ki so na ogled v ormoškem gradu. Izdelovanje avtomatov, ki je že od antičnih časov navduševalo številne znanstvenike, umetnike in rokodelce, je polno zaživel v času Mozarta s tako imenovanimi »pojočimi ptički« in z »glasbenimi urami«, sčasoma pa so uram dodajali mehanizme s cilindričnimi valji s kovinskimi peresci, kakršni so v 19. stoletju značilni tudi za glasbene skrinjice s kovinskimi diski oziroma ploščami, ki se ob vrtenju aktivirajo in igrajo zvončkljajočo melodijo. Zbirka Sluga vsebuje tri glasbene avtomate, značilne za meščansko okolje 19. stoletja. Prva dva predstavljata oljna slika z naslovom Napoleonova bitka iz druge četrtine 19. stoletja, v katero so na hrbtni strani vgrajeni cilindrični valji, in lesena skrinjica priznane švicarske delavnice Langdorff & Fils iz druge polovice 19. stoletja z valjem z osmimi melodijami ljudskih, domoljubnih in umetnih skladb po meščanskem okusu. Tretji primerek je glasbena skrinjica neznane delavnice, kjer je namesto cilindričnega valja pritrjen tanek kovinski disk z majhnimi žeblički, ki so svojevrstni nosilci melodije. Po obliki in namenu spominja na otroške glasbene skrinjice, ki so pogosto služile kot pripomočki za uspavanje in so običajne še danes.

Zemljiško imenje (dominij) Veliki Kog

(Gült Gross Kaag 1710–1816)

Prispevek obravnava nekdanjo zemljiško posest – dominij Veliki Kog ali Imenje Veliki Kog–, ki je bila vse do konca II. svetovne vojne v lasti avstrijskih veleposestnikov. Originalno gradivo o tem dominiju hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu. Gre za območje Koga, ki je danes poimenovano z ledinskim imenom Klumpa in na katerem je nekoč stal mogočen vinogradniški dvorec.

Uvod

Zgodovinarji in drugi raziskovalci naše preteklosti morajo dokumentarno gradivo dostikrat iskati v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.

Štajerski deželni arhiv namreč hrani neizmerno bogastvo arhivskega gradiva, ki se nanaša na naše območje, saj je to ozemlje v času avstro–ogrske monarhije spadalo pod nekdanjo deželo Spodnjo Štajersko.

V Gradcu je od leta 1868 deloval centralni arhiv za Štajersko – Steiermärkisches Landersarhchiv Graz. Ta arhiv je nastal z združitvijo arhiva Joaneja v Gradcu, ki je nastal že leta 1811, in štajerskega stanovskega arhiva.²

V arhiv so na pobudo nadvojvode Janeza, arhivarja Josefa Wartergerja in Josefa von Zahna že v začetku 19. stoletja prevzeli večji del ohranjenih arhivov graščin, mest in trgov na Spodnjem Štajerskem, poleg tega pa tudi arhive sodišč in državne uprave. Zbiranje so takrat podpirali številni zgodovinarji: Matej Slekovec, Simon Povoden, Ferdinand Raisp, Hönisch, ki so si prizadevali za ohranitev starih arhivalij.³

Štajerski deželni arhiv je večkrat opravil tako imenovano Archivbereisung, arhivsko potovanje, na katerem so evidentirali fonde in popisovali starejše arhivsko gradivo, ki bi ga bilo primerno in potrebno prevzeti. Tako so na enem od takšnih popisovanj na območju Ormoža, na podstrešju rotovža v Ormožu, našli stari mestni arhiv in ga kasneje tudi prevzeli.

Na podlagi meddržavne pogodbe iz leta 1923 bi moral Štajerski deželni arhiv iz Gradca začeti vračati javne in zasebne arhive, ki so se nanašali na ozemlje bivše Spodnje Štajerske. Tako kot se to rado zgodi, je v postopku vračanja nastajala vrsta problemov in ovir in vračanje še do danes ni končano.

Enako usodo glede vračanja je doživljalo tudi gradivo, ki se nanaša na nekdanjo zemljiško posest – dominij Veliki Kog (Gült Gross Kaag). Gradivo ni bilo vrnjeno v originalu, ampak so ga fotokopirali in kopije predali Pokrajinskemu arhivu v Mariboru, 5. in 6. februarja 1997.

Prispevek obravnava kratek opis tega dominija – Imenja Veliki Kog.

Opis zemljiškega imenja Veliki Kog

Na Kogu so imele svoje gorninske podložnike gosposčine Ottersbach, Ormož, Gornja Radgona in Sv. Marko.

1 Anton Luskovič, univ.dipl.pravnik, predsednik Zgodovinskega društva Ormož.

2 ZAP 70, R-32, Minoritska kronika, Pečkov uvod.

3 Ferdinand Raisp, Pettau Steiermärks älteste Stadt, Graz 1858

Katastrska občina Kog po Franciscejskem katastru.

Na grebenskem slemenu, ki se imenuje Veliki Kog, je nekoč stal dvorec, ki je bil sedež dominija oziroma imenja Veliki Kog (Gült Gross Kaag). Šlo je za manjšo vinogradniško posest, ki je bila od druge polovice 16. stoletja v lasti Herbersteinov.

Imenje je bilo v letu 1719 združeno z gosposčino Kornberg (grad in gosposčina na levi strani Rabe, v okraju Feldbach, ki je bil od leta 1681 v lasti barona Leopolda von Stadla). Imenje je bilo ob združitvi ocenjeno na 111 Fl 1ß 19 pfenigov.

Dohodek imenja je bil leta 1719 na zahtevo barona Leopolda von Stadla prepisan na njegovega brata Karla Johana Josepha von Stadla, skupaj z osebnim davkom (Leibsteuer).

Do leta 1806 so imenuje Kog upravljali iz Johnsdorfa (okraj Feldbach v Avstriji. Gre za kraj Johnsdorf z gradom).

Oskrbnik, ki je živel v dvorcu imenja, je opravljal lokalno administracijo, o čemer pričajo dopisi med oskrbnikom in lastnikom imenja.

Še pred II. svetovno vojno je stal na Kogu št. 75, nekdanji vinogradniški dvorec imenja Veliki Kog. Kasneje je dvorec postal last posestnika Eduarda Kodolitscha, po rodu Avstrijca.

Dvorec je imel domače ime Klumpa (Glumpe) ali tudi »Weissenschloss.« Šlo je za mogočen dvorec, za močno utrjeno stavbo, zlasti za obrambo proti Ogrom in krcem.

Izvor imena »Klumpa« za vinogradniški dvorec, kot so ga poimenovali domačini ni pojasnjen.

Zanimivo je, da se je za hrib, na katerem je stal ta dvorec, vse do danes ohranilo ledinsko ime Klumpa.

Slika današnje Klumpe.

Etimološko bi lahko izvor tega imena pojasnili kot »pust, ničvreden svet«. V dvorcu so stanovali oskrbniki posesti, šafarji, ki so delali obračune za opravljeno delo v vinogradih. Viničarji so ob končnih obračunih, ob nikakršnem zaslužku, večkrat godrnjali: »Vse skupaj je en klump! Vse skupaj ni vredno nič!«⁴

Nekateri domači informatorji menijo, da je ime povezano z odpravo tlake, vendar razlogov ne znajo pojasniti.⁵

4 Marija Hernja Masten

5 Ciril Rotar

Vzidani grb na vodohramu.

Dominij Veliki Kog so pozneje združili z gosposčino Neuweissenberg v Radgoni, od koder so ga tudi upravljali.

Tako je ostalo vse do konca vojne, ko je v začetku leta 1945 Eduard Kodolitch vinogradniški dvorec popolnoma izpraznil ter slikovno in ostalo dediščino odpeljal s sabo v Avstrijo. V zaključnih vojnih operacijah v II. svetovni vojni, ko je preko Koga potekala utrjena obrambna črta, je prodirajoča Rdeča armada dvorec s topovskim obstreljevanjem popolnoma porušila. Napačno so namreč domnevali, da je v zgradbi skladišče orožja.

Od dvorca so ostale samo ruševine. Po koncu vojne so ljudje na porušeni in gospodarsko uničeni Kogu material porušene zgradbe uporabili za obnovo svojih domačij.

Vse, kar je ostalo od nekdanjega mogočnega vinogradniškega dvorca Klumpa, je plošča iz peščenjaka z vklesanim grbom, ki je danes vzidana na pročelje vodohrama Na Klumpi.

Kateri rodbini je grb posvečen, nisem uspel razvozlati. Za pomoč sem pred leti, ko sem pisal kroniko Koga, prosil arhivistko Marijo Hernja Masten iz Zgodovinskega arhiva na Ptuj, ki prav tako ni uspela ugotoviti, kaj naj bi pomenile vklesane črke in od katere gosposčine ali rodbine naj bi bil grb.

Kljub intenzivnemu iskanju na celotnem območju Koga ni bilo mogoče najti nobene fotografije nekoč tako mogočnega vinogradniškega dvorca.

Originalno gradivo o Imenju Veliki Kog v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu obsega naslednje dokumente:

- kupna pisma in kupne zaznamke 1747–1806,
- cenilne zapisnike po umrlih 1710–1816,
- zapuščinske inventarje 1770–1801,
- korespondenco v zapuščinskih, dednih in pupilarnih zadevah 1780–1813;
- korespondenco v zemljiškoknjižnih razmejitvenih in posestnih zadevah, dražbene protokole 1782–1810;
- potrdila, odstope, dolžniške obligacije, zadolžnice 1743–1815;
- upraviteljeve obračune 1764–1801,
- desetine, tlake, pomoč v stiskah 1790–1806;
- ženitne pogodbe 1793–1795,
- cerkvene zadeve 1802–1813.

V gradivu med drugim najdemo tudi naslednje zapise:

- 1685. leta Mihael Borko, upravitelj na Kogu potrjuje, da sta Johann Gregorec, kletar, in neki Gašparič iz Velike Nedelje tukajšnjemu županu Balažu Janežiču iz Obreža plačala dajatev za leto 1685 – 6 korcev žita.
- V zapuščinskem inventarju z dne 28. marca 1751 po leta 1722 umrlem Adamu Pevcu (Pevetz) s Koga piše, da so zapuščino cenili Štefan Borko (Workho) s komende Muretinci, Štefan Puklavec iz samostana Stainz in Mihael Štampar, vaški župan.

- 1751. leta (28. marec) Adam Pfeifer preda Imenje Kog svojemu zetu Balažu Štamparju.
- 1772. leta (18. oktober) Luka Šetina izstavi zadolžno pismo za vinograd, ki ga je kupil od Marije Ane Obermayer.
- 1789. leta Vaid Klemenčič prijavi škodo, ki mu jo je v vinogradu povzročil Jakob Žnidarič.
- 1790. leta Moritz von Pister piše, da je Michael Plentl njegovemu podložniku Juriju Schuteyu neupravičeno vzel 3 »štirke« vina. Zahteva, da ga vrne in pripelje v Paničevo klet v Mali Vinski Vrh.
- 1790. leta oskrbnik piše gospodarju imenja Josephu von Stadlu, naj mu sporoči, koliko vina naj da učitelju Johannu Schöffu (Šefu), ki je bil istočasno oskrbnikov pisar.
- 1803. leta Deželna vlada izda nalog, s katerim določa, da mora gosposčina pomagati vsem tistim, ki trpijo zaradi lakote, in odložiti njihova plačila za tri leta.

S tem prispevkom želim tudi popraviti nekatere napačne navedbe, ki se pojavljajo v strokovni literaturi.

Arhivistka Marija Hernja Masten v Vodniku po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva na Ptuj 1955–2008, ki ga je izdal leta 2009 ZAP, v opisu gradiva, ki se nanaša na Zemljiško imenje Veliki Kog povzema napačen podatek, zapisan v Leksikonu Dravske banovine iz leta 1937, ki navaja: » Na Kogu št. 75 stoji nekdanji vinorodni dvorec ptujskega župana Ferdinanda Koflerja, danes last g. Janka Breznika, davčnega uradnika v pokoju. »

Gre za dve različni zgradbi, saj Koflerjeva in pozneje Breznikova hiša nima nobene povezave z vinogradniškim dvorcem Imenja Veliki Kog.

Koflerjeva vinogradniška zidanica stoji kakšen kilometer nižje od dvorca na Klumpi, v smeri proti jugu, na vinogradniškem slemenu Mali Kog.

Zapis v Leksikonu Dravske banovine je zavedel tudi mene, saj sem mu, kot neuki zgodovinar, slepo verjel in podatek povzel tudi v svoji knjigi (kroniki) o Kogu.

Ključne besede

Dominij, imenje Veliki Kog, zemljiška posest

Viri, literatura

- P. Blaznik: Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, Maribor 1986, zv. I, str. 346.
- J. A. Janisch: Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, Graz 1878, Bd. I, str. 676.
- C. Schmutz: Historisch Topografisches Lexicon von steiermark, Bd. II. str. 165–166;
- Gesamtinventar des Steirmärkischen Landesarchives, Graz 1959, str. 281.
- Leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 504.
- Tone Luskovič: Kog, krajepis in zgodovinpis, Pozoj, Velenje 2009, str. 31–32.
- ZAP, Arhivsko gradivo imenja Veliki Kog.
- ZAP, Po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva na Ptuju 1955–2008, Ptuj 2009, str. 356.

Ustni viri

- Ciril Rotar
- Milan Gašparič

Povzetek

V prispevku je obdelano gradivo, ki se nanaša na nekdanjo zemljiško posest – dominij Veliki Kog (Gült Gross Kaag). Gradivo, kljub določilom meddržavne pogodbe med Jugoslavijo in Avstrijo iz leta 1923, ni bilo vrnjeno v originalu, ampak so ga fotokopirali in kopije predali Pokrajinskemu arhivu v Mariboru, 5. in 6. februarja 1997.

V prispevku je na kratko predstavljena zgodovina zemljiškega Imenja Veliki Kog, ki je bilo ves čas v lasti avstrijskih veleposestnikov, viri, na osnovi katerih je mogoče nadaljnje raziskovanje te nekdanje zemljiške posesti in nekatere napačne navedbe, ki jih vsebuje strokovna literatura.

Kamnolom in apnenice na Humu pri Ormožu

Območje Huma pri Ormožu se ponaša z raznovrstnimi podobami narave, bogato kulturno dediščino in s središčem kulturnega življenja, ki privablja turiste in pohodnike od blizu in daleč. Vas slovi po prijaznih, srčnih in kulturno bogatih domačinih, izvrstnem vinu in edinstvenih razgledih na ravninski panonski svet ter po okoliških vinorodnih gričih Slovenskih goric ter še dalje vse do Savinjskih Alp in avstrijskih gora. Na tem področju so se v preteklosti ukvarjali s trenjem litavskega apnenca v tukajšnjem kamnolomu in z žganjem apna v apnenicah (z apnarstvom).

Nekaj podatkov iz zgodovine apnarstva

Apnarstvo je stara obrt, znana po vsej Sloveniji že od prihoda Francozov v Napoleonovem času. Menda so nekateri poskušali žgati apno tudi že prej, vendar niso poznali celotnega postopka. Po ljudskem izročilu naj bi uporabnost apna odkrili pastirji, ki so na paši kurili in svoja ognjišča oblagali z apnenčastim kamenjem, ki se je sčasoma spremenilo v žgano apno.² Apnarstvo je že v preteklosti predstavljalo na našem območju pomembno obliko domače obrti, saj je bilo razvito na območjih, kjer je prevladovala apneniška kamnina. Ko je padel dež, je nastalo iz njega gašeno apno, ki se je skupaj s peskom spremenilo v malto – pomemben gradbeni material.³ Naloga apnenčarjev je bila,

da so žgali apno, ki so ga potrebovali npr. za beljenje in razkuževanje stanovanj in gospodarskih poslopij, kot gnojilo pri razkuževanju, kot čistilno sredstvo, zdravilo za živali ipd. Prve apnenice so bile lesene in so bile zelo podobne velikim košem.⁴ O najstarejših apnenicah pri nas je bilo v Kmetijskih in rokodelskih novicah zapisano: »Apnenice, kakor jih delajo pri nas, imajo mnogo nedostatkov; porabi se mnogo kuriva, delavci strašno veliko trpe, apno se dolgo kuha in taka apnenca je prav za pravo le za enkratno porabo. Tudi ni moč kuhanje apna pravilno nadzirati. Ako se vse to vzame v poštev, reči se mora, da so naše apnenice slabe, sicer preproste, a ker malo vrnejo, in mnogo dela prizadenejo, so vendar prav zelo drage. Slednje so iz notranje strani obložili z ilovico in v njih kurili kamenje.«⁵ Kasneje so postavljali tudi zidane apnenice.

Vzrokov za izumiranje te obrti je seveda več, zlasti pomanjkanje delovne sile in izredno naporno delo. Apnarji so pravili, da jih ni utrudila toliko priprava kamenja v kamnolomu kot nočno bedenje, kadar so kuhali apno.

V zadnjih letih na ormoškem ne deluje več nobena apnenica, še v prejšnjem stoletju pa so se vrstile na območju Huma pri Ormožu, saj je bil bogat z

1 **Maruša Korpič Lesjak**, dijakinja Gimnazije Ptuj, Volkmerjeva 15, 2250 Ptuj.

2 Če pogledamo v zgodovino, vidimo, da so se s to obrtjo srečali na Bližnjem vzhodu že 4000 let pr.n.št. Kasneje se je apnarstvo razširilo v Grčijo in v naše kraje. Takrat je imelo apno že pomembno vlogo, še posebno v gradbeništvu. Iz rimskih časov je ostalo v Sloveniji precej ostankov apnenic v okolici Ptuja in Krima. Obrt, ki tone v pozabo - www.dnevnik.si/magazin/prosti-cas/81175, oktober 2013. Prikaz objave

3 APNARSTVO NA PRAPROTNEM V SELŠKI DOLINI Uvod – v: dLib.www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-3P06ABS3/70faae37.../PDF, november 2013.

4 Največji razmah apnarstva je bil v srednjem veku, ko se je poraba apna močno povečala. Zaradi pomanjkanja gradbenega lesa so začeli graditi stavbe iz kamenja, pri katerih je apno služilo kot vezivo. Apno so žgali v kopalnicah, kasneje pa so začeli graditi velike zidane industrijske peči. Kurivo je bilo običajno iz lesenih odpadkov, ki jih nato pri industrijskem pridobivanju apna zamenjata premog in plin. Ta dejavnost se je razvila, kjer je bilo dovolj primerne kamnine. Za pridobivanje apna so potrebovali apnenec, ki običajno ni bil popolnoma čist, saj je vseboval razne primesi, kot so bili magnezit, železov in manganov oksid, glina itd. Vse te primesi pa so dajale apnu različno barvo, strukturo, trdoto in težo. Obrt, ki tone v pozabo – www.dnevnik.si/magazin/prosti-cas/81175, oktober 2013.

5 Naprava dobre apnenice. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 09.01.1892, letnik 50, številka 2.

Kamnolom apnenca, Hum pri Ormožu. Foto: Staša Miklošič

apnencem in lesom. Tam je bil tudi kamnolom, v katerem so lomili litavski apnenec za apnenice. Ohranjenih je še nekaj sledi apnenice in kamnoloma, ki pa je danes žal prekrit z grmovjem in travo.

Nekaj podatkov o Humu

Hum pri Ormožu je 301 m visok grič med Pušenci in Loperšicami. Na južnem vznožju je ohranjena trasa nekdanje rimske ceste Poetovio–Savaria, na severnem pobočju pa so ostanki kamnoloma nekdanj gradbeno zelo priljubljenega litavskega apnenca. Na vznožju so njive, na pobočjih se razprostirajo travniki, višje pa vinogradi. Na vrhu griča se razprostira razložena vinogradniška vas z gručastim jedrom na nadmorski višini 230 m do 301 m.⁶ Vaško naselje Hum sooblikujejo podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika, poslopje stare šole in

vinogradniški dvorec iz sredine 19. stoletja s klasicističnimi in neoromanskimi elementi. Hiše in vinske kleti so nanizane tik ob cesti, številne hiše pa se danes razprostirajo tudi na pobočju in vznožju humskega griča. Z gričevnatega Huma se odpirajo prečudoviti pogledi na ravninski panonski svet, proti sosednji Hrvaški, po okoliških vinorodnih gričih Slovenskih goric ter še dalje vse do Savinjskih Alp in avstrijskih gora. Hum prvič zasledimo v pisnih virih leta 1322.⁷

Na območju Huma kraljujejo gorice z vinsko trto, hkrati pa pesmi klopotcev v jesenskem času že stoletja odmevajo po teh krajih. Tukajšnje naravne lepote, ohranjena bogata etnološka ter kulturno-zgodovinsko dediščina privablja na to območje pohodnike, obiskovalce od blizu in daleč. Hum je edinstven zaradi prečudovitega razgleda po Slovenskih goricah, Ptujskem polju in Medžimurju in

⁶ Vodnik po naravni in kulturni dediščini občine Ormož, str. 47.

⁷ Ormož in okolica. Vodnik, str. 58.

priljubljena izletniška točka. Hkrati je na tem območju ohranjenih še precej starih običajev in posebnosti, ki zaznamujejo Hum in tukajšnje ljudi.

Zanimivost Huma so bili v preteklosti kamnolom in »vaplenec«⁸

Kamnolom⁹ litavskega apnenca¹⁰ je dolgo dajal gradbeni material za hiše v bližnji in daljni okolici. Nahajal se je na severnem, strmem pobočju Huma.¹¹ Nad kamnolomom je stala prva humska šola, preden so jo preselili v mežnarijo. Še v 60. letih so bili na tem mestu njeni ostanki. Ob njej je stala hiša s prešo, kar dokazuje, da je bil ta del nekoč še poseljen. Ko so izkopali do omenjenih hiš, so v kamnolomu prenehali kopati. Med drugo svetovno vojno so v rovih kamnoloma skrivali krave. Znano je, da so zasebni lastniki kamen lomili in prodajali še v prvi polovici 20. stoletja.¹² V njem so delali mnogi domačini, nekateri pa so prišli tudi s sosednje Hrvaške, saj jim je bil to dodaten, včasih celo edini vir zaslužka. Delavcem, ki so trli kameenje, so rekli KAMENARI. Cele skale so razbijali s krampi, krčencami,¹³ in težkimi kladivi -»hamri«- na manjše kose. Večje skale, ki jih niso mogli razbiti, so razstrelili s karbidom. V skale, iz katerih so odstranili zemljo, so navrtali luknje, vanje dali eksploziv in ta je velike skale razdrobil na manjše kose. Kmetje so nato kamenje z volovskimi, s kravjimi in konjskimi vpregami odpeljali do apnenice,

jih naložili v apnenico ter zakurili. Iz humskega apnenca pridobljeno apno je presegalo domače potrebe, zato so ga prodajali tudi v industrijske kraje. V 50. letih 20. stol. so humski apnenčasti kamen uporabljali za regulacijo Drave, še danes je vgrajen v marsikateri tukajšnji hiši, iz njega pa je zgrajen tudi dvorec na Jeruzalemu.

Apnenice so bile imenovane po lastnikih: Jeremičeva, Novakova (pri izviru potoka Rakovnjaka, lastnik je bil Žalar), Žalarjeva, Štamparova (na križišču pri pokopališču), Mastenova (po domače Leskovarova, na križišču pri pokopališču), Podgorelčeva, Kečkova ter Kuharičova in Miškova (v »Kravjakovi šumi«).

Apnenec. Foto: Saša Miklošič.

Opis apnenice

Peč oz. apnenica je imela luknjo, kamor so zložili kamne. Postavljanje apnenice je zahtevalo precej spretnosti in naporov. »Zaradi pripravnosti zida se apnenica vzida ob kak breg, s čemur pa ni rečeno, da bi ne smela stati prosta«. ¹⁴ Glavni del vsake apnenice je notranji obod ali lonec. Sezidan je v obliki valja iz močno žgane opeke, kakršna se je uporabljala za dimnike. »Za zidanje rabi najboljši kamenje, ker boljše zoperstoji vročini nego opeka, a tudi ta se sme rabiti, vendar pa mora biti notranji del stene od kamenja, če tudi od apnenca, ker ta

8 Domačini so apnenice imenovali vaplenec. Op. avtorice.

9 Kamnolom je površinski kop, namenjen pridobivanju in proizvodnji tehničnega in okrasnega kamna, ter nekovinskih mineralnih surovin, ki jih potrebujejo gradbeništvo in industrija gradbenega materiala. Glede na čas obratovanja poznamo stalne,časne in opuščene kamnolome.

10 Apnenec nastaja kot stranski produkt pri proizvodnji apna in je vezivo za talne delce. Litavski apnenec je izredno »mlad«, kar posledično pomeni, da je zelo krhek, dobro vodotopen in visoko higroskopičen (veže nase vodo). Z njim izboljšamo strukturo tal, povečamo njihovo zračnost in obenem sposobnost za zadrževanje rastlinam dostopne vode. Op. avtorice.

11 Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, str. 503.

12 Ptujski tednik, št. 34, 24. avgust 1956. Kamnolom na Humu, str. 2.

13 Krčenca: rovača, rovnica. V: Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom, str.72.

14 Naprava dobre apnenice. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 09.01.1892, letnik 50, številka 2.

Vaplenica (zunanost), Hum pri Ormožu. Foto: Sonja Herzog.

*prav malo trpi, če je dobro ometan».*¹⁵

Dnevno so pripeljali štiri-ali petkrat kamen v apnenico ter ga zložili v peč. Žganje apna je potekalo pri visoki temperaturi od 500° do 600°C. Nad kuriščem so naredili iz kamnja obok (*velb*), za katerega so uporabljali obdelano kamenje. Postavljanje oboka je veljalo za posebno spretnost. Navadno je obok naredil lastnik, ki se je dela naučil že v mladih letih. Obok je moral biti skrbno zložen, saj je obstajala nevarnost, da bi se lahko med kurjenjem podrl in potem ne bi mogli nadaljevati dela. Obok so začeli delati na dnu apnenice; zato so morali vsak kamen obdelati ročno, da so se kamni prilegali drug drugemu. Kamenje so polagali eden na drugega, da je bila vsaka naslednja vrsta bliže sredini. Ob kurišču, nekoliko nad tlemi, je bila pravokotna luknja, odprtina, ki so jo ob žganju zazidali. Pustili

so le manjšo odprtino z ovalnim ali s šilastim zaključkom za dostop do ognjišča. Odprtino, kjer se je kurilo, so poimenovali »žnūbel«.

Vse kamenje so naložili ročno. Pri delu so si roke zaščitili z rokavicami, najmanjše kamenje pa so pobrali kar z železnimi vilami. Med postavljanjem oboka apnenice so sproti zasipavali prostor med obokom. Pri delu so uporabljali tudi kladivo, saj so z njim popravili posamezne kamne, ki niso bili dobro postavljeni.

Ko je bil obok narejen, so apnenico do vrha napolnili s kamenjem. Po vrhu so zložili kamenje v kopo, ki je morala biti pravilno postavljena, da se ni pogreznila. Kot pri oboku so tudi tukaj začeli z manjšimi, končali pa z večjimi kamni.

¹⁵ S.n.

Notranjost vaplenice. Foto: Saša Miklošič.

Kurjač je zlagal kamen v apnenico, dim pa se je valil iz »šproje«. Kamenje so naložili 4 m v globino, zgoraj pa so nasipali zemljo, ki so jo najprej v jami zraven pomešali z vodo, naredili blato in z njim zamazali apnenico. Vročina »žlunder«¹⁶ tako ni uhajala ven, ampak je ostala v apnenici. Na obodu apnenice so pustili več zračnih lukenj. Tisti, ki je kuril, se je imenoval »kürec«. Ob apnenici je imel postavljeno leseno barako, kamor je shranjeval orodje, vanjo pa se je lahko zatekel tudi v primeru dežja. V baraki je imel tudi mizo in nekaj klopi za počitek in malico. Navadno so jedli prežganko, kruh, slanino in zaseko, močnik, pili so žganje ali ječmenovo kavo. Kurili so s suhimi drvimi in šibjem. Pogosto so uporabljali les, ki je ostal od pogorelih starih hiš. *»Kuriva zadostuje preko 22 do 28 metrov 80 % dolgih mehkih a suhih drv. Kolikor bolj suha so drva in kolikor manjši je*

16 Žlunder: sprijete saje kot smola. Op. avtorice.

ognjišče, toliko manj se jih porabi.«¹⁷ Drva, ki so jim ostala, in tista, ki so se sušila, so imeli v skladovnicah ob apnenici. Ker se je z njimi kurilo dan in noč, so morala biti vedno na zalogi.¹⁸ Kuril je po navadi le eden, plačali pa so mu kmetje, ki so kamen pripeljali v apnenico. Zaslužek je bil skromen, vendar so plačo dobivali vsak teden sproti in vedno v denarju.

Prostor pred kuriščem je bil ob kurjenju poln drv. Ko so spodaj zakurili, je moralo goreti 48 ur, da se je naredila žerjavica in da se je kamen razžarel. *»Če so drva dobra, se apno kuha dva dni in dve noči in naj se ostavi kurjava še le takrat, kadar je apnenec razbeljen, t. j. če je vun švigajoč plamen*

17 Naprava dobre apnenice. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 09.01.1892, letnik 50, številka 2.

18 Apno, ki je bilo žgano z drvimi, je bilo običajno boljše kakovosti, ker je vsebovalo več žvepla. Namenjeno je bilo za razne premaze na hišah, cerkvah. - Obrt, ki tone v pozabo - www.dnevnik.si/magazin/prosti-cas/81175, oktober 2013.

bel. Dokler je pa plamen rdečkast, pa apno še ni žgano. Če tedaj vemo, da je apno skoz in skoz razbeljeno, potem dobro zazidamo peč z opeko, da s tem preprečimo zračni vlak skoz apnenico, kateri kuhano apno prehitro shladi. Žgano apno naj se potem več dni hladi. Ko se je to zgodilo prične se apnenca od vzgor prazniti in je dobro kuhano apno precej gasiti, ker le tako ima vse dobre lastnosti.»¹⁹

Kdaj je bil apnenec dovolj žgan, so ugotovili po barvi ognja na vrhu apnenice. Žganje je šlo h koncu, ko je bilo vse kamenje žareče in so iz odprtih švigali plameni. Temperatura je bila takrat najvišja, okrog 1200°C. Odprtine so nato za nekaj ur zaprli, nato pa jih ponovno za 12 ur odprli, po približno 24 urah pa so apnenico začeli odkrivati. Praviloma se je hladila dva dni, poleti dalj kot jeseni ali spomladi. Ko je bilo apno žgano, so odstranili vso šaro in pometli, tako da je bil do apnenice dostop mogoč tudi z vozom. Preden so apnenico odkrili, so vzeli iz nje skozi odprtino kos apna, in če se je to v vodi stopilo, je bilo apno dovolj žgano. Bolj večji apnarji so to ugotovili kar na prvi pogled.

Po ohlajevanju apnenice, so kurišče počistili ostan- kov pepela in začeli izkopavati žgano apno. Ka- men so dali v posode drvenke in ga v istih posodah pripeljali domov, nato so nanj nalili vodo. Zaradi dodane vode se je »razpustil« in nastalo je živo apno, ki je bilo namenjeno za prodajo. Kupovali so ga okoliški kmetje, predvsem za škropljenje go- ric, vendar so mu pred tem dodali še modro galico. Preostanek apna so uporabili tudi za manjša zidar- ska dela, beljenje hiš znotraj, zunaj, gnojenje njiv. Apno so uporabljali tudi za zdravljenje živine, če je ta zbolela. Živina je apno morala polizati, saj so menili, da je to pomagalo razkrojiti strup. Shranje- vali so ga v apnenih jamah ali starih posodah.

Sklepne misli

Čas, ki ga je zahteval postopek priprave kamna, polnjenje apnenice, žganje z drvni ter končno ga- šenje, je predstavljal vsaj mesec dni trdega dela. To je bil star način pridobivanja gašenega apna, ki je še v prejšnjem stoletju predstavljal priznana do- mačo obrt. Ohranjene apnenice govorijo o zelo po- membni panogi žganja, ki pa je danes na območju Huma že izumrla. Apneničarji oziroma »vapnarji« so za žganje apna potrebovali dovolj litavskega ka- menja, drv in bližino vode²⁰. Potrebe po apnu so bile velike predvsem v gradbeništvu, za razkuže- vanje in beljenje hiš, za zdravljenje živali ipd.

O humskih kamenarih govori ohranjena ljudska pesem *Fumi sami kamenari*:²¹

Fumi sami kamenari,

Fumi sami lumpi,

lumpi, lumpi.

Fumi sami kamenari,

Joža, Franča, Tinča, Vanč,

lumpi, lumpi.

Fumi sami kamnenari,

gnes na slami, zütra v jami,

lumpi, lumpi.

Fumi sami kamenari,

Fumi sami lumpi,

lumpi, lumpi ...

20 Vodo so potrebovali predvsem zato, da so lahko pogasi- li.

21 Fumi pa vzimi rože cvetejo, str.71.

Ključne besede

Kamnolom, litavski, apnenec, kamenar, apnarstvo, apnenica, peč, Hum, žgati.

Viri, literatura

- Ciril Vnuk, 2012. Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom.
- Fūmi pa vzimi rože cvetejo, 2011. Ormož. Zbirka ljudskih pesmi s Huma in okolice.
- Krajevni leksikon Dravske banovine: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Naprava dobre apnenice. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 9.1.1892, letnik 50, številka 2.
- Ormož skozi stoletja II., 1983. Jože dr. Mlinarič, Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče ob Dravi in Miklavž do konca 18. stoletja, str. 81–93.
- Ormož in okolica, 1990. Vodnik.
- Vodnik po naravni in kulturni dediščini občine Ormož, 1998. Hum.

Spletni viri

- www.beljenje.com/index.php/postopek, oktober 2013..
- www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-YASVJ7AP/585465d2.../PDF, oktober 2013. Naprava dobre apnenice. Obrtnija. - dLib.si.
- www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-3P06ABS3/70faae37.../PDF, oktober 2013. APNARSTVO NA PRAPROTNEM V SELŠKI DOLINI Uvod ... - dLib.
- www.dnevnik.si/magazin/prosti-cas/81175, oktober 2013. Obrt, ki tone v pozabo.

Ustna vira

- Ana Ratek, rojena leta 1952, Hum pri Ormožu. Terenski zapiski Maruša Korpič Lesjak, oktober 2013.
- Ljudmila Miško, rojena 1924, Hum pri Ormožu. Terenski zapiski Maruša Korpič Lesjak, oktober 2013.

Povzetek

Za območje Huma pri Ormožu velja, da sta bila teritev kamna v kamnolomu in žganje apna v apnecah ohranjena do sredine prejšnjega stoletja. O njih nam pričajo njihovi ostanki, vendar po so danes obdani z gostim grmovjem in s travo.

Na osnovi ohranjenih ustnih virov vemo, da so se z žganjem apna ukvarjali domačini že v začetku prejšnjega stoletja, žal pa ni nobenih ohranjenih pisnih virov npr. računskih knjig, zapisov v urbarjih, iz katerih bi lahko izvedeli več zgodovinskih podatkov o apnarstvu na tem območju.

Ivan Zorjan se je rodil 24. 6. 1884 na Humu, hišna številka 2.⁹ Bil je drugorojeni sin Andreja Zorjana in Marije, roj. Golob.

Zorjani sodijo med najstarejše humske rodbine. V terezijanskem katastru je omenjen njihov prednik Mihael Zorjan, kot lastnik vinograda¹⁰, kjer so Zorjani pozneje postavili stavbo, ki je dobila hišno številko 2. Danes stoji na tem mestu Toričeva brunarica.

Šolanje je začel v dvorazredni ljudski šoli na Humu, kamor je bil vpisan istočasno s starejšim bratom Matijo, dne 4. 11. 1889.¹¹ V letih od 1899 do 1906 je obiskoval gimnazijo v Mariboru. O dijaškem času je zapis v pismu z dne 24. 6. 1959: »Če smo mi slovenski dijaki, ki smo prišli v Maribor iz podeželja govorili med seboj slovenski na ulici, smo bili pretepeni. Proti temu nam ni preostalo nič drugega, kakor da smo se organizirali v trojke. Proti našim pestem iz podeželja ni mehkužna nemška mladina mogla postaviti nič enakovrednega in od leta 1902 naprej smo že popolnoma obvladovali ulico.«¹²

Na študij medicine, na univerzi v Grazu, se je vpisal, čeprav so slovenski zdravniki absolventom gimnazije odsvetovali ta študij, ker je bil predrag, predolg in po končanem študiju niso dobili zaposlitve v domovini.¹³

Starša sta z nakupom sosednje parcele (parc. št. 673, k.o. Hum), leta 1907, bistveno povečala posestvo na Humu. Pozneje (okrog 1914) sta na tej parceli zgradila novo hišo, ki je prav tako dobila

mož.

9 Vir rojstna matična knjiga župnije Ormož, Nadškofijski arhiv Maribor.

10 Fond MTK, Landesarchiv Graz.

11 Matica dvorazredne ljudske šole na Humu, Fond OŠ Hum, Zgodovinski arhiv Ptuj.

12 V letu 1959 je dr. Ivan Zorjan na prošnjo dr. Emane Pertla zapisal nekaj pisem svojih spominov. Pisma so ohranjena v osebni fondu Eman Pertl, signatura SI_PAM/1763, Pokrajinski arhiv Maribor. **Zaradi velike zgodovinske vrednosti te spomine objavljam v celoti na koncu članka.**

13 Pismo z dne 24. 6. 1959.

hišno številko 2, saj so staro hišo na parceli št. 583 podrli.

V letih 1908 in 1909 je študent Zorjan kot volonter medicinec delal v mariborski bolnišnici. Ves čas je bil zaposlen na kirurškem oddelku, ki ga je vodil dr. Karel Thalmann (1865–1938). V tem času se je tako izuril, da ga je dr. Thalmann imenoval za svojo desno roko. Promoviral je na univerzi v Grazu 23. 12. 1911. Po končanem študiju se je želel zaposliti v mariborski bolnišnici. »Čeravno me je g. dr. Thalmann zelo čislal kot zdravnika, je bilo potem, ko sem promoviral, nemogoče, da bi dobil v svoji domovini mesto sekundarnega zdravnika, ampak sem moral iti v bolnico Bruck ob Muri, kjer sem bil nacionalno popolnoma izoliran.« V bolnišnici v Brucku/M. je moral opazovati delo kirurga primarija. Ker mu to ni ustrezalo, je službo odpovedal in se 1. 5. 1912 zaposlil kot aktivni zdravnik v avstro-ogrski vojni mornarici.¹⁴ Med prvo svetovno vojno je služil na velikih vojnih ladjah ter v letih 1917 in 1918 na soški fronti.

Poročil se je 24. 1. 1918 v Brnu s Čehinjo Marijo Tomeček, 22 let staro hčerjo Franca in Alojzije Tomeček.

14 Pismo z dne 20. 6. 1959.

15. 3. 1919 je začel stanovati na Aleksandrovi 11 (sedanja Partizanska cesta v Mariboru), kjer si je uredil zasebno ordinacijo.¹⁹

Zgodaj spomladi 1919 je v jetnišnici okrajnega sodišča v Mariboru pri mladem dekletu opazil znake, značilne za bolezen črnih koz. Po pregledu poročil je ugotovil, da se je bolezen pojavila v nekaterih krajih v okolici Maribora. Vojaške oblasti so sklenile, da s cepljenjem imunizirajo obroč okrog Maribora. Ker nemški zdravniki niso hoteli sodelovati, slovenskih pa ni bilo na voljo, je dr. Zorjan sam cepil okrog 9000 oseb. S tem ukrepom so preprečili vdor boleznim v mesto in obvarovali vojaštvo, ki so ga potrebovali za boje na severni meji.²⁰

Leta 1920 je bil obtožen detomora – sodba je bila oprostilna, saj je bil splav narejen iz zdravstvenih razlogov.

Med obema vojnama je v mestu Maribor deloval kot sanitetni referent in policijski zdravnik.²¹

Na 178. seji deželne vlade za Slovenijo, dne 24. 11. 1920, so pod šesto točko dnevnega reda ministrstvu notranjih del predlagali, da se dr. Ivan Zorjan sprejme v državno službo kot policijski zdravnik pri policijskem komisariatu v Mariboru v VIII. činovnem razredu.²² V skladu z dekretom predsedstva poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani, z dne 21. 4. 1921, je dobil stalno namestitev

Dr. Zorjan kot mlad zdravnik.²³

Kot policijski zdravnik je bil vključen v več odmevnih primerov. Zanimivo je, da se v časopisnih člankih, ki so poročali o različnih kaznivih dejanjih pogosto pojavlja skupaj s svojim soimenjekom, državnim tožilcem dr. Matejem Zorjanom.²⁴ Sklepamo lahko, da sta bila tudi dobra prijatelja, saj sta bila enako stara in iz sosednjih vasi, oba sta študirala v Gradcu in isto leto promovirala. Ko se je začela II. svetovna vojna, sta stanovala v isti ulici. Prav tako, so nekateri poznejši sodelavci in raziskovalci menili, da sta brata, vendar po mojih

19 Fond Domovinska kartoteka mesta Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor.

20 Pismo z dne 8. 6. 1959.

21 E. Pertl, Razvoj zdravstva v Mariboru, ČZN št. 1, 1986.

22 Zapisnik 178. seje deželne vlade za Slovenijo, Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, Peter Ribnikar, Ljubljana, 2002.

23 Nekatere slike so zasebna last ge. Rosvite Zorjan in zahvaljujem se ji za sodelovanje pri nastajanju članka.

24 Dr. Matej Zorjan, sodnik, državni tožilec. Rojen 18. 2. 1884 v Šalovcih 24, pravo študiral v Gradcu, promoviral 1911, sodni izpit naredil v Gradcu 1. 1913. Od leta 1910 dalje je služboval kot praktikant v Mariboru, -1910 kot absolvent, 1911 kot avskultant (sodniški pripravnik), 1915 postal sodnik, 1918–1920 je bil v italijanskem ujetništvu, 1920 postal okrajni sodnik, 1922 je bil imenovan za namestnika državnega pravdnika, 1934 je postal državni tožilec v Mariboru, 1941–1945 ni bil zaposlen, 1945 zaprosil za upokožitev, 1946 je bil upokožen, umrl leta 1967.

raziskavah nista niti oddaljena sorodnika.

Mariborski socialistični list Enakost je sredi avgusta 1921 objavil članek o slabih razmerah v policijskih zaporih v Mariboru. Policijski komisariat je zato čez tri dni poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani poslal poročilo dr. Ivana Zorjana, policijskega zdravnika, o stanju v zaporih. Vse navedbe časnika je zavrnil.²⁵

Društvo Združenje nemških visokošolcev je dne 18. 4. 1925 zvečer v Mariboru pripravilo dovoljeno srečanje svojih članov. Takoj po začetku srečanja so v gostilno Halbwidl v Jurčičevi ulici prišli člani mariborske Orjune in zahtevali, naj prireditev takoj prekinejo. Prišlo je do prepira in prerivanja, zato je posredovala varnostna straža iz bližnje stražnice št. 1. Ugotovili so, da je bilo pet ljudi lažje ranjenih, kar je potrdil tudi policijski zdravnik dr. Ivan Zorjan.²⁶

Častnik Jutro je 3. 11. 1926 objavil članek z naslovom »Grozen zločin v Studencih pri Mariboru«. Dan prej se je po Mariboru razvedelo, da so z zevajočo rano na vratu našli mrtvega zidarskega pomočnika Ivana Karnerja, umora so sumili ženo Terezo. Truplo je bilo obducirano, v komisiji so bili državni pravdnik dr. Jančič, sodni svetnik Trauner ter sodna zdravnika dr. Jurečko in dr. Zorjan; sledila je preiskava o krivdi Tereze Karner.

Leta 1929 je kot zdravnik sodeloval pri obdukciji Đure Đakovića – enega od ustanoviteljev KPJ. Đuro Đaković je bil kot nasprotnik šestojanuarske diktature aretiran v Zagrebu, nato odveden na slovensko-avstrijsko mejo in bil tam ubit med insceniranim begom. Dr. Zorjan je med obdukcijo ugotovil, da je bil ubit od spredaj in da je imel več zlomljenih udov.²⁷

S Heleno Verhovc je imel v začetku tridesetih let večletno razmerje v katerem se je 2. 9. 1931 rodil nezakonski sin Ivo,²⁸ ki je živel z očetom.

V Vodniku po Mariboru iz leta 1932 najdemo dr. Zorjana naštetega med zdravniki, takrat je bil sreški sanitetni referent s pisarno v Velikem županstvu policijski zdravnik. Privatno ordinacijo je imel na Aleksandrovi 11, odprta je bila od 9.30 do 10.00 in od 14.00 do 16.00.²⁹ V tem času je že urejal ordinacijo v dvonadstropni hiši z vrtom v Maistrovi 5, ki jo je kupil 21. 11. 1931.

25 P. Čelik, Slovenski stražniki 1918–1941, str. 262, Ljubljana, 2002.

26 P. Čelik, Slovenski stražniki 1918–1941, str. 148, Ljubljana, 2002.

27 Tednik, 22. 12. 1961.

28 Ivo Zorjan (1931–1995), višji zdravstveni tehnik, bil zaposlen v Domu upokojujencev Danice Vogrinec, osmrtnica Večer, 1. 2. 1995.

29 Vodnik po Mariboru: Kulturna, tujsko-prometna in gospodarska slika mesta in pokrajine; kulturno-gospodarski pregled Celja in Ljubljane=(Führer durch Maribor) / [napisala Franjo Baš in Božidar Gajšek]; uredil Reform-Reklam-Bureau Guido Zupan, Ljubljana, 1932.

*Zgradba v Maistrovi 5, danes sedež Andragoškega zavoda
Maribor.³⁰*

Oče Andrej Zorjan je umrl 10. 5. 1933³¹, zapuščinske zadeve so dediči reševali naslednja leta. 6. 7. 1936 je dr. Zorjan na podlagi prisojila vpisal lastniško pravico za posest na Humu v zemljiško knjigo.³²

Po Velikem adresarju iz l. 1935 je skupaj s sinom Ivom že bil na Maistrovi 5, kjer si je uredil novo ordinacijo. Pri njem sta bila zaposlena tudi hišna pomočnica in upravitelj stavbe.³³

Leta 1938 je postal višji sanitetni svetnik.³⁴

Po začetku okupacije 1941 so ga Nemci pričakali pred garažo, da jim izroči ključe od hiše in avtomobila. Določen je bil za izselitev, zato so ga zaprli v Meljsko kasarno, nato so ga prepeljali v Rajhenburg, dokončno so ga izselili v Velika Trojstva v bližini Bjelovarja na Hrvaškem.

Dr. Zorjan s sinom Ivom okrog leta 1935.

30 <http://www.azm-lu.si/fotogalerija/category/40-zgodovina>.

31 Zapisnik duš Župnije Ormož, 1914, Župnija Ormož.

32 Zemljiška knjiga Ormož, Katastrska občina Hum, Okrajno sodišče v Ormožu.

33 Veliki adresar Maribora, Celja, Ptuja in občin bivše mariborske oblasti, Maribor, 1935.

34 Glej opombo 22.

V NOV se je 21. 5. 1942 priključil skupaj s sinom Ivom. Sin Ivo je bil kurir, dr. Zorjan pa je postal upravnik okrožne bolnišnice v Bjelovarju. 15. 1. 1945 so ga ujeli ustaši, vendar mu je pred koncem vojne uspelo pobegniti. Ob osvoboditvi je še nekaj časa deloval v Bjelovarju, nato se je vrnil v Maribor, kjer ga je pričakala prazna hiša.³⁵

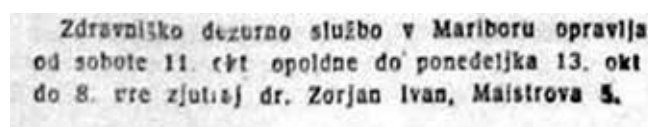
Tako je ob vrnitvi, dne 25. 7. 1945, pisal materi: »Ljuba mati! Naznanjam Vam, da sem se po štirih letih vrnil živ in zdrav v Maribor. Prišel bi Vas obiskat, ali moram sedaj spet svoje stvari, ki so mi bile na vse strani razvlečene, skupaj spravljati, da bodem mogel spet vsaj za silo živeti... Moj (sin Ivo, op.avt.) je sedaj že velik in vedno govori, da ob prvi priliki pride Vas obiskati. Mogoče pride v nedeljo s stricem. Lepo Vas pozdravljam Vaš sin dr. Ivan Zorjan.«³⁶

Med predmeti, ki so mu jih Nemci odvzeli, so bili: osebni avtomobil Chrysler, letnik 1936 CZ, dvoje koles, kompletna jedilnica, sprejemni salon, kuhinjsko pohištvo, posoda, posteljnina, perilo, obleke, čevlji, gotovina, vrednostni papirji, kompletna ordinacijska soba, pohištvo in instrumenti, mikroskop, kompletna aparaturna za preiskavo krvi, šivalni stroj, daljnogled, perzijske preproge...

Do začetka II. svetovne vojne je pridobil precejšen ugled in tudi materialno je bil dobro stoječ. Okrajna komisija za vojno škodo v Mariboru je njegovo vojno škodo ocenila na skupno 1.845.000 din – za primerjavo – vojna škoda državnega tožilca dr. Mateja Zorjana na Maistrovi 10 je bila ocenjena na 70.090 din.³⁷

Po vrnitvi v Maribor je bil zaposlen kot honorarni železniški zdravnik, zasebne prakse pa ni imel prijavljene. V časopisu Vestnik je v letih 1946/47 več oglasov, ki obveščajo, da je dežurno zdravniško

službo opravljal na Maistrovi 5, in sicer od sobote opoldan do ponedeljka zjutraj.

Zadnji oglas v časopisu Vestnik, 10. 10. 1947.

Policija ga je na podlagi prijave začela nadzorovati in ga 14. 10. 1947 zalotila pri opravljanju splava. Na podlagi pričevanj so ga v začetku leta 1948 na Okrajnem sodišču v Mariboru obsodili na 15 let zapora, izgubo političnih pravic za 4 leta, na trajno prepoved opravljanja zdravniškega poklica in zaplenbo celotnega premoženja.

Na nesorazmerno visoko obsodbo se je v naslednjih dneh pritožil na Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani, vendar je vrhovno sodišče pritožbo v celoti zavrnilo. Kazen je prestajal v Kazensko popoljševalnem zavodu v Mariboru.

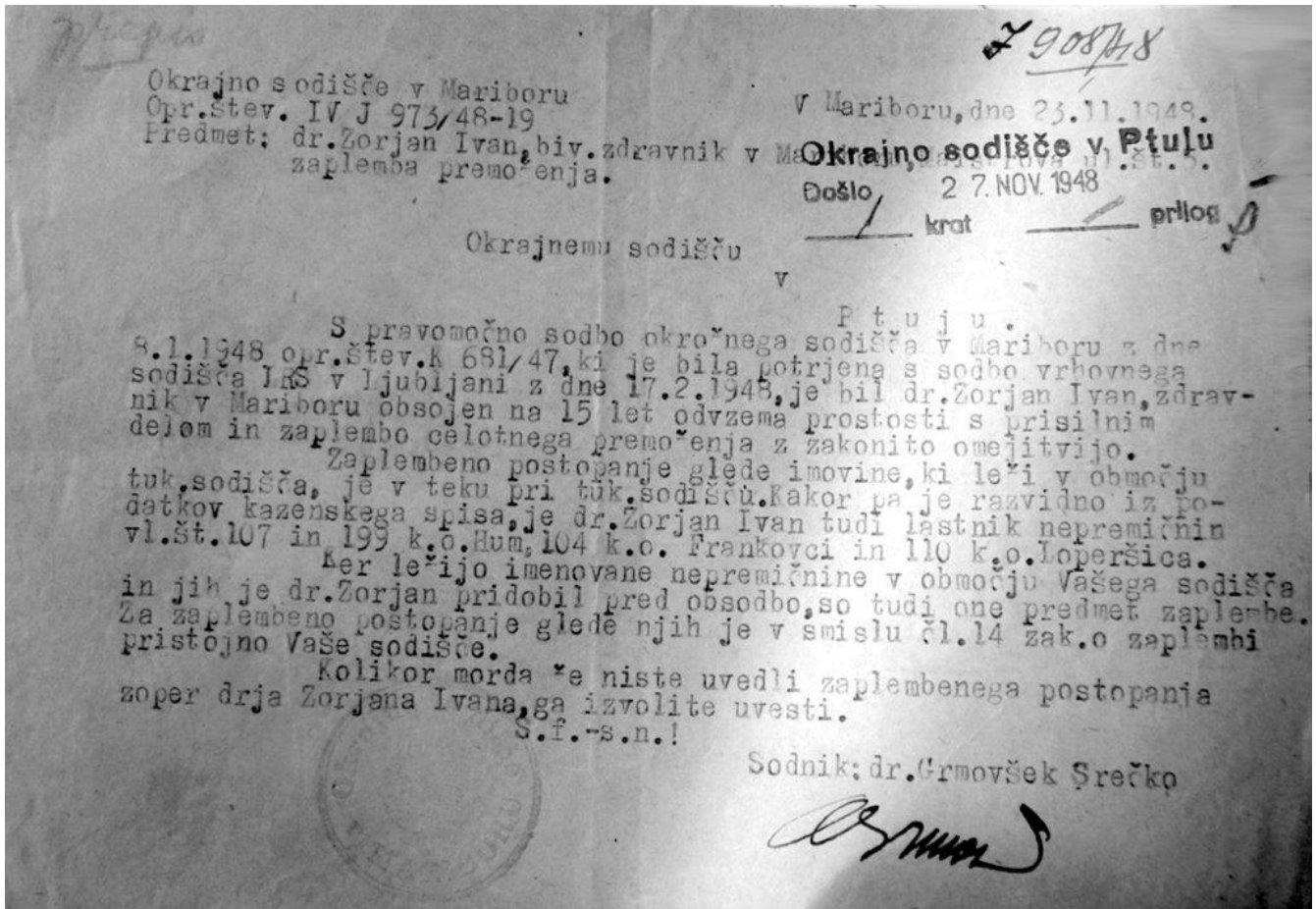
Med zaplenjenim premoženjem je bila tudi hiša št. 2 na Humu. V času zaplenbe je bila stara 34 let, bila je zidana in krita z opeko, med prostori so bile veža z betonskim podom ter shramba, kuhinja in desna soba, kjer so bila tla iz zbite ilovice, v levi sobi so bila lesena tla. Med gospodarskimi poslopi sta v zaplembnem spisu omenjena hlev za dve glavi živine in svinjak s tremi oddelki. Hiša je postala del splošnega ljudskega premoženja, v njej pa sta že od leta 1931 imela zakonca Podgorelec do smrtne stanovanjsko pravico. Na tem mestu danes po kupni oziroma menjalni pogodbi živita družini Lesjak in Sever. S preštevilčenjem hiš po letu 1954 je to hišna številka 5, Hum.

Na parceli 583 k.o. Hum, kjer je prvotno stala rojstna hiša dr. Zorjana, je ob zaplembi določene pravice užival agrarni interesent Blaž Loparnik. Pozneje, v času agrarne reforme, se je na tej parceli v zemljiško knjigo vknjižila lastninska pravica na

35 Glej opombo 27.

36 Fond krajevni ljudski odbor Kog (1945–1952), Zgodovinski arhiv Ptuj.

37 Fond Okrajne komisije za vojno škodo Maribor (1945–1946), Pokrajinski arhiv Maribor.

Primer dokumenta iz zaplembnega spisa

dr. Ivana Zorjana.³⁹

Blaža Loparnika in Otilijo, roj. Šnajder. Po kupni pogodbi iz leta 1985 postaneta lastnika Martin in Amalija Torič iz Frankovcev.³⁸

Zaplenjena vrednost vseh nepremičnin dr. Zorjana, ki so sodile pod Okrajno sodišče Ptuj, je brez odbitkov znašala 159.236 din, kar je manj kot 1/10 vrednosti njegovih mariborskih lastnin.

Po treh letih so ga odpustili iz zapora. Spet je lahko opravljal zdravniško službo, zaplenjenega premoženja pa država ni vrnila, ne njemu in ne dedičem.

Mnenje njegove snahe ge. Vide Zorjan je, da je bil celoten proces zrežiran z namenom, da so si sodelavci Udbe lahko pridobili materialno korist. Neznana ženska, ki ji je odpravljala plod, ko so ga prijeli, naj bi bila hči udbovca. Dolgo ga je nago-varjala, preden je pristal. K temu bi dodal, da so na procesu pričale samo posredne priče, ključna – torej ženska, ki ji je opravil splav, pa ni pričala.

V letih po vrnitvi na svobodo je najprej živel v Radencih, nato je leta 1953 dobil službo v Splošni ambulanti Ivanjkovci.⁴⁰ Ordinacija je bila v bivši Petovarjevi hiši v prvem nadstropju. Stavbe so sedaj last podjetja P&F Jeruzalem Ormož, d.o.o., v sosednjem gospodarskem poslopju je urejena trsnica.

39 Fond Okrajno sodišče Ptuj – zaplembe, Zgodovinski arhiv Ptuj.

40 Ustno pričevanje ge. Vide (Rosvite) Zorjan, dne 9. 2. 2013.

38 Glej opombo 32.

Ptujski tednik je januarja 1957 poročal o velikih obremenitvah zdravnikov na ormoškem področju in potrebi po povečanju števila zdravnikov, predvsem pa medicinskih sester. Tako je leta 1956 pri dr. Zorjanu v Splošni ambulanti Ivanjkovci poiskalo pomoč kar 5479 ljudi.⁴¹

Maja 1959 se je nanj z dopisom obrnil raziskovalec zgodovine medicine primarij dr. Eman Pertl in ga prosil za podatke o nekaterih zdravnikih, predvsem pa za podatke o razmerah v obdobju od 1913 do 1918 v mariborski bolnišnici, s posebnim ozirom na narodnostno razpoloženje nemških zdravnikov do slovenskih uslužbencev, posebno zdravnikov. Dr. Zorjan se je razveselil, da so se ga spomnili, in mu je rad ustregel ter napisal na koncu tega članka objavljena pisma – poročila.

Decembra 1961 o njem poročata častnika Tednik in Večer, saj je slavil 50-letnico svojega delovanja. Med drugim je omenjeno, da je med prebivalci zelo priljubljen in ga po navadi kličejo »naš očka doktor«. Letno je še vedno opravil 7 do 8 tisoč zdravniških pregledov.⁴²

V Ivanjkovcih sta bili njegovi medicinski sestri od 1956 do 1961 ga. Milica Bombek, nato pa od 1961 do njegove smrti ga. Marica Trstenjak.

Ga. Marica Trstenjak o njem pravi, da je bil dobričina, a da je dosti kadil. Za moške je imel vedno pripravljen nasvet: »Če je škatlica v redu, se šibica vžge.«

Dr. Zorjan – strasten kadilec.

Med pogovori ji je omenjal tudi svojo vilo v Mariboru, kjer je nekoč imel ordinacijo. Ga. Marica Trstenjak se je dodatno izobraževala na seminarjih prav v njegovi nekdanji vili, tako jo je prosil, naj pogleda, ali je v dvorani še vedno njegov lestenec.⁴³

»Naš očka doktor« pri pregledu male pacientke v Ivanjkovcih.

41 Ptujski tednik, št. 8, 1. 3. 1957.

42 Glej opombo 27.

43 Ustno pričevanje ge. Marice Trstenjak, januar 2013.

Mladina na sistematskem pregledu v Ivanjkovcih.

24. 8. 1961

Spoštovani gosp. Primarij!

Vaš cenjen pismo dobespežil. Z veseljem
brdem uskegel Vaši prošnji in bom močnikaj
zanimivega, kar datus in mltkomu več znano
naroen anene, Vašemu kvalvednemu delu
doprinesel.

V pretek dne 27. 1. m. Vas namučavam obiskati
zaradi konzultativnega pregleda pri pacijentke
v dermatološkem odenu. Upam, da Vas bom našel in
prosim, da mi to nadlegovanje oprotite.

Zdravne pozdrave mladi B. Loupina Jom.

Pisni odgovor dr. Pertlu, 24.12.1961.⁴⁴

Dr. Eman Pertl se ga je ponovno spomnil leta 1961, ko je že zbiral podatke za članek Zdravstvo med Muro in Dravo, ki je izšel šele leta 1968 v zborniku Svet med Muro in Dravo. Dr. Ivan Zorjan mu je pisno obljubil sodelovanje: »Z veseljem bom ustregel Vaši prošnji in bom marsikaj zanimivega, kar danes ni nikomur več znano razen meni, Vašemu hvalevrednemu delu doprinesel.«

Oktober 1962 ga je dr. Pertl spet prosil, če je morda le kaj pripravil. Na žalost je dr. Zorjan v tem času že bolehal in je s sestavljanjem zdravstvenega gradiva odlašal. Prestajal je težke operacije in umrl za rakom 31. 10. 1963 v ptujski bolnišnici.

Objava smrti dr. Zorjana v Tedniku, 8. 11. 1963.

Svojci so primarija dr. Pertla prosili, da bi imel govor na pogrebu, ki je bil v nedeljo 3. 11. 1963, vendar se je opravičil, češ da mora odpotovati, da pa se ga bo spomnil v neki publikaciji, kjer bo omenil vse, kar je pokojni prispeval k zgodovini medicine. V pismu neznanemu uredniku dne 14. 11. 1963 je dr. Pertl zapisal: »Pokojni dr. Ivan Zorjan mi je storil veliko uslugo, ko mi je pred štirimi leti izročil svoje zapiske, ker bi sicer bilo obdobje od 1900 do 1919 prazno. Tako pa imamo vsaj nekaj vpogled, kakšno je bilo takrat razpoloženje, posebno pa politično vzdušje, ki je v Mariboru trajalo skoraj eno

stoletje dlje kot v Ljubljani, saj je bila že Prešernova Ljubljana tako rekoč slovenska, Maribor pa je še sedaj tako rekoč nezanesljiv. In še to! V opombi sem napisal, da naj bo ta prispevek obenem tudi v spomin na dr. Ivana Zorjana, ki je umrl 31.10. 1963. Posebnega nekrologa zanj ne kaže pisati, ker je imel zadnja leta vse polno raznih konflikto, bil je tudi kaznovan in v zaporu zaradi zdravniškoetičnih prekrškov itd. Zanj sedem let se je sicer rehabilitiral s svojim marljivim delom prav do zadnjih dni svojega življenja, vendar menim, da je spričo vsega tak spominek še najboljši – če se seveda, tovariš urednik s tem strinjate!«

Dr. Pertl je obljubo svojcem držal in leta 1977 začel pripravljati poglavje o dr. Ivanu Zorjanu, ki je izšlo v članku »Prvi slovenski zdravniki v Mariboru«.⁴⁵

Dr. Ivana Zorjana so pokopali na starem ptujskem pokopališču v bližini Lackovega spomenika. Pokopališče bodo kmalu preuredili v spominski park, vendar nagrobnika na grobu zdaj ni več, ker je bil umaknjen.

45 Glej opombo 12.

Pismo, poslano 1. junija 1959

Prispevek k zgodovini splošne bolnice v Mariboru

Dr. Ivan Zorjan, rojen 24. 6. 1884, Hum pri Ormožu, okraj Maribor; promoviral 23. 12. 1911 na univerzi v Grazu.

Jaz sem deloval v mariborski bolnici v letih 1908 in 1902 (pravilno 1909, op. avtorja) kot volonter, brez plače, toda imel sem v starem delu stavbe nad portirjem opremljeno stanovanje, 2 sobi in celotno oskrbo. Celi čas sem bil na kirurškem oddelku. Ker sem stanoval v bolnici, sem bil tako rekoč večni dežurni. Šef kirurškega oddelka je bil dr. Thalman; Nemeč, ki je slovel kot kirurg v takratnem pomenu besede daleč naokrog. I. 1909 je prišel na oddelek dr. Drasch Vincenc kot sekundarni zdravnik, rojen Nemeč. Tu je ostal po I. svetovni vojni kot železniški zdravnik, zelo priljubljen; železničarji so mu na pokopališču postavili iz hvaležnosti lep spomenik. V tem času je še, toda kratek čas, prihajal v bolnico dr. Grubitsch, sin mariborskega trgovca, tudi Nemeč. Bolehal je na progresivni paralizi, ter se je moral kmalu spet vrniti v bolnico za duševne bolezni.

Na internem oddelku je bil I. 1908 primarij dr. Maly rodom menda Čeh. Bil je že v visoki častiljivi starosti. On je priporočal, da se je mene sprejelo v bolnico kot volonterja, čeravno sem bil še iz gimnazijskih let znan kot zaveden Slovenec. Zaradi visoke starosti je šel v pokoj, za njim je postal primarij internega oddelka dr. Filafaro. Zraven njega je bil na tem oddelku kot II. zdravnik dr. Lichem, rojen Nemeč.

Upravitelj te bolnice je bil Zwirn, brat še živečega podpolkovnika g. Zwirna, v pokoju, živečega v Mariboru. Upravitelj Zwirn je bil rodom Slovenec, na znotraj Slovenec, na zunaj pa, kakor mi je takrat sam izjavil »kozmozpolit«. Zelo si je prizadeval, da bi prišel v to bolnico, četudi na podrejeni položaj, kak zdravnik Slovenec. To pa je bilo absolutno ne-

mogoče. Čeravno me je g. dr. Thalman zelo čislal kot zdravnika, je bilo potem, ko sem promoviral, nemogoče, da bi dobil v svoji domovini mesto sekundarnega zdravnika, ampak sem moral iti v bolnico Bruck ob Muri, kjer sem bil nacionalno popolnoma izoliran.

Strežno osebje, to je bolničarke i.t.d., so tvorile takozvane usmiljene sestre, razen ene vse Slovenke. Kirurškemu oddelku je bil takrat priključen tudi oddelek za kožne in spolne bolezni. Za moške bolnike je bil bolničar Slovenec.

V upravni pisarni so bili poleg g. Zwirna sami Slovenci kot uradniki, kar se je bilo zahvaliti ravno g. Zwirnu.

V nacionalnem oziru je bil dr. Thalman sicer Nemeč, toda ni bil šovinist. Čeravno sam ni znal slovenski se je le redkokdaj bolj osorno obregnil ob kakega bolnika Slovenca, ki ni znal nemški. Mogoče meni na ljubo ali pa je to bil sploh njegov princip, se ni posluževal pri kajenju vžigalic, ki jih je izdajal Deutscher Schulverein in Südmark, temveč je rabil izključno vžigalice državnega monopola, ki so bile nevtralne.

Nemško naduti ostali zdravniki dr. Filafar, dr. Lichem in dr. Drasch so ga zaradi tega zafrkavali, podtaknili so mu vžigalice D. Schulverein in Südmark, on pa jih je vrgel proč. S tem je ob jednom povedano, da so bili dr. Filafar, dr. Lichem in dr. Drasch nemški šoviniisti, kar je pozneje ob izbruhu I. svetovne vojne prišlo zelo do škode za Slovence. Večina Slovencev je morala četudi bolna in pohabljenjena na razne fronte, medtem ko so bili mariborski in okoliški Nemci ravno od teh zdravnikov spoznani kot za fronto nesposobni. Med I. svetovno vojno je še prišel kot sekundarni zdravnik v mariborsko bolnico dr. Taufar, Nemeč in kot tak od vseh zdravnikov največji šovinist.

Med I. svetovno vojno je ostal dr. Thalman v nacionalnem oziru takšen, kakor je bil vedno, to je, ni

postal nemški šovinist. Že prej znan kot kvartalni alkoholik je sedaj še bolj iskal utehe v alkoholu. Meseca decembra 1918 sem bil komandant kirurške vojne bolnice v Mariboru in kot kirurg mi je bil dodeljen dr. Thalman. Bil je zaradi razpada Avstrije in izgube Maribora za malo državo Avstrijo duševno tako deprimiran, da mu nisem mogel zaupati težko ranjenih iz bojev na Koroškem in ga že po nekaj dneh odpustil iz te službe.

Znano je, da so bili mariborski Nemci ob začetku I. svetovne vojne sigurni zmage centralnih sil, naštetih zdravnikov Nemci niso bili izvzeti. Njihov nemški šovinizen je še porastel zlasti še zato, ker so najmanj računali s tem, da bi Spodnja Štajerska ali pa vsaj Maribor z okolico pripadal Jugoslaviji. Zaradi tega so se dr. Filafer, dr. Lichem in dr. Taufar izselili šele po daljšem času v novo nastalo Avstrijo. Pred I. svetovno vojno se v Mariboru ni mogel naseliti noben zdravnik Slovenec, edino pokojni dr. Toršič je to riskiral. Njegove diagnoze in njegov način zdravljenja so nemški zdravniki spričo bolnikov tako nekolegialno kritizirali, da mu je bila eksistenca v Mariboru skrajno otežkočena. Po I. svetovni vojni je ostal večji del nemških zdravnikov še nadalje v Mariboru. Nikdo jih tudi ne preganjal.

V spomladi l. 1919 je v okolici Maribora nastala večja epidemija črnih koz. Nas slovenskih zdravnikov je bilo zelo malo. Nismo skoro bili v stanju, da bi epidemijo obvladali, trebalo pa je mesto Maribor že zaradi vojaštva proti temu zaščititi. Kljub moji vojaški službi sem prevzel nalogo kot epidemijski zdravnik. Od deželne vlade v Ljubljani sem bil pooblaščen, da naprosim nemške kolege za pomoč. Toda vsak je imel kak izgovor, največ, da je bolan, medtem pa je celi dan švigal po mestu po privatni praksi. Ko sem cepil sam v okolici Maribora čez 9000 oseb proti črnim kozam, obiskal sem vse okužene hiše in posrečilo se nam je to epidemijo zatreti. Zakaj so bili nemški zdravniki in Nemci sploh takšni?! Želeli in upali so, da bode Maribor z

okolico in Sp. Štajerska na tak ali drugi način pripadel končno le še Avstriji. To so potem dokazali dogodki leta 1941.

O kolegu dr. Vladimiru Vrečko žal ne morem navesti zaželenih podatkov. On je študiral 2 leti za menoj, promoviral je torej za menoj potem, ko sem jaz bil že daleč stran od Maribora. Vem samo to, da je on kmalu po končani I. svetovni vojni prevzel službo okrajnega zdravnika v Ptujju. V Mariboru pa še živi žena njegovega brata dr. Frica Vrečka, ki je pred kratkim umrl. Stanuje pa Gregorčičeva ulica 12 ali 14.

Ivanjkovci, dne 1. 6. 1959

S spoštovanjem udani
dr. Zorjan Ivan

Zdravstvena postaja Ivanjkovci

Pismo poslano 8. 6. 1959

Epidemija črnih koz v okolici Maribora leta 1919

Kakor sem že v prejšnjem spisu omenil, sem bil od 10. 12. 1918, ko sem se vrnil iz vojne v Maribor komandant kirurške vojne bolnice v Mariboru. Zraven tega sem moral prevzeti zdravniško službo v raznih drugih ustanovah. Kontrolirati sem moral zdravniško delo nad okrajnim zdravnikom dr. Mauczka, Nemcu, rodod najbrž Slovak, ki je ostal okrajni zdravnik še nekaj časa po končani I. svetovni vojni. Zaradi političnih pripornikov v jetišnici marib. okrožnega sodišča je bilo potrebno, da prevzame zdravniško službo zdravnik Slovenec, prej je to službo opravljal dr. Leonhard, ki je to službo skrajno nerad izročil meni, seveda ker je on tvoril zvezo med priporniki Nemci in zunanjim nemškim svetom v Mariboru in daljni okolici. Tudi zdravniško službo v moški kaznilnici mi je moral izročiti. Dr. Leonhard je tako ostal samo še mestni

zdravnik (mestni fizik), toda to njegovo službo sem moral kot vojaški zdravnik nadzorovati. Vse to mogoče zgleda, da sem jaz kopicil zdravniške službe zaradi zaslužka, vendar te službe niso bile plačane.

Nekega dne zgodnje spomladi 1919 so orožniki privedli v jetništvo okr. sodišča v Mariboru neko mlado dekle pod sumom umora svoje matere z zastrupitvijo. Nekje pri Sv. Križu nad Mariborom je umrla pod sumljivimi znaki neka kmetica. Odrejena mi je bila sodna obdukcija, ki sta jo izvršila dr. Zakrajšek in dr. Franz Ferdinand, ki sta na mrliči videla sumljive pege ter iz tega sklepala, da je bila ta ženska zastrupljena. Po predpisih sta odvzela razne organe mrliču zaradi kemične analize v Ljubljani. Ti deli trupla so v steklenicah ležali shranjeni v kleti jetnišnice že kake 4 dni. Tedaj pa mi ob prihodu v jetnišnico javi jetniški paznik, da je neka mlada pripornica zbolela na sumljivih pegah po celem telesu. Ob takojšnjem pregledu sem ugotovil epidemijo črnih koz pri tem dekletu, javil to predsedstvu okrož. sodišča, ki je seveda takoj ukinilo pripor in moj predlog, da se jo takoj odda v splošno bolnico v Maribor, odobrilo. V kleti shranjene organe od »zastrupljene« njene matere pa smo hitro uničili. To je bil začetek takratne epidemije črnih koz. Da bi bil naveden primer sporadičen, se mi je zdelo neverjetno. Vsled tega sem se podal v pisarno tedanjega okrajnega zdravnika dr. Mauczka brskat po dospeli pošti. Med poročili občinskih uradov iz okolice Maribora sem res našel nejasna poročila, da vlada v številnih hišah med Sv. Petrom in Vurberkom neka bolezen in da vsi stanovalci ležijo. Ista poročila so prišla še iz Sv. Lenarta v Slov. goricah in iz Poljčan. Nato sem se odpravil peš (takrat ni bilo govora o motornih vozilih) v navedene kraje ter ugotovil v številnih hišah na levem bregu Drave, v Ciglenicah, Dupleku, Sv. Martinu, zunaj trga Sv. Lenart v Slovenskih goricah in zunaj Poljčan številne bolnike na črnih kozah. V nekaterih hišah je vse ležalo, nekateri so že umrli, predno se je kaj javilo. Okrajni zdravnik dr. Mauczka je bil

debelušen in vsled tega neprožen. On osebno na terenu ni mogel opraviti ničesar, zaradi politične negotovosti, kam bode prišel Maribor in okolica tudi ni imel volje. Bil mi je zelo hvaležen, da sem mu prišel v pomoč. Kaj sedaj storiti?

Nam vojaškim oblastem je sedaj šlo za to, da obvarujemo mesto Maribor in naše vojaštvo, ki smo ga rabili na zasedenem Koroškem pred to epidemijo. Sklenili smo, da imuniziramo okrog Maribora en obroč proti tej epidemiji s cepljenjem. To delo sem moral opraviti sam, ker so bili redki slovenski zdravniki drugje razporejeni, nemški zdravniki pa nam niso hoteli pomagati. Predlagal sem deželni vladi v Ljubljani, da vse nemške zdravnike izžene, toda ni pristala na to, ker politična situacija glede Maribora še ni bila jasna. Deželna vlada v Ljubljani nam je celo svetovala, da naj bodemo napram Nemcem sploh zelo prizanesljivi. No, to smo tudi bili, nikdo se ni mogel pritožiti. Ne samo to. V Avstriji je bil strašen glad, posebno na Dunaju. Mi pa smo si v pogledu prehrane že dobro opomogli. In sedaj so dobili ravno mariborski Nemci največ izvoznških dovoljenj, da smo lahko pomagali prehraniti avstrijsko prebivalstvo.

Toda kaj smo napravili proti navedeni epidemiji? Vseh bolnikov marib. bolnica ni mogla sprejeti. Morali smo jih prisiliti na njih domovih pod hišno izolacijo. Še ne okuženo prebivalstvo, staro in mlado sem cepil (skupaj čez 9000). V takratnih skrajno neurejenih razmerah smo bili samo na sebe navezani. Pri zatiranju epidemije je imel velike zasluge takratni okrajni poglavar (prvi v Jugoslaviji) okraja Maribor g. Lanjšič, ki je dal vsa sredstva na razpolago, pomagal organizirati cepljenja i.t.d. Imel je ogromno dela, tako da me je lahko sprejel na referat o tej zadevi šele okrog polnoči. Z nasveti pa je pomagal tudi docent dr. Matko.

Pri zasledovanju te epidemije sem lahko ugotovil, da je bil kontakt med slučajem pri Sv. Križu in okolico Dupleka, od tukaj pa med Duplekom in

Lenartom v Slovenskih goricah. Kako je prišla ta epidemija še v okolico Poljčan, nisem mogel ugotoviti. Da pa se je ta epidemija sploh pojavila ob naši severni meji, se je moglo razlagati iz takratnih razmer, ko je vojaštvo prihajalo iz raznih front in potovalo skozi Maribor na sever in na vzhod, vojni ujetniki pa so se vračali iz Rusije.

Vseh ugotovljenih živih slučajev črnih koz sem ugotovil 38. Koliko pa jih je že prej umrlo, nisem mogel ugotoviti.

Nadzorstvo nad okuženimi hišami je imelo: 1. župani takratnih majhnih občin, ki so poznali vsako hišo in vsakega človeka v svojem območju, ter 2. šolski upravitelji nad šolsko mladino. Bilo je razveseljivo gledati vnemo in natančnost vseh teh činiteljev pri zatiranju te kuge.

Uspeh vsega tega dela je bil popoln ter je bila ta epidemija v kratkem času popolnoma zatrta.

Ivanjkovci, dne 8. 6. 1959

dr. Zorjan Ivan

Pismo poslano 10. 6. 1959

Razni podatki o naslednjih imenovanih zdravnikih

1. Kje je bil rojen dr. Drasch in kdaj je promoviral, ne vem. Izhajal pa je iz Srednje Štajerske, imenoval mi je takrat tudi kraj rojstva, toda tega se več ne spominjam. Bil je precej starejši od mene.

2. Dr. Assman Hansa sem že poznal kot študenta medicine. Tudi on je izhajal od nekje na Srednjem Štajerskem. Promoviran je bil leto pred menoj, ker je bil 1. letnik starejši, in to v Grazu. Bil je zelo priden kot študent, izhajati je moral od revnih staršev. Leta 1909 je bil tudi on skupaj z umrlim dr. Hugo

Robičem volonter na internem oddelku mariborske bolnice. Kedaj je bil rojen ne vem. V Mariboru se je tako udomačil, da je po diplomi ostal v Mariboru in imel privatno ordinacijo v Vetrinjski ulici. Istočasno je bil volonter na internem oddelku še neki Schischek (Žižek) doma iz Pivola nad Hočami. Tudi on je bil zelo marljiv, moral je izhajati iz zelo revne hiše, ker je sprva hodil istočasno kot jaz v gimnazijo v Mariboru ter prihajal v šolo s pohorskimi coklami. Kot medicinec je imel vojaško štipendijo ter je najbrž kot vojaški zdravnik zgubil življenje v I. svetovni vojni, ker bi ga sicer po tej vojni moral videti.

3. Dr. Taufar Valter je bil istotako l. 1909 volonter na kir. oddelku marib. bolnice, po promociji pa se je nastanil v Mariboru kot zdravnik. Poročil se je s hčerko kavarnarja v Gosposki ulici, kjer je sedaj bife »Soča«. V isti hiši v I. nadstropju je imel privatno ordinacijo. Promoviral je v Grazu, izhajal pa je iz okolice Graza. Bil je starejši letnik kot jaz, promoviral pa je malo pred menoj, ali pa malo za menoj. Pri izpitu iz ophthalmologije je gledal z očesnim ogledalom oko, katerega bolnik ni imel več, nosil pa je stekleni očesni vložek. Vkljub temu pa je videl vse patološke spremembe, ki so bile v očesu še ohranjenega očesa in je to profesorju gladko v obraz zdrdral. Dr. Taufar si je lahko plačal pred izpitom kurz pri asistentu in ta mu je povedal vse o očesnih bolnikih, ki so bili tisti dan prišli na vrsto. Profesor je seveda videl, da gleda v oko, ki ga ni bilo, vprašal ga je, če on res vse to tako natanko vidi. » Da je rekel dr. Taufar vse to natanko vidim«, nakar je profesor pristopil k bolniku, mu vzela stekleno protezo ter jo smeje pokazal Tauferju z besedami: » Pridite čez pol leta ponovno k izpitu.« Vse to navajam malo za smeh.

4. O dr. Urbanek ml. ne vem drugo, kot to, da je on bil v VIII. razr. gimnazije v Mariboru, ko sem jaz bil v I. razredu. Študiral in promoviral pa je v Grazu.

5. *Dr. Lichem je bil rodom iz Srednje Štajerske in je bil mnogo starejši od mene.*

6. *O dr. Filafero vem samo to, da je bil Ptujčan.*

7. *O dr. Karl Thalmann vem, da je bil rodom iz Strassa pri Spielfeldu, promoviran v Grazu, kjer je bil dolgoletni asistent na kirurški kliniki in kot tak dobil primarij na kirurškem oddelku bolnice v Mariboru.*

8. *Dr. Majciger Janez je bil rojen v Mariboru kot sin profesorja slovenščine na gimnaziji v Mariboru. Še ko sem jaz bil v nižji gimnaziji, je že on imel zdravniško prakso v Mariboru v hiši, ki stoji tik ob Veliki kavarni na Glavnem trgu. On in zdravnik dr. Terč sta nam revnim gimnazijcem nudila brezplačno zdravniško pomoč. Mimogrede spet omenim za smeh, da je bil njegov oče že star, ne vem, zakaj smo ga nazivali »Čaček«. Pri slovenskih domačih in šolskih nalogah nam je predpisal večji format zvezka. Naloga vsebinsko ni bila važna. Glavno je bilo, da smo napisali zelo mnogo po 10, 20 strani, lepo pisano, brez vsakih estetskih napak, sicer pa smo lahko v nalogi napisali največje neumnosti. On je pogledal nalogo le v estetskem oziru in če to je bilo v redu, je na koncu z rdečo tinto in z velikimi črkami napisal »Vorzüglich«. K sreči je šel kmalu v pokoj, drugače bi bili pri maturi iz slovenščine stali zelo slabo. Zdravnik dr. Majciger je gotovo promoviral v Grazu, drugih podatkov pa o njem ne vemz*

9. *Zdravnika dr. Chandras Leonidasa (op. avtorja: pripisano z drugo pisavo »1861 – 1916 pobreško pokopališče«) sem dobro poznal, ko sem jaz deloval v bolnici, je bil on železničarski zdravnik in v privatni praksi, katero je imel v hiši, ki je stala vis a vis sedanje srednje medicinske šole. Ta hiša pa ne stoji več, bila je zaradi regulacije Pobreške ceste porušena. Dr. Chandras je bil markantna osebnost, lep človek, grški ali pa španjolski židovski tip. Z dr. Thalmanom, ki ni rad govoril, sva se o vsem pogo-*

vorila in on mi je rekel, da se dr. Chandras izdaja za Grka, da pa je Žid. No naj mi duša dr. Chandrasa ne zameri, če tako pišem o njem, kot stvarno moram in rade volje to popravim, da je on bil velik človekoljub kot zdravnik, nesebičen in vsled tega v praksi ni prišel nikdar na »zeleno vejo«. Ker je bogve od kod zalutal v Maribor, ne vem o njem nobenih zaželenih podatkov. Če bi obstajal še danes kakšen arhiv iz takratnih časov za stari Maribor, bi se dalo marsikaj najti, kar danes iščemo. Moram pa pripomniti, da je večina zdravnikov, za katere se išče podatke, promovirala v Grazu ter bi se po kakih zvezah te podatke lahko dobilo. Bivši mariborski zobozdravnik bi gotovo rade volje pri tem pomagal. (Pripisano »Sedaj?«)

10. *Dr. Grubitsch Janez je bil rojen v Mariboru kot sin mariborskega trgovca. Bil je brat žene lekarnarja Königa vis a vis frančišk. cerkve. Gotovo je dr. Grubitsch promoviral tudi v Grazu, ker smo sploh vsi dijaki iz Spodnje Štajerske ne glede na narodnost gravitirali na univerzo v Grazu.*

11. *O zdravnikih dr. Fuchs Oto in dr. Slipper Hansu do sedaj nisem vedel, da so tudi delovali v mariborski bolnici. Za dr. Fuchsa ne morem ničesar navesti, za dr. Slipperja vem, da je študiral na graški medic. fakulteti. Gotovo je v Grazu tudi promoviral.*

12. *Dr. Macher Gustav (ap. avtorja: dr. Mahon je napačno) je bil doma iz Köflacha ali okolice, kajpak Nemeč, študiral je 1 ali 2 leti medicino na graški univerzi pred menoj. Bil je zelo priden študent in je moral tudi pred menoj promovirati. Da je bil nekaj časa zdravnik v marib. bolnici, sem leta 1917 zvedel od njegovega mlajšega brata študenta medicine in to na italijanski fronti. Ta je bil še kot študent medicine namestnik zdravnika v vojni formaciji. Po prodoru italijanske fronte sva se srečala v Gradežu (Grado) onkraj Trsta. V Grado je bil lastnik ene javne lekarne Italijan pobegnil pred našo vojsko in lekarno ter vse zapustil. Medicinac*

Macher je rabil mazilo proti srupu, mazila pa ni bilo nikjer. Macher je v tej lekarni našel žvepleni prašek, gotovega mazila pa ne. V skladišču mi je pravil, da je našel rumeno vazelino in je izdelal mast za srup, kar mi je tudi pokazal. Vse bi bilo prav, vendar se je tako izdelano mazilo proti srupu nekako čudno mazalo. O tem sem se sam prepričal. Tudi sam sem našel v skladišču več kovinskih zabojev polnih te čudne rumene vazeline. Zaboji so bili hermetično zaprti in polni ter skupno s posodo tehtali po ca 15 kg. Ko odpreva prvi zaboj, mi udari čuden, ali prijeten vonj. Nato vzamem iz žepa žepni nož in s konico noža nesem v usta te čudne vazeline. No v ustih se je izkazalo kot med najboljše kvalitete. Takrat je vladal na italijanski fronti velik glad, ki niti oficirjem ni prizanesel. Vsled tega sva z mladim Macherjem spravila ves ta med na »varno«, da smo si potem z bolniki vred zdravili »želodčni srup«, seveda brez žvepla. Lekarno smo sicer v glavnem pustili v miru, toda kaj je to pomagalo, ko so takoj za nami prišli nemški Beutekomandosi, ki so dobessedno vse izropali.

S tem sem zašel nekoliko na stranpota, vendar nekaj zabave mora biti.

Iz tega opisa se že samo ob sebi razvidi, kako je graška univerza navalila s svojimi novodiplomiranimi zdravniki na splošno bolnico v Mariboru in to samo z nemškimi zdravniki, nikjer pa ni najti, da bi bil v bolnico prišel leta 1914 in nadalje do konca vojne kak mladi slovenski zdravnik, katerih je bilo leta 1914 že nekaj.

Ivanjkovci, dne 10. 6. 1959

dr. Zorjan Ivan

Pismo poslano 20. 6. 1959

Nekateri splošni in osebni dodatni podatki

Pred prvo svetovno vojno, torej za časa Avstrije, so spadale splošne bolnice pod kompetenco deželnih vlad, mariborska bolnica torej pod Graz. Deželne vlade so vzdrževale in subvencionirale splošne bolnice na svojem področju. Pri deželnih vladah so obstajali posebni referati, posebej za šolstvo, posebej za bolnico in zdravstvo i.t.d. V Grazu je bil referent za bolnice in zdravstvo deželni poslanec g. Robič, po poklicu profesor; oče umrlega primarija dr. Huga Robiča, sicer zaveden Slovenec, toda proti nemški večini v deželnem odboru ni mogel ukreniti ničesar v prid slovenskim zdravnikom.

Ko sem promoviral v letu 1911, nisem kakor sem že prej poročal, mogel dobiti mesta sekundarnega zdravnika v mariborski bolnici, temveč sem dobil tozadevni dekret za splošno bolnico v Brucku ob Muri. S tem dekretom sem se podal osebno k g. Robiču kot referentu za bolnice, da bi pojasnil razloge za ta ukrep.

G. Robič mi je odvrnil, da se je on zelo zavzel za mene, da pa proti veliki nemški večini ni mogel uspeti, in da bi se sploh nobenemu zdravniku Slovencu ne posrečilo, da bi bil sprejet v službo zdravnika v katerokoli bolnico na slovenskem ozemlju. Glede službe v bolnici v Brucku pa me je potolažil, češ da bom tam imel posebno zaupno misijo, to je, da bi opazoval delo primarija kirurga in ugotovil, zakaj vsak bolnik, ki je tam operiran, podleže.

V Brucku sem to res ugotovil, nisem pa mogel ugotoviti, kaj je bil vzrok temu. Primarij kirurg je operiral pri zaklenjeni operacijski dvorani, tako da njegovega dela nisem mogel opazovati, tudi so bili vsi taki mrlički brez moje vednosti pokopani, tako da jih nisem mogel obducirati. Naravno in razumljivo je, da se v tak posel, ki bi mi prinesel veliko sovraštvo, nisem dal izrabljati, ter sem to službo

odpovedal ter 1. maja 1912 vstopil kot aktivni zdravnik v Avstro-Ogrsko vojno mornarico.

V tej službi me je zatekla I. svetovna vojna, služil sem večinoma na velikih vojnih ladjah, deloma pa v bolnici vojne mornarice v Puli, leta 1917/18 pa na soški fronti. Ob zlomu Avstro-Ogrske sem doživel italijansko okupacijo Istre in dela Slovenije in po predaji vojne mornarice sem bil v bolnici vojne mornarice šef I. internega oddelka. Na ta moj oddelek je tudi italijanska vojska pošiljala svoje bolnike, ki so oboleli na takratni veliki epidemiji španske gripe. Železnice proti severu so bile dolgo časa prenatrpane s transporti vojakov, ujetnikov, izseljencev i.t.d., tako da sem dobil za naše bolnike transportni sanitetni vlak šele 9. decembra 1918. Vzeti sem moral s seboj vse bolnike iz cele Avstro-Ogrske, tudi umirajoče. Ta vlak je prispel v Maribor dne 10. decembra 1918 zgodaj v jutro. Med potjo smo odlagali bolnike, prve v Ljubljani, ki so bili tamkaj doma, v Zidanem mostu smo prelagali bolnike na vlak proti Zagrebu, v Mariboru pa smo odložili naše bolnike, vlak z ostalimi bolniki Avstrijci, Čehi in Poljaki pa je potem šel naprej proti severu ne več pod mojim vodstvom.

S tem je zaključeno moje celotno poročilo.

Ivanjkovci, dne 20. 6. 1959

dr. Zorjan Ivan

Pismo poslano 24. 6. 1959

In vendar se je marsikaj zgodilo!

Če pregledamo imena zdravnikov, ki so v moji takratni dobi delovali v mariborski bolnici, vidimo, da so to bili izključno zdravniki nemške narodnosti rodom iz Graza ter iz Srednje Štajerske in ki so večinoma študirali na graški univerzi. Izvzamemo

lahko dr. Grubitsha in dr. Urbaczeka, ki sta izhajala iz mariborske meščanske že germanizirane hiše. Dr. Majciger je sicer izhajal iz mariborske meščanske hiše slovenske narodnosti, vendar se on sam ni več izdajal za Slovenca, ker samo tako je bil lahko zdravnik v mariborski bolnici in potem nemoteno vršil v mestu privatno zdravniško prakso. Kot zaveden Slovenec bi mu bilo to absolutno nemogoče.

Slovenskih zdravnikov je bilo na Spodnjem Štajerskem takrat sploh zelo malo. Vse najboljja mesta so imeli v rokah nemški zdravniki. Je sicer bilo tu in tam na deželi kako zdravniško mesto nezasedeno, toda bila so to samo takšna, so bila od Zdravniške društva v Grazu označena z »Cavete!«.

Redki slovenski zdravniki so nam absolventom mariborske gimnazije leta 1906 celo odsvetovali iti na študij medicine, češ da je ta študij predrag, predolg in da potem v lastni domovini ni bilo eksistence. Najbolj je v tem oziru bila prizadeta severna narodnostna meja, to je Slovenske gorice, Dravsko polje ter Kozjak in Pohorje tja do koroške meje. V mestih in trgih so bili sami nemški zdravniki. Uradni zdravniki na okrajih so bili sami Nemci in ti so imeli važno besedo pri naseljevanju slovenskih zdravnikov in zdravnikov sploh. Zadaj za tem pa je bila Südmarka in Schulverein. Pa ne samo zdravniki, temveč tudi drugi sloji, npr. trgovci, obrtniki i.t.d so bili pod kontrolo teh nemških političnih organizacij.

Od leta 1900 naprej je postajal ta nemški pritisk na slovensko Sp. Štajersko vedno močnejši. Od leta 1906 naprej se je v Grazu nemška inteligenca vedno bolj in v večjem številu učila slovenskega jezika, da bi dobila nastavitvev v raznih službah na Sp. Štajerskem. Pri okrožnem sodišču v Mariboru so bili sodniki Slovenci v večini. Pri železnici in pošti je bilo v raznih službah že mnogo Slovencev. Tudi obrtnikov je bilo že precej zavednih Sloven-

cev. Leta 1899 je bil v Mariboru dograjen Narodni dom, v katerem so našli Slovenci svoje prostore za kulturne prireditve, imeli so v njem Čitalnico in prostore za zbiranje (kavarno in restavracijo) ter svoj denarni zavod (Posojilnica). Proti tej slovenski trdnjavi Nemci niso mogli predstaviti ničesar enakovrednega. Zato pa so, kadar je bila prilika, proti Slovincem tembolj besneli.

Leta 1897 je v oficirskem kazinu v Mariboru atakiral nemški puršakar po imenu Ottender oficirja slovenske narodnosti v činu lajtnanta od dragonskega regimenta, nastanjenega takrat v Mariboru, zato ker je v družbi govoril slovenski. Po študentskem kodeksu o časti je bila žalitev ta, da je moralo priti do dvoboja s strelnim orožjem. V tem dvoboju je Ottender obležal mrtev. To je dalo povod, da je vsa nemška študentarija prihrumela iz Graza in Leobna v Maribor k pogrebu, po katerem je več dni divjala proti Slovincem.

Če smo mi slovenski dijaki, ki smo prišli v Maribor iz podeželja, govorili med seboj slovenski na ulici, smo bili pretepeni. Proti temu nam ni preostalo nič drugega, kakor da smo se organizirali v trojke. Proti našim pestem iz podeželja ni mehkužna nemška mladina mogla postaviti nič enakovrednega in od leta 1902 naprej smo že popolnoma obvladovali ulico.

To sta samo dva majhna primera, kakšna je bilo takratno politično vzdušje v Mariboru. Naravno je bilo torej, da je bila splošna bolnica Maribor važna politična postojanka za Nemce. Bila pa je tudi za nas Slovence. Bil sem menda prvi slovenski študent medicine, ki se je skušal vtihotapiti v to postojanko. Leta 1909 sem bil že tako uveden v kirurgijo, da me je dr. Thalman nazival za »svojo desno roko«. Moj vzgled so za menoj posnemali drugi slovenski medicinci, kakor dr. Marin, dr. Majcen, dr. Volaošek, dr. Steinfelser in drugi, vendar se vsem nam po diplomiranju ni posrečilo dobiti mesta sekundar-

nega zdravnika v tej bolnici, kakor dovolj dokazujejo imena nemških zdravnikov, ki so delovali v tej bolnici do konca I. svetovne vojne.

Kaj se je vse godilo v letih 1914 in 1918, ne bi mogel natančno povedati, ker sem v teh letih zelo malo prihajal v Maribor. Vem samo marsikaj o dogodkih od konca I. svetovne vojne pa do polovice leta 1919. Interni oddelek je kmalu prevzel docent dr. Matko. Kirurški oddelek pa je še nekaj časa vodil dr. Thalman. K njemu sta se kot zdravnika prijavila dr. Marin in dr. Majcen. Dr. Marin je deloval dolga leta v Leobnu pri slovečem kirurgu dr. Gmeinerju. Pri svoji marljivosti se je dr. Marin moral dobro izvežbati v kirurški stroki in bi bila za marib. bolnico gotovo pridobitev, če bi potem ostal na kir. oddelku. Toda prišel je v Maribor kot primarij kir. oddelka d. Čarnič. Ta je ob dr. Marina in dr. Majcena kot svoja podrejena zdravnika iz bolnice tako rekoč napodil. Kaj je bil vzrok temu, nisem mogel nikdar izvedeti. Dr. Čarnič mi je pogosto rekel, da je oba napodil, ni pa navedel vzrokov. Najbrž so tudi bili vzroki za to, vsled česar smatram, da je dr. Marinu in dr. Majcenu sedaj neprijetno o tem govoriti. Saj je menda vam mlajšim tov. primarijem znano, kakšni prepiri so se potem še leta in leta vršili med temi tremi kolegi, in kakšni prepiri so se vršili znotraj bolnice med dr. Čarničem, dr. Matkom in dr. Dernovškom, primarij Robič pa je stal ob strani. Naposled sem moral jaz prevzeti vlogo pomirjevalca v slovenskem zdravniškem društvu v Mariboru, kar se mi je tudi posrečilo vsaj do te mere, da ugled marib. bolnice na zunaj več ni trpel.

Na koncu bi še navedel, da je pod dr. Čarničem v marib. bolnici l. 1919 služil še dr. Novak Ludvik, kar pa je najbrž itak znano. Samo sem prepričan, da bi se od njega težko kaj izvedelo, njemu je menda manjkalo dar opazovanja ali pa je imel tako dober temperament, da je lahko šel mimo vseh dogodkov, k čemur sem mu vedno

moral le čestitati. Vodil je celo življenje svojo barko sub bonis anguris in niti valovi v letu 1941 (izselitev i.t.d.) je niso mogli poškodovati. Upam, da mi moje šaljive narave ne bo nikdo zameril.

Ivanjkovci, dne 24. 6. 1959

dr. Zorjan Ivan

Brez datuma,

Spoštovani gospod primarij!

V prilogi Vam pošiljam svoja poročila. Mogoče Vam bo iz tega kaj prišlo v korist za Vaše hvalevredno zgodovinsko delo. Pisal sem absolutno po svojih spominih, marsikaj sem pisal preveč, česar ne boste rabili. Premišljudem pa še vedno, kje še kdo živi, od kogar bi mogli dobiti še kakšne podatke, imam pa namen Vas ob priliki v bolnici za kratek čas obiskati. Prejmite izraze mojega spoštovanja

udani dr. Zorjan Ivan

Brez datuma

Spoštovani g. kolega!

V prilogi Vam pošiljam zaželjene podatke o mojih doživljajih. Žal nimam pisalnega stroja, pišem v naglici, vendar se mi zdi, da je moja pisava še čitljiva. Zelo me veseli, da ste se me spomnili in rad sem Vam ustregel. Vse bolj na kratko, človek bi lahko pisal o tej zadevi celi roman.

Najlepše Vas pozdravlja

udani dr. Zorjan Ivan

Ključne besede

Ivan Zorjan, zdravnik, vojna bolnišnica, korespondenca, Hum pri Ormožu, Maribor, Ivanjkovci.

Pisni viri

- Njegovih osemdeset let v ogledalu, primarij dr. Ciril Porekar – Humski, neobjavljena romanizirana kronika, zasebna last ge. Irene Porekar Kacafura.
- Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, Peter Ribnikar, Ljubljana, 2002.
- Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919, Maribor, 1979.
- Slovenski stražniki 1918–1941, P. Čelik, str. 262, Ljubljana, 2002.
- Veliki adresar Maribora, Celja, Ptuja in občin bivše mariborske oblasti, Maribor, 1935.
- Vodnik po Mariboru: kulturna, tujskoprometna in gospodarska slika mesta in pokrajine; kulturno-gospodarski pregled Celja in Ljubljane = (Führer durch Maribor) / [napisala Franjo Baš in Božidar Gajšek]; uredil Reform-Reklam-Bureau Guido Zupan, Ljubljana, 1932.
- Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zvezek 5 in 6, Slovenska matica, Ljubljana, 1981.
- Zbornik referatov ob 25-letnici Maistrovih prirediteljev in 50-letnici Turističnega društva Rudolf Maister Vojanov, Zavrh, Občina Lenart, 2011.

Časopisi

- Slovenec, Političen list za slovenski narod, 10. 6. 1912.
- Vestnik, 10. 10. 1947.
- Ptujski tednik, št. 8, 1. 3. 1957.
- Večer, 1. 2. 1995.
- Tednik, 22. 12. 1961 in 8. 11. 1963.
- ČZN št. 1, 1986.

Elektronski viri

- <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/8042/?strana=140>
- <http://www.azm-lu.si/fotogalerija/category/40-zgodovina>

Arhivski viri

- Matične knjige Župnije Ormož, Nadškofijski arhiv Maribor.
- Zapisniki duš Župnije Ormož, Župnišče Ormož.
- Osebni fondi, SI-PAM/1763 Pertl Eman, Pokrajinski arhiv Maribor.
- Zbirka osmrtnic, SI-PAM/1692, Pokrajinski arhiv Maribor.
- Domovinska kartoteka, Mestna občina Maribor, SI-PAM/0005, Pokrajinski arhiv Maribor.
- MTK, Landesarchiv Graz.
- Krajevni ljudski odbor Kog (1945–1952), SI-ZAP/0348, Zgodovinski arhiv Ptuj.
- Osnovna šola Hum pri Ormožu, SI-ZAP/0136,

Zgodovinski arhiv Ptuj.

- Zemljiška knjiga Ormož, Katastrska občina Hum, Okrajno sodišče v Ormožu.
- Okrajno sodišče Ptuj – zaplembe (1945–1959), SI-ZAP/0225, Zgodovinski arhiv Ptuj.
- Prijava vojne škode, Okrajna komisija za vojno škodo SI-PAM/0446, Pokrajinski arhiv Maribor.

Ustna vira

- ga. Marica Trstenjak, Mihalovci.
- ga. Vida (Rosvita) Zorjan, Maribor.

Povzetek

V članku je prikazana zanimiva življenjska pot humskega rojaka dr. Ivana Zorjana. V času študija je kot volonter delal v mariborski bolnišnici in s tem postal drugi zdravnik slovenskega rodu, ki mu je to v Mariboru uspelo. Po končanem študiju je bil najprej zaposlen v Brücku na Muri, nato v vojni mornarici Avstro-Ogrske. Konec prve svetovne vojne je pričakal v Puli, od koder je organiziral vlak za ranjence in bolnike do Maribora. Med obema vojnama je bil priznan policijski zdravnik, leta 1941 je bil izgnan na Hrvaško. Partizanom se je pridružil leta 1942 in konec druge svetovne vojne dočakal kot zdravnik v Bjelovarju. Leta 1948 je bil obsojen na 15 let zapora, vendar so ga po treh letih prestane kazni izpustili na svobodo. Zadnja leta svojega življenja je bil priljubljen zdravnik v Ivanjkovcih.

Življenje kmetov v Ivanjkovcih med svetovnima vojnama

Ivanjkovci so središče krajevne skupnosti v Občini Ormož, v osrčju Ljutomersko-Ormoških goric. V naših krajih so se ljudje v preteklosti večinoma ukvarjali s kmetijstvom in zaradi tega smo se mladi raziskovalci Hana Rakuša, Karmen Bogša in Tilen Rajh s pomočjo mentorja Boštjana Rajha, prof. zgodovine in nemščine na OŠ Ivanjkovci, odločili raziskati življenje kmetov v obdobju med obema svetovnima vojnama.

Uvod

Krajevna skupnost Ivanjkovci leži v Občini Ormož, v osrčju Ljutomersko-Ormoških goric. V naših krajih so se ljudje pred drugo svetovno vojno v veliki večini ukvarjali s kmetijstvom. Nekaj starejših krajanov, rojenih v obravnavanem času, starih več kot 80 let, se še zelo dobro spominja življenja v tistem času. Tudi njihovi otroci, naši stari starši, se še spomnijo, kako so živeli njihovi starši.

Glavni namen naše raziskovalne naloge, ki je nastala v okviru 21. regijskega tekmovanja mladih raziskovalcev Spodnjega Podravja in Prlekije, je proučiti vsakdanje življenje kmetov v Ivanjkovcih. Raziskali smo, kako je potekal običajen delovni dan kmetov od jutra do večera, kmečka dela v različnih letnih časih na polju, travniku, v vinogradu in v hlevu ter orodja, ki so jih uporabljali pri kmečkih delih.

Zanimalo nas je, kako so živeli kmečki otroci. Starejši krajan, s katerimi smo se pogovarjali, so bili pred približno 75 leti večinoma še otroci in so nam zelo doživeto pripovedovali o svojih otroških in šolskih letih.

Zelo nas je pritegnilo tudi težko in skromno življenje viničarjev, zato smo podrobno raziskali viničarske odnose med lastniki vinogradov in viničarji, ki so delali v vinogradih za skromno plačilo.

Opisali smo tudi kmečke in viničarske hiše ter pripadajoča gospodarska poslopja.

Spoznali smo še, da niso vedno samo delali, ampak so imeli tudi prosti čas, predvsem ob nedeljah in praznikih.

Življenje kmetov na Slovenskem med svetovnima vojnama

V obdobju med svetovnima vojnama sta dve tretjini Slovencev živeli v Kraljevini SHS oz. po letu 1929 v Kraljevini Jugoslaviji, preostala tretjina pa še v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Slovenska Štajerska, in s tem tudi področje Ivanjkovcev, je pripadala Dravski banovini v okviru Kraljevine Jugoslavije.

Ljudje na Slovenskem so v tem obdobju v veliki večini živeli od kmetijstva. Po podatkih iz popisa prebivalstva leta 1931 se je s kmetijskimi dejavnostmi ukvarjalo 60,28% prebivalstva, z industrijo in obrtjo 22,15%, s trgovino, denarništvom in prometom 6,62%, z javnimi službami in svobodnimi poklici se je preživljalo 4,64% ljudi, z različnimi drugimi dejavnostmi pa 6,1% prebivalstva. Delež kmečkega prebivalstva se je vse do leta 1940 zmanjševal za nekaj manj kot odstotek na leto, delež industrijskega pa se je povečeval nekoliko hitreje.²

Slovenija je bila takrat dežela malih kmetij, saj je bilo skoraj 60% posesti manjših od pet hektarjev.

1 Hana Rakuša, Karmen Bogša, Tilen Rajh, dijaki Osnovne šole Ivanjkovci, Ivanjkovci 71a, 2259 Ivanjkovci.

2 Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. knjiga, Ljubljana 2006, str. 180.

Delež velikih kmetij z več kot 50 hektarji zemlje je bil izjemno majhen, saj je bil le malo večji kot en procent. Zelo pereča je bila tudi prenaseljenost podeželja. Na kvadratnem kilometru obdelovalne zemlje je povprečno živelo 190 prebivalcev, kar je med najvišjimi deleži tako v takratni Jugoslaviji kot tudi v Evropi. Po gostoti in deležu kmečkega prebivalstva so zlasti izstopali štajerski in prekmurski okraji.

Na teh dveh območjih so bile kmetije tudi najbolj razdrobljene. Preveč prebivalstva na podeželju je bila posledica nezadostnega razvoja drugih gospodarskih panog, predvsem industrije. Prenaseljenost podeželja je negativno vplivala tudi na tehnologijo kmetovanja, saj si zaradi veliko delovnih rok kmetje niso prizadevali za modernizacijo proizvodnje, ampak je še vedno bilo najpogostejše ročno delo, zato so bili fizično zelo obremenjeni. Razen tega so uporabljali zelo malo umetnih in drugih gnojil. Malo kmetijske mehanizacije in gnojil se je odražalo še v nizkem hektarskem donosu, predvsem v primerjavi s širšim evropskim prostorom.³

Vsi ti problemi so silili slovenske kmetije v zadolževanje. Med zadolženimi kmetijami je bilo kar 60% takšnih, ki so imele manj kot deset hektarjev zemlje. V dvajsetih letih 20. stoletja nikakor ni bilo mogoče preživeti na kmetiji z manj kot petimi hektarji zemlje, zato je bilo treba nujno iskati zaslužek zunaj kmetijstva. Na majhnih kmetijah ni bilo mogoče uvesti specializirane pridelave, saj so morali kmetje pridelovati vsega po malem, da bi preživeli svoje, večinoma velike družine. Izgubo na majhnih kmetijah so lahko poravnali le na dva načina – ali z zadolževanjem ali s postranskim zaslužkom. Tako so hodili na dnino k večjim kmetom ali pa so se ukvarjali z domačo obrtjo, si izposojali denar pri sorodnikih ali se znašli na kak drug način.⁴

Pri srednje velikih kmetijah, večjih od deset hektarjev, je v tem času že bila opazna specializacija pridelave na živinorejo ali kako poljedelsko dejavnost. Vse preostale panoge na srednje velikih kmetijah so bile dopolnilne in so bile namenjene zadovoljitvi lastnih potreb. Te kmetije so morale ob velikih sezonskih delih najemati delavce, ker sami niso zmogli vsega dela. Za opravljeno delo so dobili plačilo v denarju, v naravi oz. pridelkih ali pa jim je kmet namesto neposrednega plačila oral njihove njive, jim zvozil les iz gozda ipd. V času hude gospodarske krize in velikega padca cen kmetijskih pridelkov so v težave zašle tudi številne srednje velike kmetije. Niso imeli več tistega presežka v dohodkih, ki bi bil nujno potreben za povečanje pridelave, za uvajanje novih tehnologij in tudi izboljšanje življenjskega standarda.⁵

Kmečkega prebivalstva je bilo največ v severovzhodni Sloveniji. Delež kmečkega prebivalstva v Prekmurju je bil 85%, v Podravju pa 82-odstoten.⁶

Rezultati popisa prebivalstva leta 1931 povejo, da je bilo na območju Ljutomersko-Ormoških goric takrat 83,6% aktivnega prebivalstva. Poklicno strukturo aktivnega prebivalstva na celotnem območju Ljutomersko-Ormoških goric in na ožjem območju vzhodnih Ljutomersko -Ormoških oz. Jeruzalemskih goric, kamor sodi tudi območje Ivanjkovcev, pa prikazuje spodnja tabela⁷:

5 Prav tam, str. 444–445.

6 Prav tam, str. 180.

7 B. Belec, Ljutomersko-Ormoške gorice, Maribor 1967, str. 168 in 170.

3 Prav tam, str. 441–442.

4 Prav tam, str. 443–444.

	Kmetijstvo, gozdarstvo	Industrija, obrt	Trgovina, kredit, promet	Javne službe, svobodni poklici	Drugi poklici, neznano	Skupaj aktivnega prebivalstva
Ljutomersko -Ormoške gorice	83,6 %	9,2 %	1,9 %	1,7 %	3,6 %	15.265
Jeruzalemske gorice	90,6 %	5,4 %	0,8 %	1,0 %	2,2 %	3.897

TABELA 1: Poklicna struktura aktivnega prebivalstva leta 1931.

Iz podatkov v tabeli je razvidno, da se je na področju Ivanjkovcev daleč največ aktivnih prebivalcev v obdobju med obema svetovnima vojnama ukvarjalo s kmetijstvom, z drugimi gospodarskimi panogami pa veliko manj.

Zanimiva je tudi razdelitev zemljiških kategorij leta 1900 za področje Ljutomersko-Ormoških goric in ožjega območja Jeruzalemskih goric. Prikazuje jih spodnja tabela⁸:

	njiva in vrt	sadovnjak	vinograd	travnik	pašnik	gozd	nerodovitno	skupaj
Ljutomersko -Ormoške gorice	10343 ha 35,6%	737 ha 2,5%	2446 ha 8,4%	3749 ha 12,9%	2028 ha 7,0%	8424 ha 28,9%	1359 ha 4,7%	29086 ha 100%
Jeruzalemske gorice	1632 ha 25,1%	325 ha 5,0%	1575 ha 24,2%	637 ha 9,7 %	499 ha 7,7%	1642 ha 25,2%	204 ha 3,1%	6514 ha 100%

TABELA 2: Zemljiške kategorije leta 1900.

Iz teh podatkov je razvidno, da je bilo na območju Jeruzalemskih goric največ kmetijskih površin namenjenih poljedelstvu in vinogradništvu, veliko je bilo tudi travnikov in pašnikov. Podatkov za obdobje med svetovnima vojnama nismo našli. Verjetno pa se niso veliko spremenili, glede na leto 1900.

Viničarstvo v Slovenskih goricah

Na področju Ivanjkovcev je bilo med obema svetovnima vojnama med kmetijskimi panogami zelo pomembno vinogradništvo. Med lastniki vinogradov in delavci v vinogradih so se razvili posebni viničarski odnosi, ki jih najdemo le na področju Slovenskih goric.

Viničarji so bili delavci, ki so živeli v lastnem gospodinjstvu in so obdelovali delodajalčev (vinogradnikov) vinograd in včasih tudi drugo zemljo, delodajalec pa jim je dal na voljo manjšo stanovanjsko hišo in k njej pripadajoča poslopja z nekaj zemlje in živine.⁹

Med viničarji so bile razlike. Glede na svoje gospodarje, so se delili na gosposke in kmečke. Kmečki viničarji so delali na posestvih večjih bližnjih kmetov in so bili zaposleni samo takrat, ko je bilo v vinogradih največ dela. Bili so tudi slabše plačani od gosposkih viničarjev. Ti so bili stalno zaposleni na posestih velikih lastnikov vinogradov.¹⁰

Kmečki viničarji so leta 1938 dobivali plačo v naravi ali pa od 6 do 8 dinarjev na dan, gosposki viničarji pa od 8 do 12 dinarjev na dan. Kilogram sladkorja je takrat stal 16 din, kilogram kruha pa 4 oz. 5 dinarjev. Za golo preživetje je tako le malo viničarskih družin zaslužiло dovolj, preživeli so s pomočjo ohišnice, na kateri so pridelali poljske pridelke in krmo za kravo in nekaj prašičev.¹¹

Lastniki vinogradov na območju Ljutomersko-Ormoških goric so bili avstrijski veleposestniki, samostani, župnije, večji kmetje in meščani bližnjih mest. Starejši krajani so nam v intervjujih povedali, da so bili na območju Ivanjkovcev lastniki vinogradov večji kmetje, svetinjska župnija, gospodje Fischerau iz Leobna v Avstriji

(tudi lastniki zidanice Malek), gospod Hans Halla iz Gradca v Avstriji, ki je imel zgradbo s kletjo na Svetinjah, gospod Gvido Pongratz iz graščine Dornava, premožnejši meščani iz Ormoža in Ljutomera ter drugi lastniki.

Na območju nekdanje mariborske oblasti v Kraljevini SHS so uporabljali uredbo o viničarskem redu z dne 20.7.1928. Viničarski red je bil tudi objavljen v viničarski knjižici, iz katere so bile razvidne pravice in dolžnosti viničarjev. Viničarji so bili tiste osebe, ki jih je vinogradnik najel za oskrbo vinograda

Za opravljeno delo so viničarji in vinogradniki sklepali delovna razmerja. Na podlagi posebne uradne pogodbe se je viničar zavezal, da bo stopil v viničarsko (delavno) razmerje na določeni viničariji. Pisna pogodba je podrobno določala seznam opravil, ki jih je moral viničar opraviti v času enega viničarskega leta, število oseb, ki jih je moral imeti viničar na voljo za viničarska dela, in število živine, ki jo je moral pripeljati s sabo. Za delovno silo v pomoč viničarju so se štele vse tiste osebe, ki so živele v skupnem gospodinjstvu z viničarjem in bile stare manj kot 16 let. Lažja dela (npr. paša, sušenje krme, spravljanje rozg, itd.) pa so lahko po dogovoru opravljale mlajše osebe, ki pa so tudi morale živeti v viničarskem gospodinjstvu.¹²

9 E. Korpič Horvat, Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva, Murska Sobota 1992, str. 62.

10 Prav tam, str. 63, 64.

11 Prav tam, str. 64.

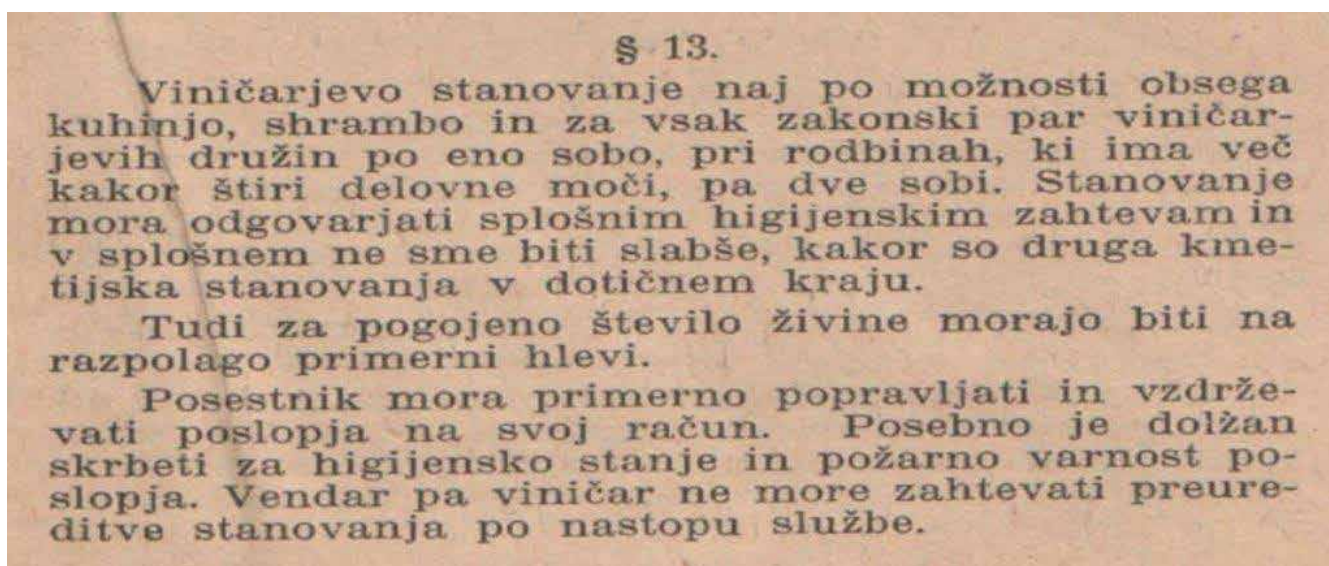
12 Viničarski red sprejet na seji oblastne skupščine mariborske oblasti dne 20.7.1928, objavljen na straneh 4–15 v viničarski knjižici iz leta 1932. Hrani jo Igor Jerebič iz Stanovna (dalje viničarska knjižica).

če je žalil gospodarja ali če je gospodar grdo ravnal z viničarjem, če mu ni plačeval) se je podaljšalo še za eno viničarsko leto.¹³

Za viničarje so veljale tudi dolžnosti. Službo je moral začeti ob določenem času z dogovorjenim številom živine in delovne moči, dolžan je bil vestno izpolnjevati vse gospodarjeve ukaze in strokovno, pravilno ter ob pravem času opraviti vsa dela v vinogradu. Do svojega gospodarja so se morali viničar in njegova družina vesti dostojno in mu izkazovati spoštovanje. Za škodo, ki jo je zakrivil, je bil odgovoren svojemu gospodarju, kar je zahteval tudi državni zakonik. Viničar je moral odgovarjati tudi za škodo, ki je bila posledica strokovno nepravilno opravljenega dela ali posledica zanemarjanje dolžnosti. Brez gospodarjevega dovoljenja viničar ni nikogar smel vzeti v podnajem.¹⁴

Viničarsko delovno razmerje je prinašalo dolžnosti tudi za gospodarja. Ta je moral viničarja sprejeti v službo ob določenem času, mu izročiti deputatno

Naslovnica in stran 13 iz viničarske knjižice.

Viničarsko delovno razmerje, ki ga je določala pisna pogodba, je trajalo eno viničarsko leto in se je začelo 1. novembra, končalo pa 31. oktobra. Če se to razmerje ni uknilo zaradi določenih razlogov (npr. grdo ravnanje z drugimi viničarji, zanemarjanje svojega dela, če je zagrešil tatvino,

zemljo in dogovorjeno stanovanje ter mu izplačati plačo vsak konec tedna. Do viničarja je moral imeti zelo dober odnos. Moral mu je izročiti stanovanje, ki je obsegalo kuhinjo, shrambo in eno sobo na viničarski zakonski par, če pa je bila viničarska

¹³ Viničarska knjižica str. 6–8.

¹⁴ Viničarska knjižica, str. 10.

družina številčnejša, pa je moralo obsegati najmanj dve sobi.¹⁵

Poleg stanovanja je viničar dobil tudi deputatno zemljo (četrtno vse vinogradniške posesti, ki jo je obdeloval) ali 200 kg krompirja in 100 kg pšenice, na koncu viničarskega leta pa še 100 dinarjev nagrade na vsak oral vinogradniškega posestva, ki ga je obdeloval. Ob koncu leta je dobil tudi 25% dodatnega plačila na račun težjih del (rigolanje, škropljenje, cepljenje, žveplanje). Viničar je ta dela opravil v enem viničarskem letu, po delovnem času, ki je v letni dobi (od 1. aprila do 1. septembra) trajal od 7. do 12. in od 13. do 18. ure, v zimski delovni dobi pa od 8. do 12. in od 13. do 17. ure. Če so delali preko določenega delovnega časa, ob nedeljah in praznikih, se je to štelo za nadure. Za delo v vinogradu so morali viničarji opraviti viničarske šole, v katerih so pridobili strokovno izobrazbo. Za slednjo so dobivali viničarsko izkaznico, ki jo je izdala občina, v kateri je viničar živel.¹⁶

Takoj po drugi svetovni vojni so ostali brez vinogradov tuji, predvsem avstrijski lastniki vinogradov. Viničarji pa so kljub boljši zaščitni zakonodaji še vedno živeli v slabih razmerah. Tako je bilo vse do ukinitve viničarskih in podobnih razmerij leta 1953. Po tem zakonu je vsa zemlja (razen gozdov in poslopij) postala splošno ljudsko premoženje in prešla v kmetijski zemljiški sklad proti odškodnini. Viničarji, ki so bili zaposleni na tej zemlji, so se imeli pravico vključiti kot proizvajalci v kmetijske organizacije in še naprej uživati deputatno zemljo. Hiše na odvzeti zemlji so prepustili viničarjem proti plačilu, pripadajoče dvorišče in zemljišče pa so jim dodelili v trajno brezplačno uporabo. Kupnino za hišo so morali bivši viničarji poravnati v obrokih v dvajsetih letih.¹⁷

Starejši krajani, s katerimi smo se pogovarjali, so nam povedali, da so bivši viničarji v kmetijskih organizacijah – zadrugah dobili prvo redno službo. Plače so dobivali v denarju. Življenje bivših viničarjev in njihovih družin se je začelo postopoma izboljševati. Tisti, ki se niso zaposlili v vinogradništvu, so si poiskali delo drugje, na primer v tovarnah, in so se odselili v Ljutomer, Ormož, na Ptuj ali v druge kraje po Sloveniji.

Delovni dan kmetov

Delovni dan so opisali starejši krajani, s katerimi smo se pogovarjali.¹⁸ Delovni dan je bil različno dolg, glede na letni čas in dela, ki so jih nameravali opraviti. Poleti, ko je bilo več dela in je bilo dalj časa svetlo, je bil daljši, pozimi pa nekoliko krajši. Vedno se je začel že ob jutranjem svitu. Po jutranjih opravilih v hlevu, paši in zajtrku so se odpravili k dopoldanskim opravilom na polje, vrt, travnik, v vinograd ali kam drugam.

Tem delom je okrog poldneva sledilo kosilo, ki ga je pripravila gospodinja. Med tednom so večinoma jedli žgance, kruh, zaseko, čebulo, zelje, repo in fižol.

Po kosilu so popoldne nadaljevali delo do večera, ko je bilo treba ponovno poskrbeti za živino. Za večerjo so največkrat jedli mlečne jedi – mlečno juho ali žgance z mlekom. Večkrat pa so imeli kakšna dela tudi zvečer.

Prav vsak dan so morali poskrbeti za svojo živino. Največ so imeli prašičev, goveda, večji in premožnejši kmetje pa so imeli tudi vole in konje. Na kmetijah je bilo tudi veliko kokoši, nekaj rac, gosi, koz, ovc, ponekod pa so imeli tudi purane in zajce. Seveda so imeli tudi pse in mačke. Gospa Alojzija Pučko se spominja, da so večkrat

15 Viničarska knjižica, str. 10.

16 Viničarska knjižica, str. 14.

17 E. Korpič Horvat, Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva, Murska Sobota 1992, str. 65.

18 Intervju z Alojzijo in Milanom Pučkom, Cirilom Meškom, Frančiško Veber, Francem Škrinjarjem in Angelo Rajh.

Spravilo sena.

na kmetijo prišle lisice in odnesle kokoši. Živali so imeli za to, da so jim pomagale pri različnih opravilih, npr. konji ali govedo. Krave in koze so jim dajale mleko, kokoši pa jajca. Prašiče, krave in kokoši so imeli tudi za zakol.

Opravljanje del v hlevu ali »štali« so imenovali »opravica«. Opravljali so jo zjutraj in zvečer. »Opravica« zajema hranjenje živali, nastiljanje, čiščenje in druga opravila. Delo v hlevu se je začelo že zgodaj zjutraj. Navadno je ta dela opravljal gospodar ali pa hlapec. Hlapec je bil človek, ki je pomagal pri delih na večji kmetiji. Tudi otroci so pomagali, zlasti so pasli živino. Zjutraj, preden so šli v šolo, so že eno uro prej morali biti na paši. Če niso šli na pašo, pa so morali dati konjem oves ali ječmen, kravam pa seno, slamo ali »koruznico« – posušena stebela koruze. Svinjam so dajali travo, kuhano repo, rumeno korenje, peso ali »runklo« (pesa, ki je prezimila) ter droben krompir tistim, ki so jih hoteli vzrediti za zakol. To so dajali v posebne posode, imenovane »kopaje«.

Živali je bilo treba tudi počesati. Zlasti so skrbeli, da so bili konji čisti, pa tudi krave so česali s

posebnimi kovinskimi »štrigli« in s krtačami. Za česanje konjev so običajno skrbeli le gospodarji. Viničarji so morali odstraniti tudi živalske iztrebke in »nastlati« z novo steljo, za kar so večinoma uporabljali gozdno listje, ki so ga domov pripeljali z vozom ali pa prinašali v posebnih koših za listje (koši so bili višji in izdelani iz debelih vej).

Živino so tudi »napajali«, ji dajali vodo. Živali so pile vodo tudi iz mlak ali potokov, v hlev pa so jim nosili vodo v lesenih škafih ali vedrih.

Krave so molzli dvakrat dnevno ročno, pri čemer so uporabljali majhen lesen stol, na katerega so sedli, in »žehtar«, v katerega so molzli. Otroci so večkrat čakali, da so lahko pili toplo sveže mleko. Največ mleka so porabili za pripravo otroške hrane, za izdelovanje skute, smetane, masla in suhega sira. Radi so pili tudi skisano mleko, »kislino«, zlasti v poletnih mesecih.

Gospodar pri Meškovich v Lahoncih si je vsak večer vodil seznam del, ki so jih pri njih opravili »težoki«. Največkrat so to bili vaščani, ki sami niso imeli veliko zemlje in so si z delom pri večjih kmetih kaj zaslužili. Gospodar si je vsa njihova dela

1937.		gung
14/3. Škrajč @ šibja / 1/2	1. 2/5	1/2
15/4. Škrajč na Hujbarju	2. 1.	1 1/2
10/5. Goročujč @ ožna		2.
13/5. Sajčujč @ krompirja		3/4
10/5. Škrajč na Hujbarju	2. 1/2	1/4
21/5. " " " " " "	1/4	1
28/5. Škrajčujč @ Hujbarju	2. 2.	1 1/4
" " " " " "		1/2
2/6. Krompirja		4
5/6. Okopujč @ krompirje in ok. golanje	3. 1/2	1 1/2
8/6. Krompirja 1/2 škrajčujč @		1 1/2
9/6. Škrajčujč @ sena		1 1/4
11/6. Škrajčujč @		1/4
22/6. " " " " " "		2
28/6. Škrajčujč @		3/4
		<u>1575</u>

skrbno zapisoval v veliko knjigo. Občasna dela pri Meškovich je opravljalo od 10 do 15 vaščanov.

Za primer; neki vaščan je pri Meškovich spomladi leta 1937 delal 14-krat, od 16. marca do 28. junija. V tem času je pospravljaj šibje, rezal in kopal v vinogradu na Hujbarju, gasil apno, sadil krompir, kosil travo, okopaval koruzo, spravljaj seno in škropil v vinogradih. Za vse to si je prislužil v dobrih dveh mesecih 15.75 dinarja. Plačilo je dobil ob koncu junija, za pol leta nazaj.

Drugi vaščan je pomagal osemkrat, od marca do junija 1937. Pomagal je pri grabljanju listja, iskanju šibja, dvakrat pri kopanju v vinogradu na Hujbarju, pri sajenju krompirja, dvakrat pri okopavanju krompirja in še enkrat pri sušenju sena. Za vsa ta dela si je prislužil 6.30 dinarjev.¹⁹

Naslovnica knjige in podatki, kako je gospodar pri Meškovich v Lahoncih vodil evidenco o opravljenem delu.

19 Intervju s Cirilom Meškom.

Odmor med delom v vinogradu v petdesetih letih.

Po napornem delovnem tednu je bila nedelja dela prost dan. Zjutraj so se odpravili k maši, za kar so oblekli posebno, nedeljsko obleko. Okoli poldneva so imeli kosilo, ki je bilo boljše kot med tednom. Običajno so bili na jedilniku juha, meso, solata, spekli pa so tudi pogače. Po kosilu so počivali. Legli so kam v senco v sadovnjak ob hiši in se pogovarjali. Ob nedeljah so praznovali tudi osebne praznike družinskih članov. Takrat so bolj praznovali svoj god kot pa rojstni dan. Na praznovanjih je bilo zelo veselo, saj so peli, plesali, večkrat pa jim je pri praznovanjih zaigral tudi kakšen domači godec.

Delovni dan viničarjev

Starejši krajanji so nam opisali tudi delovni dan viničarjev.²⁰ Začel se je že navsezgodaj. Poleti so vstajali že ob jutranji zori, ob štirih zjutraj, pozimi

pa ob petih. Najprej so pozajtrkovali koruzne žgance in kavo, potem pa so se opravili še dela v hlevu (hranjenje živine). Zatem so odšli na »tabrh« oziroma v službo, kot so jo imenovali. Slednja je ob poletnem delovnem času trajala od 7. do 18. ure, pozimi pa od 7. do 16.. Če so imeli majhne otroke, so jih zaklepali v hišo, ob toplih poletnih jutrih pa so jih nesli s seboj na delo v košari na hrbtu.

Po prihodu v vinograd so že vedeli, kakšno delo jih čaka, kajti vsake toliko časa jih je namreč obiskal gospodar, ki jim je naročil, kaj morajo opraviti do naslednjic. V času malice (moralo so si jo priskrbeti sami, po navadi kakšno jabolko in majhen kos kruha) so ženske odhitele domov nahraniti otroke.

Po dopoldanskem delu je sledil čas kosila, ki je trajal od 12. do 13. ure. Gospodinje so smele domov že ob 11.30, da so pripravile kosilo (na primer juho in »šmorn«) na zidanem štedilniku (v njem so tudi otopile kruh, ki je pozimi zmrznil od mraza). Po kosilu so se ob 13. uri skupaj z ostalimi

20 Intervju z Mimico Feguš, s Cirilom Meškom in Slavico Rajh.

člani družine vrnile na delo v vinograd, kjer je delo potekalo do 18., pozimi pa do 16. ure. Ko so ob določeni uri končali dela za ta dan, so se vrnili domov, kjer so jih čakala še domača opravila v hlevu. Običajno je viničarska družina imela eno ali dve kravi, tri do štiri prašiče in nekaj kokoši. Za živino so prinašali posušeno travo iz vinogradov, kjer so delali, ali pa so otroci pasli krave na »vojki« (vrvi). Pri paši so se otroci veliko igrali, peli ali pa kurili ogenj.

Ob večerih, potem ko so postorili vsa opravila okrog hiše in v hlevu, so sedli k večerji. Tudi ta je bila skromna, obsegala pa je le mlečno juho in »brasko solato«, solato iz regrata, motovilca ali druge solate, zabeljene z zaseko. Pozimi so namesto solate večerjali močnik.

Posebej veselo je bilo pri hiši takrat, ko so se opravljala različna dela: npr. luščenje fižola in bučnic, česanje perja... Slednje je bilo zelo priljubljeno opravilo. Pri tem delu so vsi člani družine z majhnimi nožki strgali kurja peresa. Ob tem in še ob mnogih drugih skupnih večernih opravilih je bilo velikokrat slišati petje in ples. Delovni dan se je končal najpozneje okrog 21. ure.

Viničarji so opravljali še mnoga druga dela: obdelovali so svoj košček zemlje, kjer so imeli krompir, koruzo in druge poljščine, tam je bil tudi majhen vrt.

Tudi sušenje trave je bilo njihovo vsakoletno opravilo, saj so morali za zimo priskrbeti hrano za živino. Travo so kosili ročno in jo nosili domov v velikih koših ali pa na »špici«. Na posebno koničasto palico so zložili seno, ga povezali z »vojko«, vrvjo, in ga tako nosili domov. V posebnih koših, ki so bili večji in pleteni z debelejšimi šibami, so tudi nosili iz gozda listje za živino.

Opravila kmetov skozi vse leto

Manjše in večje kmetije na območju Ivanjkovcev so se ukvarjale večinoma s poljedelstvom in z vinogradništvom, zato je bilo največ dela prav v teh dveh dejavnostih. Dela so se pogosto delila na moška in ženska dela, pri večini del pa so pomagali tudi otroci.

Na poljih so pridelovali krompir, koruzo, kolerabo, peso, repo, rumeno korenje, in žitarice: rž, ajdo, ječmen, oves in pšenico. Poljščine so uporabljali za prehrano svoje družine ali pa so z njimi hranili živino.²¹

Zelo pomembna poljščina je bil krompir. Krompir so sadili okrog prvega maja. Za sajenje so pripravili najboljši domači krompir, z največ poganjki, »očesi«. Narezali so ga na dva do tri kose. Tisti kos krompirja, kjer ni bilo vidno »oko«, so shranili in ga kasneje uporabili za hrano prašičev. V koših so ga nato znosili na njivo. Običajno sta krompir sadila dva človeka, pri čemer je prvi z motiko naredil jamo in jo potem, ko je drugi položil noter krompir, ponovno zasipal. Paziti je bilo treba na sajenje v vrste, da so kasneje lahko krompir »osipavali«. Ko je bil krompir posajen, so počakali, da je zrastel do določene velikosti, nato so ga okopavali z motikami, da so odstranili plevel in prezračili zemljo.

Naslednje opravilo je bilo »osipavanje« krompirja; okrog sadik so nagnili zemljo, da so ga zaščitili pred sušo. Konec avgusta ali na začetku septembra so krompir pobirali oziroma »kopali«. Pred tem so sadike krompirja nad zemljo morale biti dovolj zrele, da so jih poželi. Kopanje krompirja je bilo ročno ali pa s pomočjo krav ali konjev, ki so orali s plugi. Ko so krompir pobrali, so ga hitro odnesli ali odpeljali domov v senco, kjer se je osušil, nato so ga spravili v klet ali »pivnico«. Pri tem so skrbno spremljali, da ne bi gnil, in ločili droben in debel

21 Intervju s Cirilom Meškom, z Alojzijo in Milanom Pučkom ter Angelo Rajh.

krompir. Debel krompir so uporabljali za prehrano ljudi, drobnega pa za prehrano živali, predvsem prašičev in kokoši.²²

Jeseni je bilo pomembno opravilo tudi trganje koruze. Ko so jo potrgali, so jo odpeljali in jo na dvorišču pred kmetijo ličkali, »kožuhali«. To so delali ročno. Pri ličkanju koruze se je običajno zbralo veliko ljudi, ki so se tudi poveselili, saj so takrat dobro jedli, pili, peli, ponekod pa tudi zaplesali.²³

*Kmetica in pisateljica Erna Meško iz Lahoncev,
fotografirana leta 1998.*

Dela na poljih v naših krajih je zelo dobro opisala kmetica in pisateljica Erna Meško²⁴ iz Lahoncev v svoji knjigi *Še bi vam rada povedala*. Živela je na večji kmetiji v Lahoncih.

V knjigi je zelo nazorno opisala gnojenje in oranje polj. Nakladanje gnoja je bilo zelo naporno delo, saj ga je bilo treba ročno raztrositi. Na njivo je nato s konji prišel orač. Če je bila zemlja lepa, so se brazde kar razsipale. Včasih so bile velike težave pri oranju, zlasti tam, kjer je bilo prej kako deteljišče, takrat je bilo treba nasekovati. In ko so šli čez polje še z brano, je bilo treba še potolči grude, da niso ostale prevelike.²⁵

Gospa Erna Meško se tudi spominja sejanja pšenice jeseni. To je bilo slovesno opravilo. Na vsakem koncu njive so imeli postavljene vreče, polne razkuženega zrnja. Najprej so si napolnili »sejačo«, nato so z desno dlanjo zgrabili zrnje in zamahnili s semenom. Paziti so morali, da se seme enakomerno razletelo in da katere brazde niso izpustili. Ročna setev je pri Meškovih trajala osem dni (od zamahovanja je že zelo bolela roka). Čez nekaj dni so že vzniknili rdečkasti kalčki in njive so hitro ozelenele. Pozimi je posevke po navadi prekril sneg. Če so bile zime brez snega, so setve slabo prezimile, ker so se zaradi mraza potrgale koreninice, če pa je bila setev previsoka, pa je pod snegom zgnila.²⁶

22 Intervju s Slavico Rajh.

23 Intervju s Cirilom Meškom, z Alojzijo in Milanom Pučkom ter Angelo Rajh.

24 Erna Meško se je rodila 21. marca 1911 v Loperšicah pri Ormožu. Po osnovni šoli v Rušah je končala še srednjo trgovsko šolo v Ljubljani, zatem pa je bila nekaj časa bančna uslužbenka. Po poroki z nečakom pisatelja Franca Ksaverja Meška leta 1936 je ostala na kmetiji v Lahoncih in se posvetila devetim otrokom. Z možem jo je družila tudi ljubezen do gora in skupaj sta ustanovila Planinsko društvo Ormož. Erna je velik del svojega časa namenila pisanju. S prispevki se je oglašala v različnih časopisih, od Planinskega vestnika do Družine, večkrat je nastopila tudi na radiu ter v raznih državnih in cerkvenih ustanovah. Njeni zapisi so izšli v knjigah *Rada bi vam povedala* in *Še bi vam rada povedala*. Umrla je 11. oktobra 1999 v Lahoncih.

25 E. Meško, *Še bi vam rada povedala*, Celje 1995, str. 42 in 43.

26 Prav tam, stran 43, 44.

Spomladi je žito dobivalo vedno večje klasje. Nekaj tednov pred žetvijo so se kmetje najbolj bali neviht, ker se je žito takrat poleglo in ga je bilo težko požeti. Čas žetve je prišel sredi julijske vročine. To je bilo težko, a svečano opravilo. Zgodaj zjutraj, ko je izginila rosa, so se ob njivi zbrali vsi člani družine in sosedje, ki so pomagali pri žetvi. Gospodar je razdelil delo. V starih časih so želi s srpi, kasneje pa že tudi s kosami. Na »ratišču«, na katerem je bila pritrjena kosa, so pritrjili še »rasohe«, lesene vile, ki so omogočale, da so bilke enakomerno padale in obstale, sloneč na še stoječem žitu. Za vsakim koscem so se zvrstile še tri žanjice. Najprej tista, ki je delala »povresla«, pasove iz žitnih bilk za vezanje snopja. Potem je sledila tista, ki je z velikim srpom pobirala pokošeno »silje«, nazadnje pa še tista, ki je vezala. Otroci so pomagali prenašati snopje v vrste, kjer sta dva postavljala kopice. Zadolženi so bili tudi za prinašanje pijače, saj so ob veliki vročini in težkem delu bili zelo žejni. Dan žetve so končali z dobro večerjo. Po zadnji jedi, ko je gospodinja na mizo prinesla pogačo, ji je najstarejša žanjica dala na glavo venec iz pšeničnega klasja, ki so ga žanjice spletle skrivaj na njivi.

Po žetvi je snopje v kopicah še dva ali tri dni ostalo na njivi, potem pa so ga pospravili. Zložili so ga na voz in ga shranili na skednju. Drugi dan se je začela mlatev. Veliko mlatilnico so si kmetje na vasi izposojali. Ko je bilo snopje omlačeno, je bilo treba zrnje »zvejati«. Treba je bilo previdno gnati »vetrnjak«, da ni šlo poleg zrnja tudi pleve. Očiščeno zrnje so sproti odnašali v žitnico, kjer je žito čakalo, da ga odpeljejo v mlin.²⁷ Kmetje so imeli tudi veliko travnikov in pašnikov. Travo so kosili dvakrat na leto. Prvo pokošeno in posušeno travo so imenovali seno in so ga spravljali konec junija. Druga pokošena trava se je imenovala otava in so jo spravljali septembra. Otave je bilo vedno manj kot sena, saj je bilo manj trave.

Na košnjo so se odpravili takoj, ko se je danilo. Kosci so se zbrali pri gospodarju in običajno so najprej spili malo žganja, nato so šli na travnik. Zjutraj, ko je bila še rosa, so kose tudi bolj rezale. Za košnjo so si kose pripravili že prej. Doma so jih »sklepali« na posebnem stolu, »klepoču«. Pri tem so uporabljali posebno kladivo. Paziti je bilo treba, da so enakomerno udarjali s kladivom po kosi, ki je bila naslonjena na poseben kovinski del na stolu. Če kosa ni bila dobro »sklepana«, so rekli, da ima »škrbotec« in takrat ni tako dobro rezala. Na travniku so imeli tudi brusni kamen, ki so ga dali v posebno posodo »voder«. To so imeli privezano okrog pasu s »šürcem«, moškim predpasnikom, ki so ga imeli moški oblečenega tudi pri opravljanju drugih del.

Kosci so se pri košnji postavili v vrsto, drug za drugim in enakomerno zamahovali s kosami v isto smer. Pokošena trava se je držala skupaj in jo je bilo treba nato raztrositi po travniku. To so običajno delale ženske. Nato so pustili travo sušiti. Ko je bila že delno posušena, so jo obrnili in spravili v »šajbe«, na manjše površine. Trava se je sušila dva do tri dni. Vmes so delno posušeno travo dajali na kupe, da je rosa ni preveč zmočila. Pri tem so uporabljali »rasohe«, večje lesene vile in grablje. Vsako jutro so te kupe raztrosili po travniku, da se je trava do konca posušila. Suho travo, krmo, so nato spravili v kupe, jih naložili na lesene vozove in odpeljali domov. Doma so krmo ročno pospravili na hlev ali v skedenj.²⁸

Običaje ob košnji vsako leto, konec avgusta, prikaže Turistično društvo Klopotec Žerovinci (prikažejo priprave pred košnjo, način košnje, sušenje trave in spravilo sena z vozom).

Tudi v vinogradu je kmete in viničarje čakala vrsta opravil. Dela so bila v vseh letnih časih, velikokrat tudi ob slabem vremenu. Starejši krajan iz Ivanjkovcev se jih še zelo dobro spominjajo.

27 Prav tam, str. 45–47.

28 Intervju s Cirilom Meškom in Frančiško Veber.

Košnja v petdesetih letih prejšnjega stoletja.

Nekateri so nam tudi pokazali še dobro ohranjeno starejšo orodje, ki so ga sami uporabljali v vinogradih.²⁹

Najprej je bila februarja in marca na vrsti rez, ki so jo morali opraviti najpozneje do 19. marca, praznika svetega Jožefa. Rezati so smeli le starejši viničarji, ki so se za to delo posebej usposobili. Na trti so običajno pustili le eno daljšo, močnejšo rozgo in dve do tri manjše rozge, dolge le okrog 10 centimetrov. Od rezi je bilo odvisno, koliko grozdja je pozneje imela trta, kajti trto bi prehitro izčrpali, če bi jo preveč obremenili z grozdem. »Rožje«, odrezane rozge, so koristno uporabili. Odnegli so jih domov, jih zložili ob zunanji steni hiše in z njimi kurili v štedilniku ali v peči, kar je dajalo veliko toplote.

Po rezi je čakalo vezanje, ki so ga opravljali prav tako le izkušeni delavci. Vezali so s slamo, ki je bila zvezana v snop, »ritko«. Dan prej so jo namočili v mlaki, da je slama postala bolj prožna. Pri tem delu so uporabljali »hlopce« in »klinec«. »Hlopce« so

29 Intervju s Cirilom Meškom, Slavico Rajh in z Mimico Feguš.

Klinec in »hlopec«.

si sami izdelali iz drevesnih vej v obliki »škrake«, na katero so dali slamo in jo spodaj zavezali, da so vse skupaj lahko prenašali po vinogradu. Daljše rozge, »bike«, so prepognili in zvezali k majhnemu kolu, »prakolu«, ki je bil v bližini trte. Vezali so s »klincem«, lesenim pripomočkom. Kole so žagali in pripravljali v bližnjem gozdu.

Za vezanjem je prišlo na vrsto kopanje. To delo so opravljali vsi viničarji, tudi ženske. Kop je potekala trikrat na leto: prvič zgodaj spomladi, zatem v začetku junija, zadnja kop pa je bila v jeseni, ko so natrosili še gnoj. Delo je potekalo tako: najprej so okoli trsa odkopali zemljo za motiko in pol globine, nato pa so z nožki, »balažeki«, odrezali manjše odvečne koreninice. Gospodarji so jih večkrat nadzorovali, če so delavci res odrezali stranske koreninice, kajti ostati je morala le dolga, glavna korenina.

Pri kopanju so vinograd razdelili na posebne dele, »grabice«. Na koncu vsake grabice so naredili zaključek, »sep«, ki je bil nekoliko dvignjen, vmes je bil prostor, da je lahko odtekala voda. Najprej so kopali, nato so morali še vse poravnati. Trava in gnoj sta morala biti prekrita.

Sledila je pletev. Odstranjevali so odvečne poganjke z debelih delov trte, kasneje pa še »zalistnike«. Tudi to opravilo so morali dobro obvladati, da niso odtrgali poganjkov, kjer bi pozneje raslo grozdje.

Po drugi kopi je sledilo škropljenje. Škropili so štirikrat poleti z »galicijo«, kristali modre galice, ki so jih zvečer pred škropljenem zvezali v krpo in namočili v vodi v kadi. Škropivo so nosili v 20–25 litrskih vrčih. Modri galici so dodajali gašeno apno, ki so ga imeli pripravljenega v lesenih zabojih. Ko je bilo grozdje zrelo, so modri galici dodali žveplo v prahu. Škropili so s škropilnicami, »pütami«, ki so bile lesene, pozneje pa bakrene. Na odprtini na vrhu je imela škropilnica posebno mrežico, skozi katero so vliвали škropivo. To mrežico je bilo treba

skoraj pri vsakem polnjenju čistiti zaradi smeti v apnu in v vodi. Pri tem so morali biti zelo previdni. Zadnje škropljenje je smelo biti najpozneje 15. avgusta.

Po škropljenju je bila na vrsti trgategv, nekako okrog 15. oktobra. Vse delo je potekalo ročno in grozdje so nabirali v male lesene škafe ali kante. Nosači, »pütarji«, so ga nosili v lesenih brentah, »pütah«, v stiskalnici ali »preše«. Vsak nosač grozdja je imel palico, na katero si je z nožem vrezoval črte, ki so označevale število brent, ki jih je odnesel v stiskalnico.

Pri stiskanju grozdja, »prešanju«, so grozdje najprej »stretali«, pohodili z bosimi nogami. Največkrat so to delali otroci. Skozi odprtino se je sok najprej stekal v kad pod stiskalnico, nato so ga v kantah nosili v sode v »pivnico«, v klet. Zmečkano grozdje, ki je ostalo, so naložili na kup, v »koš«. Okrog kupa so dali lesene obroče, na vrh pa močne dela lesa, »pejiče«, ki so jih položili navzkriž do »prešpena«, dela stiskalnice, ki je pozneje pritiskal na grozdje, ko so »vretenarili«, vrteli velik vinski kamen. Pri tem so morali paziti, da niso »prešpena« zavrteli previsoko, ker bi lahko padel dol, in da niso prehitro vrteli ogromnega vinskega kamna. Na tem kamnu so radi sedeli otroci, da so se lahko na njem vrteli. Nekaj časa so pustili, da se je sladki sok izcejal, potem so šli »prelagat«. Ves kup grozdja so preložili in ga potem ponovno zložili in ponovili stiskanje še nekajkrat. To so ponavljali tako dolgo, dokler niso skoraj popolnoma iztisnili grozdja, tako da so ostale le »tropine«. Tropine so pozimi žgali v posebnih kotlih in dobili žganje »tropinovko«.

Po 11. novembru, ko naj bi mošt počasi povrel v vino, je gospodarje čakalo pretakanje. To je bilo edino delo, ki ga je opravljal gospodar. Izkoriščal je majhne viničarske otroke, da so najprej očistili notranjost sodov. Morali so se splaziti v sod, nato so ga čistili le ob svetlobi sveče. Pretakanje je potekalo ročno s kantami in »lakvencami«,

Po trgatvi.

lesenimi posodami z luknjo na dnu. Dali so jih na sod in vanje vliвали vino, ki je hitro odtekalo v sod.

Proti koncu novembra in pozimi je viničarje čakalo še »regulanje«. To delo je potekalo tam, kjer so nameravali spomladi posaditi novo trsje. Skopati so morali 1 m globoko, 1 m široko in 2 do 3 m dolgo jamo. Izkopano zemljo so ponovno poravnali v prej izkopano zemljo, s čimer so zemljo zrahljali in jo pripravili za sejanje mladih trsov v spomladanskem času. Nato so se pomaknili naprej v naslednjo vrsto. Delo je potekalo tako, da so se vse viničarji razporedili po vinogradu in istočasno »regulili« celotno površino določenega dela vinograda. To delo je bilo velikokrat zelo težavno, saj so bila tla ilovnata ali lapornata. Takrat so bile tudi hude zime, ki so delo še dodatno oteževale. Snega je bilo veliko, zemlja je bila na površini zamrznjena, globoke jame pa jim je večkrat zasipal sneg. Morali so biti previdni tudi zato, da se jama ne bi zasula, ko so bili v njej ljudje, saj bi jih velike količine zemlje lahko poškodovale. Pri delu so si pomagali z motikami, lopatami in s »kranjcoki«. To je bilo orodje, podobno motiki, le da je bilo ožje

in dolgo, na koncu je imelo konico. »Regulanje« so opravljale tudi ženske, čeprav se ob tem lahko zamislimo in vprašamo, kako so to zmoгле. S tem delom so viničarji končali delovno leto.

Kmetje so imeli delo tudi pozimi, saj so morali odmetavati sneg, ga čistiti s streh hiš in gospodarskih poslopij...

Zima je bila tudi čas, ko imeli moški več časa za izdelavo ali popravilo različnih kmečkih orodij. Večino orodja so si izdelali na vasi. Nekdo je dobro vedel izdelovati vile, drugi grablje, tretji košare. Doma izdelano orodje so si potem vaščani med seboj izmenjali.

Ženske so imele pozimi več časa za šivanje, za česanje perja, za luščenje fižola, koruze in za druga manjša opravila. Pri tem so jim pomagali tudi otroci.³⁰

Pozimi je bilo najbolj veselo, ko so imeli koline. Mesar je bil največkrat spreten delavec, vendar ne poklicni mesar. Koline so potekale ves dan. Že

³⁰ Intervju s Cirilom Meškom, Frančiško Veber ter z Alojzijo in Milanom Pučkom.

zgodaj zjutraj so šli v hlev, pred tem pa so še spili žganje.

Svinjo so dali na »ploh«, leseno mizo. Zelo pozorni so morali biti pri snemanju kože, da je niso poškodovali z nožem, kajti taka preluknjana koža je imela zelo nizko ceno. Kožo so prodajali v Ljutomer v tovarno usnja. Zelo pomembno je bilo tudi, da je imela svinja »debeli špeh«, slanino, ker jo je, tako so dejali, gospodinja dobro nahranila. Otroci so komaj čakali na »ribice«, svinjske ledvice, ki so jih takoj dali kuhat in jih nato pojedli. Slanino so obarili (malo skuhali), potem pa so iz nje naslednje dan naredili »zobl«, zaseko. Meso so posolili in ga pripravili za »tünko«, leseno posodo. Vanjo so dajali nasoljeno in popečeno meso, vmes pa zaseko (po plasteh). Naredili so tudi klobase, ki so jih posušili in dali na podstrešje v »slanijak«, zaboj, izdelan iz mreže in lesa.

Na kolinah so tudi za vse pripravili kosilo. Skuhali so juho iz kosti, pražena jetra, kašo in zelje ali krompir. Na večerjo so povabili tudi sorodnike, po večerji pa je mesar delil rep. Vsak je dobil košček repa. Gospodinja je največkrat dobila najdebelejši del repa. Večkrat so za šalo mesarju podtaknili žico v rep, da se je mučil z rezanjem, dokler ni ugotovil, da reže žico. Mesar je vsakemu dal tudi košček klobase. Po kolinah so se po navadi veselili še pozno v noč.³¹

Vsi starejši krajani so nam povedali, da so se ob koncu večjih del zvečer vsi zbrali, kaj pojedli, popili in se veselili, da so opravili pomembno delo. Večkrat so tudi zapeli in zaplesali.

Življenje kmečkih otrok

Na osnovi intervjujev s starejšimi krajani iz Ivanjkovcev³² smo si ustvarili sliko, kakšno je bilo otroštvo v kmečki družini v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Večinoma je bilo pri vsaki hiši veliko otrok. Vsi so nam tudi povedali, da so takrat morali otroci veliko delati, predvsem tista dela, ki so jih zmogli. Zelo zanimivo je pripovedovala zlasti gospa Mimica Feguš iz Cerovca Stanka Vraza, ki hrani tudi nekaj pisnih spominov iz svojega otroštva.

Vsi otroci v kmečki družini so imeli skupno sobo, v njej je bilo mrzlo in temno.

Otroci so veliko pomagali pri delih na kmetiji. Ko so prišli iz šole, so naprej nekaj pojedli, največkrat je bilo to zelje, fižol, krompir, repa ali žganci. Po tem so naredili domačo nalogo, nato pa so šli pomagat staršem: kopali so z motikami, staršem so pomagali nositi pridelke ali orodje na njive, v koših na hrbtih so morali nositi pridelke, kar je bilo težko. Manjši otroci so v vinogradu ali sadovnjaku pobirali rozge in jih dajali na kupe, večji pa so jih odnesli domov, da so imeli s čim kuriti. Tudi vodo za pranje in kuhanje, ki je izvirala v dolini, so otroci prinašali na hrbtu.

Pozimi so luščili fižol, prebirali ajdovo kašo in česali perje. Ko so to naredili, so po navadi zlezli na peč ali pa na klop okrog peči.

Krave so večinoma pasli le otroci. Eden od otrok je moral že zjutraj na pašo, preden je šel v šolo, popoldne sta pasla njegov brat oz. sestra. Večinoma so pasli na travnikih ali v sadovnjakih. Težje je bilo pasti v sadovnjakih, ker so morali biti pozorni, da krave niso jedle jabolk, ker bi se lahko zadušile. Krave so običajno imeli zavezane z vrvjo. En otrok je lahko držal v roki vrv ene ali več krav.

31 Intervjuji z Mimico Feguš ter Alojzijo in Milanom Pučkom.

32 Intervjuji z Mimico Feguš, s Frančiško Veber, Francem Škrinjarjem, Slavico Rajh, z Angelo Rajh ter Alojzijo in Milanom Pučkom.

Fotografija Frančiške Veber iz Ivanjkovcev s svojo družino.

Včasih so kravi povezali skupaj nogo in glavo. To so naredili zato, da niso mogle tako hitro hoditi in pobegniti. Tako so lahko pasli več krav, med pašo pa so se lahko tudi več igrali.

Vodo so lahko krave pile v bližnji mlaki, ki se je nabrala ob večjem dežju. Med pašo so otroci radi peli, da se je slišalo daleč naokrog, in se tudi veliko igrali. Večkrat so si kurili in si pekli krompir, koruzo, kostanj in jabolka. Včasih so se z ognjem tudi igrali.

Gospa Slavica Rajh se spominja, da je neka deklica umrla zaradi opeklin pri skakanju čez ogenj. Njena oblačila so začela goreti, a deklica je tekla proti domu, kar je le še pospešilo gorenje. Morala bi se povaljati po tleh, da bi s tem zadušila ogenj.

Otroci so imeli malo časa za igro. Več časa je bilo jeseni, ko so se končala še zadnja dela.

Imeli so igrače izdelane doma. Očetje so jim iz vrbe naredili »trompete in piščalke«. Iz »šprulic«, na katerih je bil sukanec, so naredili »kotoče«, kolesa, ali pa so izrezljali ptička ali pa kaj podobnega z nožem »balažekom«. Mame so jim naredile punčke iz krp. Pozimi so fantom izdelali lesene smuči, dekletom pa sani »krovčke«. Na snegu se niso dolgo veselili, čeprav ga je bilo običajno veliko. Ker niso imeli rokavic, so se grelji s približno 20 centimetrov predolgim »rokavom«.

Obute so bili v čevlje iz svinjskega usnja, ki so jih namazali s posebno mastjo. Čevljarji so čevlje tudi popravljali – krpali ali delali nove podplate. Otroci so nosili čevlje in oblačila drug za drugim, saj je bilo v družini več otrok. Čevlji so bili tako trdi, kot da bi bili iz lesa. Veselili so se pomladi, ker so takrat lahko odložili trde čevlje. Že po 25. marcu so začeli hoditi bosi. Rekli so, da »25. marca Marija zemljo odklene«.

Otroci so se najbolj veselili praznikov, predvsem miklavževega, tepežkanja, božica in kolin. Za miklavževo so si očistili čevlje in jih nastavili na okno. Za darilo so dobili suho sadje, orehe in nekaj kock sladkorja. Kdor ni bil priden, je dobil repo in palico.

Za božič so dobili nova oblačila, obiskali pa so jih tudi sorodniki. To je bil za otroke srečen dan. Za »pametivo« so otroci hodili po vasi in za zdravje »tepli« odrasle. Za darilo so največkrat dobili sadni kruh in jabolko. Vsakega darila so bili zelo veseli.

Zelo so se veselili tudi trgatve, ker so takrat lahko pojedli veliko grozdja. Prej ga niso smeli jesti, saj so jim rekli, da so v grozdju kače. Starši so se vsako jesen bali, da kaj ne bi bilo v redu v vinogradu ali z vinom.

Gospa Mimica Feguš se zelo dobro spominja svojih osnovnošolskih dni pri Svetinjah. V razredu je bilo tudi do 42 učencev. Pouk se je začel ob 8. uri. Ko je v razred stopila učiteljica, so jo učenci stoji pozdravili s »Hvaljen Jezus« in zmolili »Oče naš«. Šolske potrebščine otrok so bili skromne. V platnenem nahrbtniku so imeli tablico, lesno škatlico s kamenčkom in gobico za brisanje tablice. Šele v 2. razredu, ko so poznali črke in številke, so dobili tri zvezke, enega za računstvo, drugega za lepomisli in tretjega za domače naloge. Pisali so s peresi, za katera so bili v klopi vgrajeni črnilniki. Pri uporabi črnila so morali biti zelo previdni, da ni nastala packa, saj so zaradi nje dobili slabšo oceno. V četrtturnem odmoru so pojedli skromno malico, kruh ali jabolko, večkrat pa so bili tudi brez malice.

Disciplina v šoli je bila zelo stroga. Učenci so morali mirno sedeti z rokami na hrbtu. Za neposlušnega učenca je učitelj poklical upravitelja, ki je zanj odredil kazen. Dobil je s palico po prstih, z leskovo šibo po zadnjici ali pa je moral v kot klečati.

Pot do šole na Svetinjah je bila za večino otrok dolga in zelo blatna, zlasti ob dežju. V zimskih

mesecih jih je takrat, ko so imeli pouk popoldan, na poti iz šole že dohitel mrak in težave jim je povzročal tudi sneg, kajti poti velikokrat niso bile očiščene. Vendar pa so otroci pot iz šole velikokrat izkoristili za razne igre, prišli domov prepozno in takrat je doma pela šiba.

Otroci so hodili v šolo v glavnem bosi in oblečeni v skromna oblačila. Deklice so nosile doma sešite obleke. Eno so imele za mašo, drugo za šolo in tretjo za dom.

Če gledamo nazaj, se nam zdi, je bilo življenje kmečkih otrok zelo težko in neprijazno. Vendar so otroci radi hodili v šolo, bili so zelo vedoželjni, doma so radi pomagali pri različnih delih in spoštovali so svoje starše in učitelje. Starše so večinoma tudi vikali.

Kmečke hiše

Kmečke hiše so bile večinoma kar velike. Imele so stanovanjski in gospodarski del, pred hišo pa je bilo tudi večje dvorišče. Hiše so bile zidane, večinoma že krite z opeko. Zunaj in znotraj so bile pobeljene z apnom. Okna na hiši pa so bila srednje velika.

Stanovanjski del je običajno obsegal večjo sobo, manjše sobe in veliko kuhinjo s krušno pečjo in z velikim zidanim štedilnikom na trda goriva ter mizo s stoli ali klopmi. V kuhinji so jedli »težoki«, ljudje, ki so pomagali pri različnih delih. Kmečka družina pa se je običajno zbrala v veliki sobi ob krušni peči, ki je tudi ogrevala prostor. Okrog peči so bile lesene pritrjene klopi, na peči pa so se sušili orehi, semena ipd. V sredini sobe je bila velika miza, zraven pa klopi ali stoli, kjer so pozimi opravljali manjša dela, kot luščenje fižola ali koruze, česanje perja, šivanje in drugo. Tla v veliki sobi so bila lesena, zato so jih morali »ribati«, čistiti s krtačo. Hiše so osvetljevali s petrolejkami. Pogosto so morali čistiti cilinder pri luči, ker se je

Viničarska hiša iz Lahoncev.

hitro zakadil, potem pa je bila svetloba še slabša. Prostori v stanovanjskem delu hiše so bili med seboj povezani s hodnikom.

Gospodarski del je obsegal hlev, svinjsko kuhinjo ter skedenj za listje in slamo. Ob njem je bila tudi jama z gnojem. Nad hlevom je bil prostor za seno. V skednju so navadno ličkali koruzo in obrezovali repo in peso. V njem so shranjevali tudi različna orodja in leseni voz. Kmetije so imele še svoje »preše«, stiskalnice za grozdje in jabolka. Pri svinjski kuhinji je bil še prostor za repo, peso in krompir. Repo in krompir za prašiče so kuhali v velikem kotlu, ki so mu rekli »alfa«. Pozimi so ta prostor uporabljali tudi za žganje sliv ali »tropin« iz jabolk. Tako sta nastali slivovka in tropinovka, ki je bila manj kvalitetna.

Nad bivalnim delom hiše je bil »nohiš« ali

podstrešje, kjer so hranili moko, suho meso v mrežasti skrinji – »slanijaku«, pšenico, koruzo in drugo. Stranišča so bila večinoma med stanovanjskim in gospodarskim delom. Bila so lesena, »na štrbunk«. Klet ali »pivnico« so večinoma imeli pod stanovanjskim delom hiše. Klet je bila temna, brez oken in hladna v vseh letnih časih. Tam so imeli sode z vinom in jabolčnikom, večkrat so tam shranjevali tudi krompir.

Tisti kmetje, ki so imeli več vinogradov, so imeli postavljene še manjše zidanice ob vinogradih. V njih ni stanoval nihče, te prostore so uporabljali za shranjevanje večjih količin vina, zgoraj pa je bil prostor, kjer so ob delih v vinogradih lahko kaj pojedli.

Viničarji so običajno živeli v preprostih hišah. Viničarske hiše so bile nizke, krite s slamo, in z

majhnimi okni s »križi«, križnimi letvami. Hiša je bila zgrajena iz lesa in ometana z blatom. Ko so hoteli hišo malo obnoviti, so vzeli ilovico in ji dodali pleve ter s tem mazali poškodovano steno. Stene so zelo rade poškodovale kokoši. Prebelili so jih z apnom, spodaj, približno 70 cm od tal, pa je bil pas imenovan »podmet«, običajno obarvan sivo, saj so dali med apno črne saje. Pred hišo je bilo meter široko »podstje« iz blata, pas, po katerem so lahko ob hiši hodili.

Bivalni del hiše je imel dve sobi (prednjo in zadnjo hišo) in kuhinjo, ponekod tudi predprostor ali »priklet«. Vsaka hiša je imela tudi peč, kjer so pekli kruh, ob njej pa so se pozimi tudi gredli. Zidan štedilnik je bil nepogrešljiv tudi v kuhinji.

V sobi so navadno imeli postelje, omare in »kasl«, predalnik za perilo ali druge stvari, in »kinderpet«, posteljo, kjer so spali majhni otroci. V postelji so imeli »štrozoke«, »vreče«, napolnjene s koruznim ličjem, nanj pa so dali trde in grobe lanene rjuhe. Ko so spali, se je ličje sprijelo in je postalo zelo trdo, zato so si zjutraj postiljali tako, da so segli v vrečko in rahljali ličje. Kasneje so si na »štrozoke« že dajali blazine, napolnjene s perjem.

Tla so bila večinoma iz blata. Enkrat tedensko so jih mazali z vodo in blatom. Pri tem so uporabljali »ometih«, krtačo z daljšim držajem. To so delali zato, da se ni kadilo. Na ta način so preganjali in uničevali tudi bolhe, ki so se rade zadrževale v prahu. Svetili so si z lučmi na petrolej.

Razen stanovanja so imeli v hiši še hlev za krave in prašiče, skedenj za krmo in »listjak«, shrambo za listje. V sklopu te hiše je navadno bilo tudi leseno stranišče. Zraven hiše je bila na eni strani še gnojna jama, na drugi pa so skopali mlako. Nad bivalnimi prostori je bilo podstrešje, kjer sta bila spravljena moka v posebnih lesenih skrinjah in suho meso. Iz podstrešja so vodile v stanovanje lesene stopnice, največkrat kar v kuhinjo.

Sklepne misli

V obdobju med obema svetovnimaj vojnamaj je velika večina ljudi na Slovenskem živela od kmetijstva. Po velikem deležu kmečkega prebivalstva so odstopali prav naši kraji. Kmetije so bile tukaj tudi najbolj razdrobljene. Prenaseljenost je vplivala na tehnologijo kmetovanja, saj si kmetje zaradi veliko delovnih rok niso prizadevali za modernizacijo.

Na področju Ivanjkovcev je bilo med kmetijskimi panogami najbolj pogosto vinogradništvo. Med delavci v vinogradih in lastniki vinogradov so se oblikovali posebni viničarski odnosi, značilni le za območje Slovenskih goric. Viničarji so živeli v lastnem gospodinjstvu ter obdelovali delodajalčev vinograd. Delodajalec jim je dal na voljo manjšo bivališče s pripadajočimi poslopji in manjšim zemljiščem. Na območju Mariborske oblasti v Kraljevin SHS je 20.7.1928 začela veljati uredba o viničarskem redu. Objavljena je bila tudi v takratni viničarski knjižici. Viničarsko delovno razmerje je trajalo eno viničarsko leto in se je lahko podaljševalo vsako leto.

Delovni dnevi so se za kmete in viničarje začenjali že zelo zgodaj zjutraj, po jutranji oskrbi živali so kaj skromnega pojedli (npr. žgance in mleko) in se odpravili na delo na polje, vrt, travnik, v vinograd ali še kam drugam. Manjše otroke, ki še niso mogli pomagati, so velikokrat zaklenili v hišo ali pa so jih nesli s sabo na delo. Po dopoldanskih delih so imeli kosilo, nato so se popoldne spet odpravili delat. Proti večeru so ponovno morali poskrbeti za domače živali. Pogosto so imeli kakšna dela tudi zvečer.

Po napornem delovnem tednu je bila nedelja prost dan. Najprej so se odpravili k maši, nato so okrog poldneva imeli kosilo, ki je bilo boljše kot med tednom. Nedeljski popoldan je bil namenjen počitku.

Podrobno smo spoznali opravila v vinogradih, na poljih, travnikih in v hlevu v vseh letnih časih.

Manjše in večje kmetije iz okolice Ivanjkovcev so se veliko ukvarjale tudi s poljedelstvom.

Na poljih so pridelovali koruzo, žito, peso, repo...

Pomembna poljščina je bil krompir. Za prehrano ljudi so uporabljali debel krompir, drobnejšega pa so dajali predvsem svinjam in kokošim. Na poljih so že zgodaj spomladi orali in gnojili, kasneje so sejali ali sadili poljščine, sledilo je okopavanje, sredi poletja je bila žetev in jeseni spravilo poljščin.

Košnja, sušenje in spravljanje sena je bilo dvakrat na leto. Prvo pokošeno travo konec junija so imenovali seno, druga pokošena trava se je imenovala otava in so jo spravljali v septembru.

Tudi v vinogradih je med letom čakala vrsta opravil. Nekatera dela, npr. rezanje in vezanje, so smeli opravljati le izkušeni ljudje. Po teh opravilih je prišlo na vrsto še kopanje, ki pa so ga opravljale tudi ženske. Prva kop je bila zgodaj spomladi, zadnja pa jeseni, ko so nanosili še gnoj. Vinograde so štirikrat letno škropili proti škodljivcem, zadnjič v letu malo pred 15. avgustom. Škropili so z modro galico, ki so ji dodali apno. Vsaka škropilnica, s katero so škropili, je imela mrežico, skozi katero so vlivali škropivo. Ta se je velikokrat napolnila z različno umazanijo, zato je škropljenje potekalo zelo počasi. Okrog 15. oktobra je bila trgategv, ki je potekala ročno. Ko je do 11. novembra mošt prevrel, je gospodarja čakalo še pretakanje. Proti koncu jeseni in pozimi je v vinogradih še bilo »regulanje«. To so delali tam, kjer so nameravali spomladi posaditi novo trsje.

Na osnovi intervjujev smo si ustvarili sliko o otroštvu pred osemdesetimi leti. Kmečke družine so imele veliko otrok in vsi skupaj so imeli le eno sobo. Otroci so na kmetiji morali veliko pomagati. Velikokrat so že, preden so šli v šolo, pasli krave,

po šoli so napisali domačo nalogo in takoj zatem odšli pomagat staršem. Delali so skoraj vse: dela na polju, v vinogradu, na travniku, v hlevu ali hišna opravila, razen del, ki bi bila zanje pretežka. Igrali so se z doma narejenimi igračkami. Veliko so se igrali in družili med pašo.

Kmečke hiše so bile dokaj velike. Imele so stanovanjski in gospodarski del. Pred hišo je bilo pogosto večje dvorišče. Hiše so bile zidane in večinoma že krite z opeko. Pobeljene so bile z apnom. Okna so bila srednje velika. Glavni prostor je bila večja soba, v stanovanjskem delu je bilo sta bili še kakšna manjša soba in večja kuhinja. Petrolejke so bile glavni vir svetlobe. Gospodarski del hiše je zajemal hleve, svinjsko kuhinjo in skedenj, pri hiši pa je bila tudi jama z gnojem.

Viničarji so živeli v preprostih hišah. Njihove hiše so bile nizke, krite s slamo, in z majhnimi okni, ki so imela križe. Hiša je bila zgrajena iz lesa, ilovice ali blata. Bivalni del hiše je imel dve sobi (prednjo in zadnjo) in kuhinjo. Ponekod pa še predprostor ali »priklet«. Vsaka hiša je imela še peč za kruh, kjer so se pozimi tudi grel.

Pri raziskovanju življenja kmetov med svetovnima vojnama v naših krajih smo spoznali veliko novega in zanimivega. Ob razmišljanju o otroštvu v preteklosti se nam venomer porajajo enake misli. Zdaj pa spoznavamo, da so bili nekoč kljub težkemu delu ljudje bolj odprti in veseli. Danes, ko otroci skoraj več ne pomagajo doma, se vse bolj prepiramo zaradi nepomembnih reči, namesto da bi cenili, kar imamo. Morda bi se bilo dobro za mesec ali dva vrniti v preteklost in spoznati prave vrednote, kot so prijateljstvo, spoštovanje, pomoč pri delu...

Ključne besede

Viničarji, kmetje, Ivanjkovci.

Viri, literatura

- Borut Belec: Ljutomersko-Ormoške gorice, Založba obzorja Maribor, Maribor, 1968.
- Ilustrirana zgodovina Slovencev, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1999.
- Erna Meško: Rada bi vam povedala, Mohorjeva družba, Celje, 1985.
- Etelka Korpič Horvat: Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva, Pomurska založba, Murska Sobota, 1992.
- Erna Meško: Še bi vam rada povedala, Mohorjeva družba, Celje, 1992.
- Peter Klasinc(ur.): Ormož skozi stoletja II, Skupščina občine Ormož, Ormož 1983.
- Peter Klasinc (ur.): Ormož skozi stoletja III, Skupščina občine Ormož, Ormož 1988.
- Ervin Dolenc, Aleš Gabrič, Marjan Rode: 20. stoletje. Zgodovina za 9. razred devetletke, DZS, Ljubljana 2008.
- Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2006.
- Viničarska knjižica iz leta 1932. Hrani Igor Jerebič, Stanovno.
- Ciril Vnuk: Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom, Zgodovinsko društvo Ormož, Ormož 2012.

Ustni viri

- Intervju s Cirilom Meškom, Lahonci.
- Intervju s Francem Škrinjarjem, Mihalovci.
- Intervju z Angelo Rajh, Strezetina.
- Intervju s Frančiško Veber, Ivanjkovci.
- Intervju z Milanom Pučkom, Mali Brebrovnik.
- Intervju z Alojzijo Pučko, Mali Brebrovnik.
- Intervju z Mimico Feguš, Cerovec Stanka Vraza.
- Intervju s Slavico Rajh, Ivanjkovci.

Povzetek

Ivanjkovci so središče krajevne skupnosti v Občini Ormož, v osrčju Ljutomersko-Ormoških goric. V naših krajih so se ljudje v preteklosti večinoma ukvarjali s kmetijstvom in zaradi tega smo se mladi raziskovalci Hana Rakuša, Karmen Bogša in Tilen Rajh s pomočjo mentorja Boštjana Rajha, prof. zgodovine in nemščine na OŠ Ivanjkovci, odločili raziskati življenje kmetov v obdobju med obema svetovnima vojnama.

V uvodu smo opisali življenje kmetov v Sloveniji v času med svetovnima vojnama s poudarkom na dogajanju v Slovenskih goricah. Raziskovali smo večinoma na osnovi intervjujev s starejšimi krajani, ki so nam ob tem tudi pokazali in opisali različne predmete, orodja in fotografije.

Glavni namen našega raziskovanja je bilo proučiti vsakdanje življenje kmetov v Ivanjkovcih. Zanimalo nas je, kako je potekal njihov običajni dan, katera kmečka dela so opravljali v različnih letnih časih, katera orodja so uporabljali pri delu in kakšno je bilo življenje kmečkih otrok. Največ ljudi na območju Ivanjkovcev je bilo v tistem obdobju viničarjev, zato smo podrobno raziskali tudi viničarske odnose med lastniki vinogradov in viničarji, ki so delali v vinogradih in za svoje plačilo od lastnikov dobili manjšo hišo z vrtom ter skromno plačilo v naravi ali denarju.

